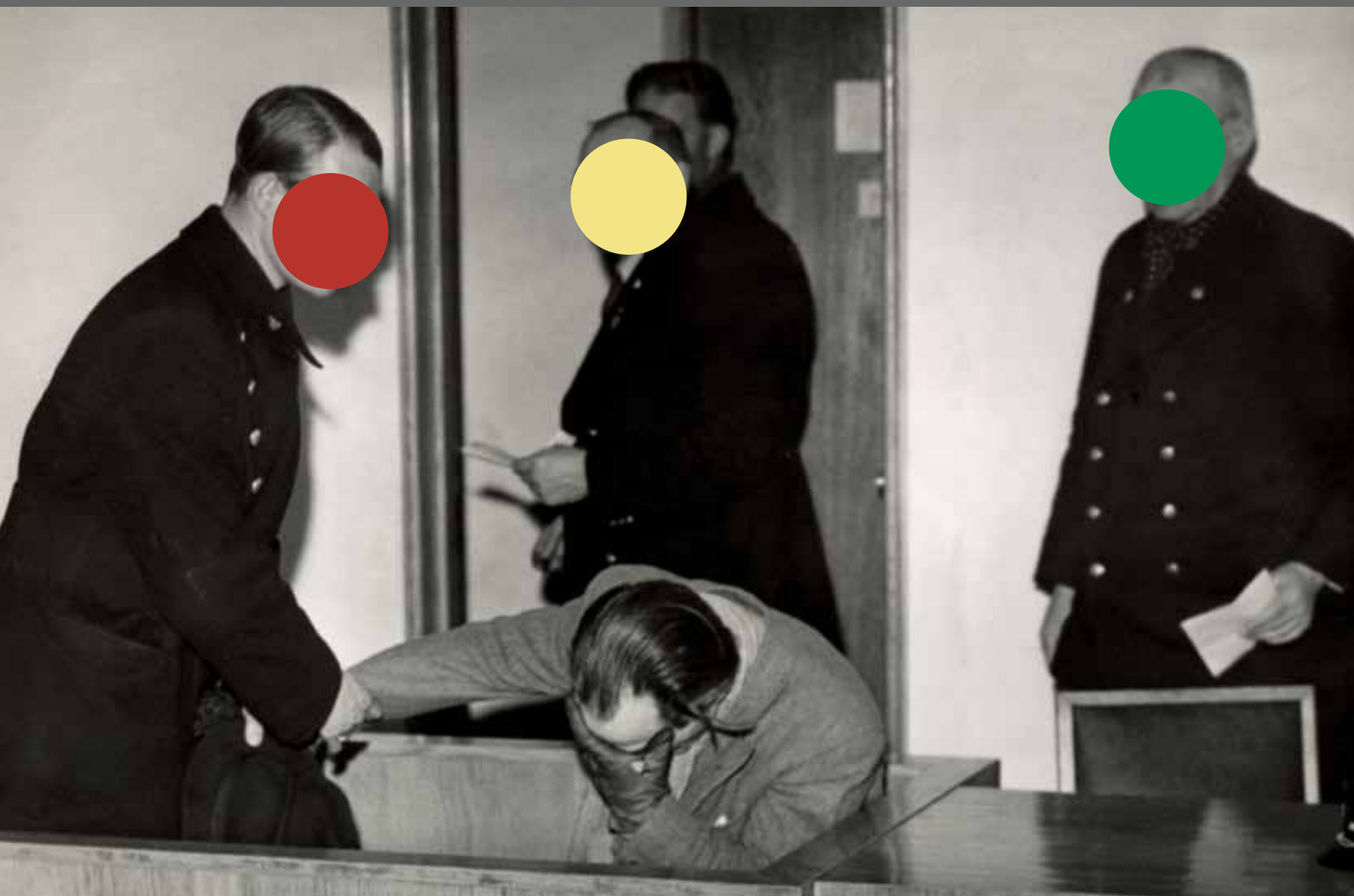

FOTOJUSS

#72

FOR ARKIV, BIBLIOTEK OG MUSEUM

PER OLAV TORGNESKAR (RED.)

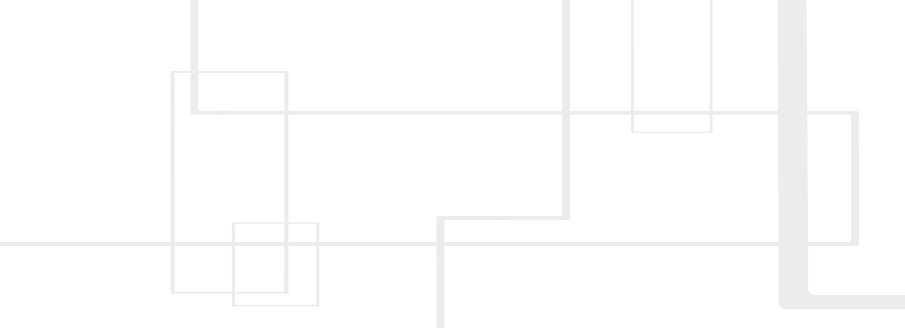
NORSK KULTURRÅD
Arts Council Norway

RIKSARKIVET

Nasjonalbiblioteket

NORSK KULTURRÅD

POSTBOKS 8052 DEP 0031 OSLO
TELEFON: 21 04 58 00

POST@KULTURRAD.NO
WWW.KULTURRAD.NO

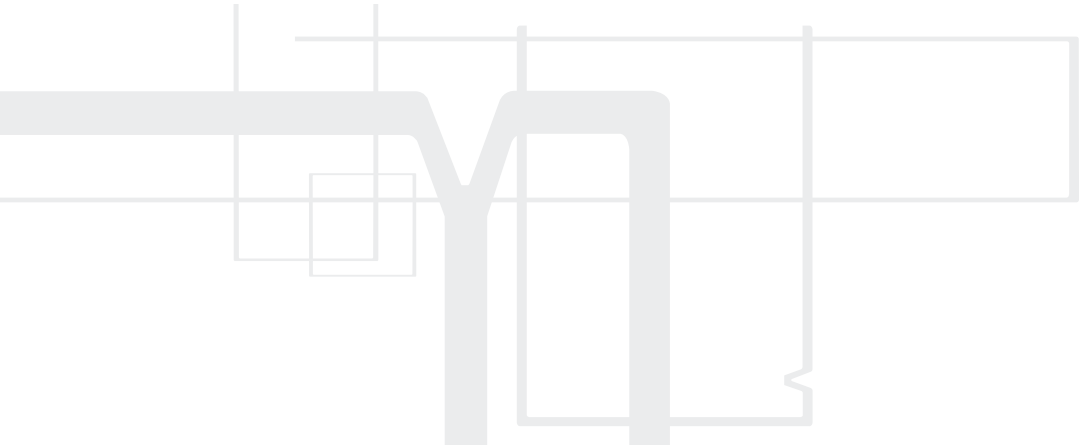
ISSN 1503-5972 (TRYKT UTG.)
ISSN 1504-9167 (ONLINE)
ISBN 78-82-8105-097-3

FOTO OMSLAG:

Skapsprenger i retten, ca. 1950.
Foto: Ukjent. Oslo Museum.

Anonymiseringen av personene er her kun et designgrep, inspirert av den amerikanske kunstneren John Baldessari. Juridisk sett er det tvilsomt om anonymisering er påkrevd, tatt i betraktning bildets og de avbildedes alder.

Se også eksempel 5.6 s. 89.

INNHOOLD

1 Prinsipper for bildebruk i arkiv, bibliotek og museer	6
1.1 Samfunnsoppdraget	8
1.1.1 Delingskultur	8
1.1.2 Sort hull i historieskrivingen	9
1.1.3 Kontroll vs. åpenhet	9
1.1.4 En gang i det fri – alltid i det fri	10
1.1.5 Kommersielt eller ikke-kommersielt	10
1.1.6 Bruk er bra	11
1.1.7 Risikovurdering og -håndtering	11
1.2 Prinsipper for webpublisering	13
2 Fotografi og opphavsrett	14
2.1 Kort om opphavsrett	16
2.1.1 Hva er opphavsrett?	16
2.1.2 Hvorfor har vi regler om opphavsrett?	16
2.1.3 Hva er et åndsverk?	17
2.1.4 Hvem har opphavsrett?	17
2.1.5 Hva innebærer det å ha opphavsrett?	18
2.1.6 Vernetid	19
2.1.7 Offentlige dokumenter uten vern	19
2.1.8 Avgrensning av opphavsmannens enerett	19
2.1.9 Skillet mellom opphavsrett og eiendomsrett	19
2.2 Rettigheter til fotografier	20
2.2.1 Innledning	20
2.2.2 Hva er et fotografi i åndsverklovens forstand?	20
2.2.3 Skillet mellom fotografiske verk og fotografiske bilder	21
2.2.4 Hvem har opphavsrettighetene til et fotografi?	22
2.2.5 Fotografens økonomiske rettigheter	24
2.2.6 Vernetid	27
2.2.7 Fotografens ideelle rettigheter	30
2.3 Adgangen til å bruke fotografier	31
2.3.1 Når er et fotografi «offentliggjort» og «utgitt»?	32
2.3.2 Kopiering til privat bruk	34
2.3.3 Fremmed hjelp	35
2.3.4 Rett til spredning av eksemplar	35
2.3.5 Rett til visning av eksemplar	36
2.3.6 Framføring ved undervisning og ikke-erhvervsmessige tilstelninger	37
2.3.7 Sitat	37
2.3.8 Gjengivelse av fotografier i kritisk eller vitenskapelig fremstilling som ikke er av allmennopplysende karakter	38
2.3.9 Gjengivelse av fotografier i kritisk eller vitenskapelig fremstilling som er av allmennopplysende karakter	39

2.3.10 Gjengivelse av fotografier i skrifter med biografisk innhold	39	3.1.3 Der motivet er personer	56
2.3.11 Gjengivelse av fotografier i nyhetspressen – reportasjeregelen	39	3.1.4 Andre bestemmelser om vern av avbildede personer	62
2.3.12 Bruk av fotografier i katalog over samling og meddelelse om utstilling/salg ...	40	3.1.5 Oppsummering og vurderinger	64
2.3.13 Beskytter åndsverkloven utenlandske fotografier?	40	4 Andre lovbestemmelser	66
2.3.14 Sanksjoner ved overtredelse av opphavsretten	42	4.1 Foto som arkivdokumenter	68
2.4 Eksemplarframstilling og formidling av foto i abm-sektoren	43	4.1.1 Innledning	68
2.4.1 Innledning	43	4.1.2 Personvern	68
2.4.2 Eksemplarframstilling for utlån	45	4.1.3 Offentlige dokumenter uten opphavsrettslig vern	69
2.4.3 Eksemplarframstilling til eie	45	4.1.4 Taushetsplikt	69
2.4.4 Digitalisering av foto i abm-sektoren	45	4.1.5 Innsynsrett	69
2.4.5 Digital formidling etter forskriften	46	4.1.6 Arkivloven	70
2.4.6 Digitalt fjernlån av foto	47	4.2 Pliktavleveringsloven og fotografi	73
2.5 Avtaler og rettighetsklarering	47	5 Eksempler – klarering i praksis	74
2.5.1 Spesialitetsprinsippet	47	5.1 Bilde eller verk?	76
2.5.2 Avtaler, tvangslisenser og avtalelisenser ...	48	5.1.1 Wilse	77
2.5.3 Oppdragsfoto – bestilte bilder	50	5.2 Portretter	78
2.5.4 Opphavsrett til fotografier tatt i ansettelsesforhold	51	5.2.1 Bestilte portretter	79
3 Motivbeskyttelse og personvern	52	5.2.2 Kjente/offentlige personer	80
3.1 Motivbeskyttelse og personvern	54	5.2.3 Ukjent person	81
3.1.1 Innledning	54	5.3 Retten til eget bilde	83
3.1.2 Der motivet er et annet verk	54	5.3.1 Damen i kiosken	83
		5.4 Gruppebilder	84
		5.4.1 Klassebilder	84
		5.5 Fotomodeller	86
		5.5.1 Motefotografi	86

5.5.2 Person som symbol	87	6.3 Hvordan identifisere fotografer og avbildede personer?	106
5.6 Anonymisering/sladding	89	6.3.1 Fotografer	106
5.6.1 Jentehird	89	6.3.2 Avbildede personer	106
5.7 Medisinsk dokumentasjon o.l.	90	6.4 Huskeliste ved rettighetsklarering av fotografier.	107
5.7.1 Erstatningssak	90	6.5 Vernetider i tabell – hovedregler	108
5.8 Pressefoto	92	6.5.1 Hvordan fastslå vernetid og rettighetshaver for fotografier tatt etter 30.6.1995:	108
5.8.1 Ski-VM 1966	92	6.5.2 Hvordan fastslå vernetid og rettighetshaver for fotografier tatt før 30.6.1995:	108
5.9 Postkort	93	6.5.3 Vernetid og rettighetshavere for bestilte bilder tatt før 30.6.1995:	109
5.9.1 Prospektkort	93	6.6 Ofte stilte spørsmål.	110
5.10 Fotografi av kunstverk	94		
5.10.1 Avfotografering av todimensjonalt verk ...	94		
5.10.2 Verk i det offentlige rom	95		
5.11 Negativ/positiv	96		
5.11.1 Kivijärvi	96		
5.12 Falt i det fri	98		
5.12.1 Bjørnsons i det fri	98		
6 Hjelpemidler	100	7 Kilder og litteratur	118
6.1 Fotografi på Internett – kort oppsummert.	102		
6.1.1 Publisering av fotografier på Internett.	102		
6.1.2 Gjenbruk av fotografier på Internett	103		
6.1.3 Personbilder på Internett	103		
6.2 Rettighetsklarering i praksis – opphavsrett	104		
6.2.1 Klarering direkte med rettighetshaver.	104		
6.2.2 Klarering gjennom en rettighetsorganisasjon	104		
6.2.3 Avtaler om kjøp, gave og deponering av fotomateriale	105		

FORORD

Formålet med denne veiledningen er å gi en samlet og brukervennlig innføring i lovverk som er relevant for forvaltning av fotoarkiv og fotosamlinger i arkiv, bibliotek og museum.

Åndsverklov, arkivlov, pliktavleveringslov, offentlighetslov, tjenestemannslov – det er mange lovbestemmelser som kan legge føringer på bevaring og bruk av fotomateriale. Usikkerhet rundt lovverket er uheldig i en tid hvor politiske signaler, institusjonenes ambisjoner og publikums forventninger peker i retning av bred tilgjengeliggjøring på Internett. Abm-institusjonenes samfunnsoppdrag blir utformet og utført innenfor rammen av lovens bestemmelser. Det er derfor viktig å få størst mulig grad av klarhet rundt hvordan lovverket skal forstås og brukes.

ABM-utvikling (nå Norsk kulturråd) tok i desember 2009 initiativet til et samarbeid med Nasjonalbiblioteket og Riksarkivet om et veiledningsarbeid på området. Nasjonalbiblioteket, Riksarkivet og Norsk kulturråd har alle viktige og supplerende roller på feltet, og har lenge samarbeidet om å styrke arbeidet med kulturhistorisk fotografi. Et samarbeid om denne veiledningen var derfor naturlig, og har vært gjensidig berikende.

Nasjonalbibliotekets jurister Kristine Farstadvoll og Maria Jongers har bidratt med betydelig juridisk kompetanse og arbeidsinnsats. Deres artikler er sentrale i veiledningen. I tillegg har Kristin Aasbø (Nasjonalbiblioteket), Tor Breivik og Åse Lange (Riksarkivet), samt Bjørn Bering, Eli Solberg og Per Olav Torgnesskar (Norsk kulturråd) bidratt med

fagkompetanse og tekster. Tekster som ikke er kreditert har arbeidsgruppen utarbeidet i fellesskap. Andre fagpersoner er også konsultert under arbeidets gang. Bl.a. har Nasjonalbibliotekets jurist Espen Søyland Bakjord og professor Ole Andreas Rognstad bidratt med juridisk kvalitetssikring. Per Olav Torgnesskar i Norsk kulturråd har ledet arbeidet.

Vi vil takke arbeidsgruppen og forfatterne for godt utført arbeid og for godt samarbeid om

publikasjonen. Vi er overbevist om at veiledningen vil bli til nytte for alle som jobber med bildesamlinger og bildearkiver i abm-sektoren.

Vi vil også takke for fotograf Helgar Pedersens velvilige bidrag med mange fotografier til publikasjonen. Hans arkiv etter tre fotografgenerasjoner Pedersen er deponert ved Nasjonalbiblioteket.

IVAR FONNES
Riksarkivar

RIKSARKIVET

VIGDIS MOE SKARSTEIN
Nasjonalbibliotekar

Nasjonalbiblioteket

ANNE AASHEIM
Direktør

NORSK KULTURRÅD
Arts Council Norway

PRINSIPPER FOR BILDEBRUK I ARKIV, BIBLIOTEK OG MUSEER

Per Olav Torgnesskar, Kulturrådet

Denne publikasjonen har som ambisjon å tydeliggjøre forhold i lovverket som er relevante for forvaltning og bruk av foto i norske arkiv, bibliotek og museer. Til tross for et svært grundig juridisk utredningsarbeid må vi konkludere med at jussen ikke gir alle svar. Praksis må i noen grad defineres på basis av tolkninger, faglig skjønn og sektorens overordnede verdier og mandat. Det er altså behov for en policy som supplement til lovverket. Vi starter med supplementet.

Kongeparet på offisielt besøk i Brønnøysund 1992.

Foto: Helgar Pedersen (1930–). Pedersen/Nasjonalbiblioteket

1.1 Samfunnsoppdraget

Arkiv, bibliotek og museer (abm-institusjoner) i Norge er i all hovedsak offentlig finansiert. Arkiver og samlinger forvaltes på vegne av offentligheten, dvs. oss alle. Abm-institusjonene har følgelig, som en sentral del av sitt samfunnsoppdrag å gjøre materiale fra sine samlinger så tilgjengelig for brukerne som mulig. Dette samfunnsoppdraget er konkretisert i flere stortingsmeldinger de siste årene. I Digitaliseringsmeldingen (St.meld. nr. 24 (2008–2009), «Nasjonal strategi for digital bevaring og formidling av kulturarv») er det bl.a. formulert på denne måten:

Visjonen for regjeringens IKT-politikk på kulturfeltet er å gjøre mest mulig av samlingene i våre arkiv, bibliotek og museer tilgjengelige for flest mulig gjennom fremtidsrettet bruk av IK-teknologiske løsninger.

Lignende prinsipielle føringer finnes også i ulike yrkesetiske retningslinjer i sektorene, for eksempel punkt 6 i Yrkesetiske retningslinjer for arkivarer, som lyder: «Arkivarer bør søke å fremme størst mulig tilgjengelighet til alt arkivmateriale og yte upartisk hjelp til alle brukere.»¹ Politiske signaler og faglige prinsipper peker altså i samme retning: For at arkivene og samlingene skal komme offentligheten til glede og nytte må tilgjengelighet prioriteres høyt, både i analoge og digitale former.

1.1.1 Delingskultur

Føringene taler for at abm-institusjonene bidrar aktivt til utstrakt digital deling av offentlig eid kulturarvsmateriale. Å praktisere en slik delingskultur

¹ <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Offentlig-forvaltning/Regelverk/Yrkesetikk/Retningslinjer> (lesedato 18.8.2011)

i henhold til lover og avtaler er derimot ikke enkelt. For hva er egentlig offentlig eid, og hvem har rettighetene til hva? Mange historiske gaver og kjøp er svært dårlig, eller overhodet ikke avtalefestet, og opplysninger om opphav og rettigheter er ofte mangelfulle. I tillegg etterlater lovtekstene et tolkningsrom for eksempel rundt hva som etter åndsverkloven er et fotografisk bilde eller verk, og hva som fritt kan gjøres tilgjengelig. Ofte finnes heller ingen lovforarbeider, rettspraksis eller juridisk litteratur som konkretiserer hvordan loven skal anvendes i det enkelte konkrete tilfellet. Det etterlater et tolkningsrom som abm-institusjonene må forholde seg til i tråd med sitt mandat. Det betyr ikke å legitimere rettighetsbrudd, eller å frata abm-institusjoner for ansvar, men å definere en policy for rimelig bruk til beste for legitime brukerinteresser, og i tråd med gjeldende lovverk. Mange betydningsfulle internasjonale abm-aktører har tatt til orde for en slik praksis for å gjøre en ønsket nettpublisering og delingskultur mulig.²

1.1.2 Sort hull i historieskrivingen

Uklarheter i åndsverkloven og begrenset juridisk kompetanse i institusjonene, har skapt usikkerhet rundt hva som egentlig er tillatt. Tradisjonelt har mange derfor foretatt restriktive tolkninger av åndsverkloven for å være på den sikre siden. Men sett i forhold til samfunnsoppdraget er en slik strategi problematisk. Konservativ vurdering og restriktive tolkninger kan i kombinasjon gi store utslag bl.a. i forhold til vernetid. Resultatet kan føre

til at etterkrigstiden blir et sort hull i den digitale historieskrivingen.³

Fotografiske verk og fotografiske bilder har en differanse i vernetid på ikke ubetydelige 55 år. En restriktiv tolkning av skillet verk/bilde vil følgelig legge begrensninger på spredning og bruk av store mengder etterkrigsmateriale. Konsekvensene er spesielt store for materiale med ukjent opphavsmann, der klarering er komplisert eller umulig.

En restriktiv praksis vil i realiteten begrense tilgangen til materiale som loven ikke har til intensjon å begrense tilgangen til. Abm-institusjonene må derfor etterstrebe en praksis som ivaretar hensynene i både lovverk og samfunnsoppdrag, slik at ikke store mengder 1900-tallsmateriale blir belagt med unødvendige restriksjoner i mange tiår.

1.1.3 Kontroll vs. åpenhet

Flere abm-institusjoner har lange tradisjoner for å operere som en form for kulturhistoriske bildebyråer. Bildearkivarer har fungert som konsulenter for forlag og andre kunder, anbefalt utvalg, klarert rettigheter og bruk, digitalisert materiale og formidlet trykklare filer. Virksomheten har gitt moderate, men kjærkomne inntekter, men har også generert holdninger og praksis som det kan være behov for å ta opp til vurdering i lys av de digitale mulighetene.

Arven har i noen grad ført til en interesse av å beholde eksklusive rettigheter til materialet,

2 Bl.a. Europeana, National Archives i Storbritannia, Library of Congress i USA og internasjonale arkiv-, bibliotek- og museumssammenslutninger som OCLC The Worlds Libraries Connected og European Board of National Archivists (EBNA) (se litteraturliste for referanse)

3 Bl.a. *In From the Cold. An assessment of the scope of "Orphan Works" and its impact on the delivery of services to the public.* JISC/Collections Trust 2009, s. 7. <http://www.jisc.ac.uk/media/documents/publications/infromthecoldv1.pdf> (lesedato 18.8.2011)

og følgelig en relativt restriktiv og delvis selektiv tolkning av lovverket. Også ansvaret for å ivareta fotografens interesser er tradisjonelt tillagt vekt i denne rolleforståelsen, bl.a. i form av å begrense bruk av fotografier i dårlig kvalitet. Det har skapt et visst fokus på misbruk i etisk, økonomisk eller juridisk forstand, og ulike former for kontrollrutiner for å holde dette i hevd. Tap av kontroll er derfor et naturlig tema i diskusjonene rundt fri bruk og delingskultur.

Den tradisjonelle vektleggingen av kontroll er også forsøkt overført til digitale former. Et eksempel er digital vannmerking av fotografier. Slike kontrolltiltak vil ofte ha negative konsekvenser for åpenhet og bruk, og kan også være problematiske i både etisk og juridisk forstand. Eksempelvis kan skjemmende vannmerking både krenke fotografens ideelle rettigheter gjennom bildebearbeiding, og også forhindre legitim bruk i overdreven grad.

Relevante spørsmål i denne sammenheng er hvor store ressurser abm-institusjoner skal bruke på å kontrollere og eventuelt reagere på misbruk, og hvordan man best utnytter sine personalressurser i tråd med mandatet. Kontrollrutiner bør generelt ikke komme i konflikt med muligheten til å operere som en kompetansevirksomhet i samfunnets tjeneste, det normale bør være åpenhet.

1.1.4 En gang i det fri – alltid i det fri

Når vernetiden er utløpt og materialet er falt i det fri, er det i opphavsrettslig forstand helt fritt å bruke for hvem som helst, med forbehold om at bruken ikke må være krenkende for fotografens anseelse og at fotografen må krediteres, jf. åndsverkloven § 48. Det er ikke mulig med åndsverkloven som verktøy å

hindre publisering eller kreve visse bruksvilkår eller vederlag. Derimot gir eiendomsretten adgang til å regulere bruk som forutsetter tilgang til et konkret eksemplar. At offentlige abm-institusjoner skulle bruke eiendomsretten på en slik måte synes derimot ikke i tråd med mandat og oppdrag.

Merking av fritt materiale med ©, en restriktiv lisens eller andre former som antyder begrenset bruksadgang er ulovlig, og står dessuten i et tvilsomt forhold til yrkesetiske normer. Snarere bør abm-institusjoner aktivt medvirke til maksimal spredning og bruk av fritt materiale fra egne arkiver og samlinger. Utgangspunktet bør være; en gang i det fri – alltid i det fri!

1.1.5 Kommersielt eller ikke-kommersielt

Diskusjonen rundt bred webpublisering av abm-materiale til store brukergrupper genererer begrenset uenighet så lenge man snakker om ikke-kommersiell bruk. Men er det rimelig å operere med et skille mellom kommersiell og ikke-kommersiell bruk, og hvor går grensen? Med hvilken rett krever vi betaling for bruk av offentlig materiale, og hvilke inntekter gir det egentlig? Samtidig har brukerne en viss betalingsvilje så sant tjenestene er gode og innholdet oppfattes som relevant.

Åpen tilgang til offentlige data skal iflg. Fornyingsdepartementet gi samfunnsøkonomiske gevinster ved at data fra ulike leverandører koples for å utvikle nye tjenester. Slik utvikling forutsetter at materialet stilles til rådighet også for kommersielle aktører. Det finnes etter hvert flere eksempler på hvordan kulturarvsdata koplet med for eksempel kartdata har gitt interessante og brukervennlige tjenester, gjerne utviklet av privatpersoner på selvstendig

basis. Situasjonen er et eksempel på hvordan teknologien i høyt tempo endrer våre oppfatninger om hvem som gjør hva, hva som skal koste penger, bruk og misbruk osv.

De politiske signalene på området kan oppfattes som noe tvetydige – både i retning av åpenhet og delingskultur, og av betalingstjenester og egeninntekter. Forholdet kommersielt/ikke-kommersielt, prispolitikk, egeninntekter m.m. kan derfor kreve politiske avklaringer. Den varslede kulturutredningen kan gi en anledning til å behandle temaet nærmere. Nye problemstillinger utfordrer etablerte roller, og svarene er sjelden opplagte. Vi må derfor møte dette fordomsfritt og med evne til å justere både kurs og holdninger.

1.1.6 *Bruk er bra*

Skepsis til bred spredning av kulturarvsmaterialet er ofte basert på en noe overdreven oppfatning av risiko, bl.a. for ulike former for misbruk, eller bruk i former og sammenhenger som oppfattes som problematiske (reklame, politiske/religiøse publikasjoner o.l.). Risikoen er vanskelig å bedømme, og kan også være vanskelig å regulere. Man kan spørre seg om det overhodet finnes kontrolltiltak som kan garantere mot misbruk, for eksempel fra marginale og ekstreme miljøer, og om dette er en risiko vi i noen grad må leve med. Den eneste sikre praksis vil igjen være å holde materialet helt borte fra offentligheten, hvilket selvfølgelig ikke er noen farbar vei. Trøsten må være at potensialet for positiv bruk vil være uendelig mye større enn risikoen for misbruk. Det eventuelle misbruket vil normalt heller ikke være abm-institusjonenes ansvar, men den konkrete «misbrukers».

Tap av kontroll skaper selvfølgelig et potensial for misbruk. Erfaringene fra institusjoner som har hatt store samlinger på nett over tid, er derimot at det har vært svært lite misbruk eller negative reaksjoner, og at det har vært håndterbart i den grad det har oppstått.⁴ Fordelene ved publisering – som bedre tilgjengelighet, omdømmebygging, forankring i lokalsamfunnet, engasjement og ny informasjon og metadata – overskygger ulempene med god margin. Enkelte institusjoner opplever til og med økte inntekter, enten direkte gjennom økt salg av tjenester, eller indirekte, gjennom økt oppmerksomhet fra myndigheter eller oppdragsgivere.⁵ I hovedsak kan man altså oppsummere erfaringene med at bruk er bra!

1.1.7 *Risikovurdering og -håndtering*

Abm-institusjoner har både en faglig, etisk og juridisk forpliktelse til å gjøre grundige vurderinger og undersøkelser før arkiver og samlinger publiseres. Abm-institusjonenes ideelle samfunnsoppdrag opphever på ingen måte rettighetshaveres eller avbildedes interesser og rettigheter, og fratar heller ikke institusjonene for ansvar. En risikovurdering må derfor være basert på en rimelig lovanvendelse og vektning av interesser, og tilfredsstillende rutiner for klarering, navngivelse etc. Viktige ledd i en risikohåndtering eller forebygging er en følgetekst som beskriver institusjonens ønske om og forsøk på klarering, tydelige kontaktopplysninger for eventuelle klager, og rutiner for å fjerne materiale raskt, se punkt 5.2.

4 Erfaringer fra bl.a. Library of Congress og Riksantikvarieämbetet i Sverige

5 Bl.a. Powerhouse museum og Prelinger Archive iflg. Riksantikvarieämbetets rapport *Fritt fram!* <http://www.k-blogg.se/wp-content/uploads/2011/03/Fritt-fram.pdf> (lesedato 27.6.2011)

Til tross for relativt utstrakt publisering av «gråsonemateriale» de siste årene,⁶ er eksemplene på negative reaksjoner svært få, og langt fra så dramatiske som enkelte har fryktet. I de eksemplene vi kjenner til har reaksjonene fra rettighetshavere eller avbildede i all hovedsak uteblitt eller vært positive. I den grad de har vært negative, har kravene stort sett begrenset seg til navngiving/kreditering, et moderat vederlag, eller fjerning av materialet. Det er så langt ingen saker i Norge der saksøkere har vunnet frem med omfattende krav mot bevaringsinstitusjoner. I de mange positive tilfellene har kontakt med rettighetshavere eller avbildede i etterkant av publisering resultert i nye relevante metadata, som navngiving og kreditering. Det betyr ikke at man ikke trenger å vurdere eller klarere i forkant, men gir et visst rom for å publisere også når klarering ikke er mulig.

Mangelen på relevant rettspraksis gir ingen garantier mot juridiske reaksjoner. Dersom man etter gode vurderinger og håndteringsrutiner velger å publisere, selv når loven ikke gir eksplisitt adgang til det, bør risikoen likevel være liten, og i noen grad nødvendig å ta for å utøve samfunnsoppdraget i henhold til politiske føringer, sektorenes ambisjoner og publikums forventninger. Det betyr som sagt ikke å legitimere rettighetsbrudd, men å bidra til en delingskultur der deling er mulig.

⁶ For eksempel materiale med ukjent opphav (hitteverk), eldre portrettarkiver og gruppebilder uten personvernklarering

1.2 Prinsipper for webpublisering

1. Arkiv, bibliotek og museer bør etterstrebe åpenhet og delingskultur, og bidra til ny bruk i nye sammenhenger av nye brukere. Dette bør praktiseres innenfor rammen av gjeldende lovverk, og med vekt på brukerinteresser.
2. Opphavsmannens ideelle rettigheter skal respekteres. Fotografens navn angis alltid der det er kjent. Er fotografens identitet ukjent angis dette med «Fotograf ukjent». Ideelle rettigheter gjelder også for materiale der vernetiden er utløpt.
3. Angi tydelig om bildet publiseres i bearbeidet form, for eksempel beskåret, detalj e.l. Dette er god skikk også for eldre materiale der vernetiden er utløpt.
4. Alt materiale bør merkes med opphavsrettslig status/lisens, og med eksplisitte og liberale bruksvilkår når det gjelder abm-institusjonens eventuelle rettigheter.
5. Grunnleggende metadata (bl.a. fotograf, eier, tid, sted) bør lagres i bildefilen.
6. Der man ikke har funnet frem til rettighetshavere, bør det tydelig opplyses om institusjonens forsøk på å avklare rettigheter, og intensjon om å betale eventuelle vederlag.
7. Det bør være enkelt å ta kontakt dersom man har eventuelle synspunkter eller innvendinger mot publiseringen.
8. Det bør reageres raskt på eventuelle klager, bl.a. bør materiale kunne fjernes raskt.
9. Alt materiale som er falt i det fri (utløpt vernetid) bør publiseres uten restriksjoner og merkes med CC-Public Domain Mark «PDM» eller tilsvarende. Digitalisering genererer ikke ny opphavsrett.
10. Digitalisert materiale bør gjøres så lett tilgjengelig som mulig, og tillate så utstrakt bruk som mulig.

FOTOGRAFI OG OPPHAVSRETT

I dette kapittelet gir Nasjonalbibliotekets jurister en grundig behandling av ulike opphavsrettslige aspekter som kan være relevante for forvaltning og formidling av fotografi i arkiv, bibliotek og museum.

Kapittelet er skrevet av Kristine Farstadvoll, med unntak av punkt 2.4 og 2.5, som er skrevet av Maria Jongers.

Gymsalen på Brønnøysund yrkesskole, ca. 1973.

Foto: Helgar Pedersen (1930-). Pedersen/Nasjonalbiblioteket.

2.1 Kort om opphavsrett

Av Kristine Farstadvoll, Nasjonalbiblioteket

2.1.1 Hva er opphavsrett?

Opphavsretten gir skaperen av et åndsverk en tidsbegrenset enerett til å utnytte verket.⁷ Med å utnytte verket menes å fremstille eksemplarer av det og å gjøre det tilgjengelig for allmennheten.⁸ I tillegg omfatter opphavsretten de ideelle rettighetene, det vil si beskyttelse mot krenkelser av verket og opphavsmannens anseelse, samt at opphavsmannen har rett til å bli navngitt når verket utnyttes.⁹

Reglene om opphavsrett finnes først og fremst i lov om opphavsrett til åndsverk m.v. av 12. mai 1961

⁷ Ot.prp. nr. 15 (1994-95) s. 7

⁸ Åndsverkloven § 2 første ledd

⁹ Åndsverkloven § 3

nr. 2 (åndsverkloven). Det er fastsatt en forskrift i medhold av loven, forskrift av 21. desember 2001 nr. 1563, der kapittel 1 er særlig aktuell for abm-sektoren.

2.1.2 Hvorfor har vi regler om opphavsrett?

Åndsverkloven skal ivareta både opphavsmannens interesse i å kontrollere og utnytte sitt eget verk, og samfunnets behov for å bruke åndsverk. Disse to hensynene er likestilt i loven.

De fleste vil være enige i at det er rimelig at den som har investert tid og krefter i å skape et verk, får økonomisk belønning når verket utnyttes – den som skaper noe skal høste fruktene av det. Det er også rimelig at opphavsmannen har kontroll over det han selv har skapt, slik at han for eksempel kan bestemme om, og eventuelt hvordan, verket skal gjøres kjent for

allmennheten. Ved å gi opphavsmannen omfattende rettigheter til eget verk, stimulerer samfunnet til produksjon av åndsverk.

På den annen side er det viktig at opphavsmannens rettigheter ikke i for stor grad hindrer allmennhetens tilgang til åndsverkene. I et demokratisk samfunn er det grunnleggende at folk får tilgang til den kunnskap og opplysning som åndsverkene formidler. På den måten gis det gode vilkår for meningsdannelse og debatt i et samfunn.

Opphavsrettigheter kan komme i konflikt med ytringsfriheten hvis opphavsmannen nekter bruk av verket. Det vil for eksempel være vanskelig å drive kunstkritikk av fotografier dersom man ikke kan gjengi fotografiene for å illustrere sine meninger.

2.1.3 Hva er et åndsverk?

I åndsverkloven § 1 annet ledd defineres åndsverk som følger:

Med åndsverk forstås i denne lov litterære, vitenskapelige kunstneriske verk av enhver art og uansett uttrykksmåte og uttrykksform ...

Tre vilkår må være oppfylt for at et verk er et åndsverk som er beskyttet av åndsverkloven. For det første må det foreligge en frembringelse. Det betyr at verket må kunne utformes og bli en realitet, slik at det kan kopieres eller oppleves av andre. For det andre må verket tilhøre det litterære, vitenskapelige eller kunstneriske området. Disse begrepene har en annen og videre betydning i opphavsretten enn i dagligtalen. Det gir oss likevel en pekepinn på hvilke verk som er beskyttet etter åndsverkloven.

For det tredje må verket være et resultat av en original og individuell skapende innsats. Dette omtales som kravet til verkshøyde. Verkshøydekravet er avgjørende når man skal vurdere om et fotografi er et fotografisk verk eller bilde, se punkt 2.2.3. Det har bl.a. betydning for beregning av vernetid for fotografier, og i hvor stor grad fotografiet er beskyttet mot etterlikninger og bearbeidelser. Åndsverkloven § 1 nevner flere eksempler på hva som kan være åndsverk, bl.a. skrifter av alle slag, muntlige foredrag, sceneverk, musikkverk, filmverk og fotografisk verk.

Åndsverkloven har også regler som beskytter arbeider som ikke har verkshøyde, men som det er investert arbeidsinnsats, kunnskap og penger i, og som det derfor er grunn til å beskytte. Eksempler på slike arbeider er databaser, lyd- og filmopptak, utøvende kunstners prestasjoner og fotografiske bilder. Disse arbeidene er beslektet med åndsverkene, og kalles derfor nærstående rettigheter.

Opphavsrettigheter følger direkte av åndsverkloven, og det er ikke nødvendig å registrere verket eller påføre det et bestemt merke for at det skal være beskyttet. Det er altså ikke nødvendig å merke fotografiet med copyright-merket «©» for at det skal være opphavsrettslig vernet.

2.1.4 Hvem har opphavsrett?

Det er personen som har skapt åndsverket som får opphavsrettigheter til det. For fotografier betyr det at fotografen i utgangspunktet har rettighetene til bildet. Opphavsrettigheter til åndsverk vil alltid oppstå hos

fysiske personer. Juridiske personer,¹⁰ for eksempel en billedsamling, som ønsker rettigheter til fotografier, må derfor erverve disse fra fotografen eller andre rettighetshavere som har fått overført rettigheter fra fotografen.

Opphavsrettigheter kan gå over fra opphavsmannen til andre ved avtale og arv eller, i sjeldne tilfeller, ved såkalt kreditordekning.¹¹ For eksempel er det vanlig at en ansatt fotograf avtaler med arbeidsgiver at rettighetene til fotografier tatt i arbeidsforholdet går over til arbeidsgiver. På samme måte er det vanlig å avtale overgang av rettigheter fra fotografen til oppdragsgiver for fotografier som blir tatt i oppdragsforhold. For bestilte fotografier tatt før 30. juni 1995 er det i utgangspunktet bestilleren som har rettighetene. Dette er nærmere omtalt i punkt 2.5.3. Opphavsrettigheter kan overdras helt eller delvis, permanent eller for en enkelt gang.

2.1.5 Hva innebærer det å ha opphavsrett?

Ifølge åndsverkloven § 2 betyr det å ha opphavsrett følgende:

... enerett til å råde over åndsverket ved å fremstille varig eller midlertidig eksemplar av det og ved å gjøre det tilgjengelig for almenheten, i opprinnelig eller endret skikkelse, i oversettelse eller bearbeidelse, i annen litteratur- eller kunstart eller i annen teknikk.

¹⁰ En juridisk person er en enhet som kan få rettigheter og pådra seg forpliktelser i henhold til rettsreglene, for eksempel ved å inngå avtaler. Statsinstitusjoner, kommuner og foretak, for eksempel aksjeselskap, er eksempler på juridiske personer

¹¹ Med kreditordekning menes kreditors adgang til å få dekket gjeld i opphavsrettigheter som en skyldner har ervervet

Retten til eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring kalles ved en fellesbetegnelse *de økonomiske rettighetene*.

Eksemplarframstillingsretten gir et vern mot at andre kopierer verket uten samtykke fra opphavsmannen. Retten til eksemplarframstilling er teknologinøytral, det vil si at eneretten også gjelder kopiering til andre format enn det opprinnelige, for eksempel fra analogt til digitalt eksemplar.

Retten til tilgjengeliggjøring innebærer at opphavsmannen har enerett til å i) spre eksemplar av verket til allmennheten, for eksempel ved at et fotografi selges eller lånes ut, ii) vise eksemplar av verket til allmennheten, for eksempel visning av fotografier i en utstilling og iii) å framføre verket ved tekniske hjelpemidler til allmennheten, for eksempel slik at et digitalt fotografi vises på en skjerm.

I tillegg til de økonomiske rettighetene, er opphavsmannen gitt *ideelle rettigheter* i åndsverkloven § 3. Det innebærer for det første at opphavsmannen har rett til å bli navngitt slik god skikk tilsier, både på eksemplar av verket og når det gjøres tilgjengelig for allmennheten. For det andre er opphavsmannen vernet mot at verket endres eller gjøres tilgjengelig for allmennheten «på en måte eller i en sammenheng som er krenkende for opphavsmannens eller verkets anseelse eller egenart».¹² Dette kalles respektretten. I motsetning til de økonomiske rettighetene, kan de ideelle rettighetene ikke overdras til andre. Etter at vernetiden for åndsverk er utløpt, oppstår et vern som tilsvarende beskyttelsen de ideelle rettighetene

¹² Åndsverkloven § 3 annet ledd

i åndsverkloven § 3 gir. Denne beskyttelsen kalles klassikervernet,¹³ og skal først og fremst hindre at det skjer skade på allmenne kulturinteresser.

2.1.6 Vernetid

Opphavsmannens enerett er tidsbegrenset, og den perioden verket er vernet kalles vernetiden. Hovedregelen om beregning av vernetid er 70 år etter utløpet av opphavsmannens dødsår, se åndsverkloven § 40 første ledd. Etter dette er verket falt i det fri, og kan kopieres og tilgjengeliggjøres uten opphavsmannens samtykke.

2.1.7 Offentlige dokumenter uten vern

I følge åndsverkloven § 9 er offentlige dokumenter uten vern. Med offentlige dokumenter menes lover, forskrifter, rettsavgjørelser og andre vedtak av offentlig myndighet, samt dokumenter som er avgitt av offentlig myndighet, offentlig oppnevnt råd eller utvalg, eller utgitt av det offentlige. Oversettelser av slike tekster er heller ikke vernet. Åndsverk som blir brukt i offentlige dokumenter som omfattes av åndsverkloven § 9, og som er skapt særskilt til bruk i dokumentet, er ikke vernet. Det betyr at et fotografi som brukes som illustrasjon i en utredning, rapport eller lignende som utgis av det offentlige, ikke er vernet dersom det i utgangspunktet ble laget for å brukes i dokumentet.

2.1.8 Avgrensning av opphavsmannens enerett

Som nevnt er det viktige hensyn som tilsier at opphavsmannens enerett må avgrenses. Åndsverkloven tar høyde for dette ved bestemmelsene som kalles lånereglene. Det finnes tre typer låneregler: bestemmelser om fri bruk av verket – *fribruksregler*, *tvangslisens* og *avtalelisens*. Med fri bruk menes at verket kan brukes uten at man må spørre opphavsmannen om tillatelse, og uten å betale vederlag. Fribruksreglene er nærmere omtalt i punkt 2.3 om adgangen til å bruke fotografier. Avtalelisens og tvangslisens blir behandlet i punkt 2.5.

2.1.9 Skillet mellom opphavsrett og eiendomsrett

Det er viktig å være klar over skillet mellom opphavsrett og eiendomsrett. Å eie et fysisk eksemplar av et verk, er ikke det samme som å ha opphavsretten til verket. Eiendomsrett gir kun råderett over det konkrete eksemplaret av et åndsverk som man eier, mens opphavsrett gir rett til å utnytte åndsverket som sådan. I abm-sektoren er det vanlig at en billedsamling har eiendomsretten til et fotografi, mens fotografen har opphavsretten til det. Det betyr for eksempel at billedsamlingen ikke kan publisere fotografiet på Internett uten tillatelse fra fotografen. Eiendomsrett gir ikke myndighet til å regulere bruken av andres kopier/versjoner av det samme fotografiet.

13 Åndsverkloven § 48

2.2 Rettigheter til fotografier

2.2.1 Innledning

Åndsverkloven er det naturlige stedet å starte når man skal løse opphavsrettslige spørsmål knyttet til fotografier. Det er også gitt en forskrift til åndsverkloven,¹⁴ der kapittel I handler om abm-institusjoners adgang til å fremstille eksemplar av verk for konserverings- og sikringsformål, og tilgjengeliggjøring av verk i institusjonens egne lokaler. Reglene om dette er behandlet i punkt 2.4.

Tidligere var reglene om rettigheter til fotografier i fotografiloven,¹⁵ og var ikke berørt i åndsverkloven. Etter en lovendring med virkning fra 30. juni 1995 ble reguleringen av rettigheter til fotografier flyttet til åndsverkloven.¹⁶ Fotografiloven ble opphevet fra samme tidspunkt.¹⁷ Lovendringen gjaldt også for fotografier tatt før 30. juni 1995,¹⁸ slik at disse nå er regulert av åndsverkloven. Det ble samtidig gitt overgangsbestemmelser som blant annet sier at lovendringen ikke har betydning for rettigheter som er ervervet før fotografiloven ble opphevet.¹⁹ Følgelig må man i tillegg til åndsverkloven undersøke den opphevede fotografiloven når man skal klarlegge rettighetene til fotografier tatt før 30. juni 1995. Det gjelder særlig når man skal finne ut hvem som har rettighetene til et fotografi, og hvordan vernetiden beregnes. Dette kapittelet vil ta for seg hvordan hovedreglene i

åndsverkloven skal brukes for å løse opphavsrettslige spørsmål som abm-institusjoner møter ved formidling av fotografier i samlingene.

2.2.2 Hva er et fotografi i åndsverklovens forstand?

Åndsverkloven gjelder litterære, vitenskapelige og kunstneriske verk, herunder fotografiske verk, se åndsverkloven § 1, og fotografiske bilder, se åndsverkloven § 43a. I åndsverkloven kan fotografier altså være enten *verk* eller *bilder*. Vi sier at det er et tosporet system for opphavsrettslig beskyttelse av fotografier. Definisjonen av hva som er et fotografi i åndsverklovens forstand er den samme for fotografiske verk og bilder.

Det er vanlig å definere et fotografi som et «bilde som blir til ved lysbølgers innvirkning på lysfølsomt materiale».²⁰ Fotografibegrepet i åndsverkloven omfatter alle bilder som blir til på denne måten, samt bilder som er framstilt på måter som ligner på fotografering. For eksempel har Høyesterett kommet til at de enkelte bildene i et videoopptak er framstilt på en måte som ligner fotografering, og derfor er vernet etter åndsverkloven.²¹ Bilder som er framstilt med røntgenstråler er også omfattet.

Det er en nedre grense for at et bilde skal kunne være et fotografi i åndsverklovens forstand. Reproduksjonsteknisk fotografering, for eksempel fotokopiering, skanning og metoder som likner på dette, har ikke beskyttelse som fotografier i åndsverkloven. Når en abm-institusjon skanner et dokument i samlingen, er resultatet en ren reproduksjon som ikke er beskyttet som fotografi. Annerledes er det der en

¹⁴ Forskrift av 21.12.2001 nr. 1563

¹⁵ Lov av 17.6.1960 nr. 1 om rett til fotografi

¹⁶ Forskrift av 23.6.1995 nr 572

¹⁷ Lov av 23.6.1995 nr. 37 om endringer i åndsverkloven II Ikrafttredelses- og overgangsbestemmelser nr 1

¹⁸ Åndsverkloven § 60 første ledd

¹⁹ Lov av 23.6.1995 nr. 37 om endringer i åndsverkloven II Ikrafttredelses- og overgangsbestemmelser nr 2 a)

²⁰ Blomqvist, *Opphavsrettslig beskyttelse af fotografier*, NIR 1984 s. 165 og NOU 1987: 16 s. 9 flg.

²¹ Rt. 1995 s. 1948 (Diana Ross)

abm-institusjon avfotograferer en skulptur eller et maleri. Slike fotografier vil som regel være beskyttet som fotografisk bilde.

2.2.3 Skillet mellom fotografiske verk og fotografiske bilder

Beskyttelse av fotografiske verk følger av åndsverkloven § 1 mens vernet av fotografiske bilder følger av åndsverkloven § 43a. Skillet er først og fremst avgjørende for vernetiden, som beregnes på en annen måte og er kortere for bilder enn for åndsverk, se punkt 2.2.6, men også for omfanget av vernet mot etterlikninger og bearbeidelser. For fotografiske verk gjelder de samme reglene som for beskyttelse av andre typer åndsverk.²² Fotografiske bilder er ikke åndsverk, og har derfor et mindre omfattende vern enn fotografiske verk.²³ Retten til fotografiske bilder kan likevel sammenlignes med eneretten til åndsverk, og kalles derfor en *nærstående rettighet*.

Verk/bilde

I forarbeidene til åndsverkloven sies følgende om forskjellen på et fotografisk verk og bilde:

Et fotografisk bilde viser hva som faktisk kunne sees fra en bestemt posisjon i et gitt øyeblikk. Et fotografisk verk vil i tillegg til dette ha andre, estetiske referanser; det vil med kunstneriske virkemidler gi uttrykk for noe mer enn de ytre fakta, være fotografens tolkning av det han ser og opplever.²⁴

De fleste fotografier vil som et minimum være vernet som fotografisk bilde. Det kreves ingen spesiell innsats annet enn faktisk å ta bildet for at et fotografi skal oppnå dette minimumsvernet. Det betyr for eksempel at familiens feriebilder og museenes dokumentasjonsfotografier har vern som fotografisk bilde etter åndsverkloven.

Det avgjørende for om et fotografi er et åndsverk, er om kravet til verkshøyde er oppfylt. For å være et fotografisk verk, må fotografiet være et resultat av en selvstendig skapende innsats. Fotografen må ha foretatt valg som tilfører fotografiet kunstnerisk verdi, og på den måten gjenspeiler fotografens skapergjerning. Det fotografiske resultatet må bære preg av fotografens åndsinnsett og personlige kreativitet; originalitet er altså et moment i vurderingen.

Kravet om selvstendig skapende innsats og bruk av kunstneriske virkemidler gjør at man må anta at langt de fleste fotografiene i abm-institusjoners samlinger er fotografiske bilder.

Fotografen gjør valg før, under og etter eksponering som kan bidra til å forsterke fotografiets uttrykk og originalitet, og dermed gi et resultat som oppfyller kravet til verkshøyde. Nedenfor er en oversikt over valg en fotograf kan gjøre som kan spille inn ved vurderingen av om et fotografi er et verk eller et bilde. Listen er ikke uttømmende.

²² Åndsverkloven § 2

²³ Åndsverkloven § 4a

²⁴ Ot. prp. nr. 54 (1994-95) s. 9

Valg i den fotografiske prosessen

Før eksponering:

- Lyssetting
- Bruk av filter
- Hvordan motivet instrueres, organiseres og manipuleres

Under eksponering:

- Komposisjon/kameravinkel
- Valg av eksponeringsøyeblikk

Etter eksponering:

- Justering av kontrast og/eller farger
- Beskjæring/delforstørrelse

Formålet med fotografiet er også et moment i vurderingen. Dersom meningen er å lage et kunstfotografi og det blir brukt i en kunstnerisk kontekst, for eksempel en kunstutstilling, er det et moment som taler for at det har verkshøyde.

Spørsmålet om et fotografi har verkshøyde, vil måtte avgjøres etter en konkret vurdering av hvert enkelt fotografi. Hvis man etter vurdering kommer til at et fotografi har vern som fotografisk verk, er fotografiet i seg selv vernet, og ikke kun enkelte eksemplarer av det.

Det er en rettslig vurdering å avgjøre om et fotografi er et verk eller bilde, og ikke en bedømmelse av fotografiets fotofaglige eller kunstneriske kvalitet. I en tvist der spørsmålet er om et fotografi er bilde eller verk, er det til syvende og sist dommeren som avgjør. Et fotografi kan være teknisk og håndverksmessig godt uten at det er tilført det originale preget som må være til stede for at det skal være et åndsverk. Det at et fotografi ikke har verkshøyde sier

lite om fotografiets håndverksmessige kvalitet eller dokumentasjonsverdi. Det er ikke avgjørende hvem som har tatt fotografiet; om fotografen er profesjonell eller amatør har i utgangspunktet ingen betydning, men i praksis vil nok de fleste fotografiske verk bli tatt av profesjonelle fotografer.

Mange fotografier har som formål å vise et objektivt og sannferdig utsnitt av virkeligheten. For å lage et autentisk bilde av virkeligheten vil fotografen påvirke motivet så lite som mulig, og få av kriteriene som spiller inn ved vurderingen av verkshøydekravet vil være oppfylt. En nøktern gjengivelse av motivet vil av den grunn normalt ikke være et fotografisk verk, men det finnes selvfølgelig unntak der kravet til verkshøyde er oppfylt.

2.2.4 Hvem har opphavsrettighetene til et fotografi?

Den som *skaper* et fotografisk verk har opphavsretten til det, se åndsverkloven § 1 første ledd. Det gjelder en tilsvarende regel for fotografiske bilder, den som *lager* et fotografisk bilde har rettighetene til det, se åndsverkloven § 43a første ledd. Det vil være den som betjener kameraet ved å trykke på knappen, altså fotografen, som skaper/lager et fotografi. Rettighetene til et fotografi vil oppstå hos en fysisk person. Det stilles ingen spesielle krav til personen, også barn og umyndiggjorte kan skape åndsverk. I sjeldne tilfeller kan det tenkes at rettigheter oppstår hos en juridisk person, for eksempel der bildet er tatt med et kamera i en fotoboks eller et overvåkingskamera som eies av en juridisk person.²⁵

²⁵ Norheim, *Foto- og opphavsrettslige spørsmål ved museene* 1998 s. 40

Hovedregelen er at det bare er én opprinnelig rettighetshaver til et fotografi, nemlig den som betjener kameraet. Men det kan også være slik at to eller flere har rettigheter til et fotografi i fellesskap, for eksempel hvis det er en annen enn fotografen som har arrangert motivet, sørget for lyssetting, arbeidet med bildet etter eksponering, eller på annen måte påvirket det endelige resultatet. Generelt må det nok kreves betydelig medvirkning for å få rettigheter til et bilde.²⁶ For fotografiske verk vil åndsverkloven § 6 gjelde i slike tilfeller: «Er det to eller flere opphavsmenn til et åndsverk uten at de enkeltes ytelser kan skilles ut som særskilt verk, erverver de opphavsretten i fellesskap.» Åndsverkloven § 43a annet ledd forutsetter også at det kan være mer enn én rettighetshaver til et fotografisk bilde: «Har to eller flere eneretten sammen, løper vernetiden fra utløpet av dødsåret for den lengstlevende.» Når en abm-institusjon skal bruke et bilde med flere rettighetshavere knyttet til seg, må bruken klareres med alle rettighetshaverne.

Den delen av opphavsretten som kalles de økonomiske rettighetene, se punkt 2.2.5, kan overføres fra fotografen til andre ved avtale,²⁷ arv,²⁸ eller som oppfyllelse av krav en kreditor har hos noen som har ervervet rettigheter til et fotografi.²⁹ Rettighetsovergang ved avtale er nærmere behandlet i punkt 2.5. Overføring av rettigheter ved *arv* reguleres som hovedregel av reglene i arveloven. Første gangs offentliggjøring av et fotografi krever samtykke fra alle arvingene når de har arvet rettighetene i fellesskap. Fotografen kan opprette et testamente som sier

hvordan opphavsretten skal utøves, eller overlate til en annen å gi slike bestemmelser.³⁰

I en virksomhet kan det være ansatte som har fotografering som en del av sine arbeidsoppgaver. Som regel vil arbeidsavtalen mellom arbeidsgiver og den ansatte avgjøre hvem som har rettigheter til fotografier tatt i arbeidsforhold. Der arbeidsavtalen ikke regulerer hvem som er rettighetshaver, kan man legge til grunn det ulovfestede prinsippet om overføring av rettigheter i ansettelsesforhold. Se punkt 2.5.4 om opphavsrett til fotografier tatt i ansettelsesforhold.

Det er vanlig at fotografier blir tatt på bestilling fra en oppdragsgiver, og i mange abm-institusjoners samlinger finnes en stor mengde oppdragsfoto. I ettertid oppstår gjerne spørsmål om hvem som har opphavsrett til slike fotografier, fotografen eller oppdragsgiver. Det naturlige utgangspunktet for å finne ut hvem som har rettighetene, er avtalen som er inngått mellom partene. Der det ikke finnes en skriftlig avtale mellom partene, må man se hen til de konkrete omstendighetene da oppdraget ble gitt. Se punkt 2.5.3 om oppdragsfoto.

Den nå opphevede fotografiloven § 10 hadde en egen bestemmelse om rettighetsovergang ved bestilte bilder. I kraft av denne bestemmelsen fikk bestilleren enerett til de bestilte bildene hvis ikke annet ble avtalt. Det betyr at for bestilte bilder tatt før 30. juni 1995 vil hovedregelen være at bestilleren har rettighetene til disse bildene. Se punkt 2.5.3 om bestilte bilder tatt før 30. juni 1995.

²⁶ Norheim 1998 s. 38, Rognstad *Opphavsrett* 2009 s. 292

²⁷ Åndsverkloven § 39 første ledd

²⁸ Åndsverkloven § 39k

²⁹ Åndsverkloven § 39l

³⁰ Åndsverkloven § 39k tredje ledd

For bestilte portretter kan ikke fotografen utøve rettigheter til fotografiet uten at bestilleren samtykker, se åndsverkloven § 39j første ledd. Fotografen og rettighetshavere kan likevel vise eksemplar av portrettet på vanlig måte som reklame for egen fotografivirksomhet, såfremt bestilleren ikke gir uttrykkelig forbud mot det. Unntaket gjelder bare visning av fysisk eksemplar av portrettet, for eksempel i en vindusutstilling. Portrettet kan ikke tilgjengeliggjøres for allmennheten på andre måter uten bestillerens tillatelse, for eksempel publiseres på Internett eller trykkes i en reklamebrosjyre. Bestemmelsen gjelder uavhengig av om fotografiet er et verk eller bilde.

2.2.5 Fotografens økonomiske rettigheter

Fotografen har enerett til å råde over fotografier han selv har tatt.³¹ Med enerett til «å råde over» menes her *enerett til eksemplarframstilling* og *enerett til tilgjengeliggjøring* av fotografiet. Dette er de såkalte økonomiske rettighetene.

2.2.5.1 Enerett til eksemplarframstilling

Enerett til eksemplarframstilling betyr at fotografen i utgangspunktet har enerett til å kopiere et fotografi han har tatt. Det innebærer at et vernet fotografi bare kan kopieres med samtykke fra rettighetshaveren eller med hjemmel i lov. Åndsverkloven § 12 om retten til å kopiere til privat bruk er et viktig eksempel på en slik hjemmel, se punkt 2.3.2.

Hva slags kopiering er fotografen beskyttet mot?

Opphavsmannen til et fotografisk *verk* er beskyttet mot kopiering «i opprinnelig eller endret skikkelse,

i ... bearbeidelse, i annen ... kunstart eller i annen teknikk.»³²

Opphavsretten innebærer at fotografen er beskyttet mot ren kopiering, for eksempel ved at et fotografi fotokopieres eller avfotograferes. Beskyttelsen omfatter også kopiering av verket i endret form, for eksempel gjengivelse i et annet medium, i en annen størrelse, med en annen teknikk e.l.³³ En fotograf er altså beskyttet mot at hans fotografi gjengis som en tegning, som illustrasjon i en bok, eller at en kopi blir lagt ut på Internett uten hans samtykke. Han er også beskyttet mot kopiering av deler av fotografiet.

Overføring av verket til innretning som kan gjengi verket regnes også som eksemplarframstilling.³⁴ Der- som et analogt fotografi skannes eller avfotograferes med et digitalt kamera, og lagres på en fysisk bærer (for eksempel CD, DVD, minnepinne eller harddisk) som krever avspillingsutstyr for å vise bildet, vil det være eksemplarframstilling. I praksis betyr det at digitalisering av fotografier er eksemplarframstilling og krever som hovedregel fotografens samtykke. I forskrift til åndsverkloven er det gitt unntak fra dette for abm-institusjoner for blant annet sikrings- og bevaringsformål, se punkt 2.4.5.

Eneretten innebærer at fotografen er beskyttet mot etterlikninger av verket, for eksempel der noen lager et maleri som likner på et eksisterende fotografi. Der etterlikningen består i å ta et tilsvarende fotografi som et eksisterende fotografisk verk (refotografering), det vil si med det samme motivet, med

31 Åndsverkloven § 2 første ledd og § 43a første ledd

32 Åndsverkloven § 2 første ledd

33 Åndsverkloven §§ 2 første ledd og 43a første ledd

34 Åndsverkloven § 2 annet ledd

tilsvarende utstyr, under like lysforhold osv., vil det være en krenkelse av opphavsretten til det opprinnelige fotografiske verket dersom etterlikningen kopierer de kreative elementene fra det opprinnelige fotografiet. Her er det viktig å være klar over at åndsverkloven ikke beskytter ideer, men den konkrete utformingen av verket. En fotograf får altså ikke rettigheter til et konkret motiv, det vil være den personlige og originale fremstillingen av motivet som er beskyttet. For eksempel hadde ikke Anders Beer Wilse enerett til å fotografere Jordalsnuten, men han hadde rettighetene til fotografiene han tok av dette motivet. For at det skal foreligge en krenkelse av opphavsretten, må den som lager etterlikningen av et fotografi ha kjent til det originale verket. Hvis det forelå mulighet for etterlikning, blir neste spørsmål om etterlikningen er så lik originalen at det er en krenkelse av opphavsretten. Det vil bero på en konkret likhetsvurdering.³⁵

35 Spørsmål om plagiat av et fotografi var tema i Oslo byrett i den såkalte Heitkøtter-saken, se dom i Oslo byrett av 22. mai 1989. Saken er fra før 1995, og ble behandlet etter reglene i den opphevede fotografiloven, men den er aktuell også for tilsvarende saker etter åndsverkloven. Heitkøtter var en naturfotograf som hadde publisert et bilde av en reinsdyrflokk. Han saksøkte importøren av en porselensplatte som viste en tegning av en reinsdyrbukk som hovedmotiv. Påstanden var at reinsdyrbukken på platten var en gjengivelse av en del av Heitkøtters fotografi av reinsdyrflokken, nærmere bestemt «en yngre stående reinbukk med flott gevir på venstre side.» For det første uttalte Oslo byrett at det ikke var tvilsomt at en frihåndstegning var omfattet av fotografens enerett til eksemplarframstilling. Videre sier byretten at vernet av fotografier strekker seg lenger enn til ren kopiering, den innebærer også «en beskyttelse av den spesielt fotografiske fastholdelse av situasjonen.» Dette kommer ikke i konflikt med prinsippet om at fotografen ikke har enerett til motivet – *fotografiets informasjon*. Om dette sier retten at «det er fullt mulig å fastholde et skille mellom fotografiets generelle informasjonsinnhold i den forstand at man mener de opplysninger et øyenvitne på samme sted hadde kunnet gjengi eller notere, og det forhold at fotografiet har fastfrosset denne informasjonen slik den var sett fra fotografens synsvinkel med hans fotografiske utstyr akkurat i den brøkdelen av et sekund da fotografiet ble tatt.» Oslo byrett konkluderte til slutt med at Heitkøtters enerett til eksemplarframstilling var krenket ved fremstillingen av platten med gjengivelse av reinsdyrbukken. Enkelte hevder Oslo byrett her trakk beskyttelsessfæren for fotografen for langt.

Rettighetshaveren til et fotografisk verk kan motsette seg at kopier av verket som er en bearbeidelse av hans fotografi blir gjort tilgjengelig for allmennheten. En bearbeidelse vil foreligge når et eksisterende fotografisk verk blir tilført noe nytt, uten at den selvstendige skapende innsatsen ved det opprinnelige fotografiet blir borte. Den som har laget bearbeidelsen, får opphavsretten til denne.³⁶ Fotografen som har tatt det opprinnelige bildet beholder opphavsretten til dette fotografiet. Det betyr at bearbeideren er avhengig av den opprinnelige fotografens samtykke for å kopiere og tilgjengeliggjøre det bearbeidede bildet. På samme måte kan ikke den opprinnelige fotografen bruke det bearbeidede bildet uten å ha samtykke fra bearbeideren.

Rettighetshaveren til et fotografisk *bilde* kan motsette seg kopiering «enten det skjer ved fotografering, trykk, tegning eller på annen måte.»³⁷ Som ved fotografiske verk er rettighetshaver vernet mot ren kopiering og etterlikninger av det fotografiske bildet med ulike teknikker. Fotografens beskyttelse mot etterlikninger strekker seg ikke like langt for fotografiske bilder som for fotografiske verk. For det første er ikke fotografiske bilder vernet mot refotografering ved fotografering av et rekonstruert motiv slik som fotografiske verk. For det andre er fotografiske bilder heller ikke beskyttet mot at bearbeidelser av bildet blir gjort tilgjengelige for allmennheten.³⁸

Nye selvstendige åndsverk

En fotograf kan ikke sette seg mot at andre bruker hans fotografi som utgangspunkt for å skape et nytt

36 Åndsverkloven § 4 annet ledd

37 Åndsverkloven § 43a første ledd

38 Åndsverkloven § 43a viser ikke til § 4 annet ledd

selvstendig åndsverk.³⁹ Det kan for eksempel være en billedkunstner som bruker et fotografi som utgangspunkt for et maleri som oppfyller kravet til verks-høyde. Hvis den nye frembringelsen som oppstår er et selvstendig åndsverk, er ikke utnyttelsen av det nye verket avhengig av tillatelse fra den opprinnelige opphavsmannen. Det betyr at maleren i det nevnte eksempelet kan stille ut og selge maleriet som er basert på fotografiet uten at det er nødvendig med tillatelse fra fotografen.

2.2.5.2 Enerett til tilgjengeliggjøring

Fotografen har enerett til å tilgjengeliggjøre fotografiet for allmennheten.⁴⁰ Et fotografi blir tilgjengeliggjort for allmennheten når det *spres* til allmennheten, *vises* offentlig eller *fremføres* offentlig.⁴¹ Eneretten til tilgjengeliggjøring er den samme for fotografiske verk og bilder.

Et fotografi blir spredt når eksemplar av fotografiet tilbys til allmennheten, for eksempel ved salg eller utlån. Det vil være tilfelle når et fotografi brukes som illustrasjon i en bok som selges, eller når en billedsamling tilbyr brukerne å kjøpe kopier av et fotografi eller en plakat med gjengivelse av fotografier i samlingen.

Visning innebærer at et fysisk eksemplar av et fotografi vises offentlig uten bruk av tekniske hjelpemidler. Visning av et fotografi skjer når et eksemplar av et analogt fotografi vises offentlig, for eksempel ved at det henges opp i en utstilling.

Framføring betyr at et fotografi vises offentlig ved hjelp av tekniske hjelpemidler. Det vil være tilfellet dersom et fotografi blir publisert på Internett eller i et internt nettverk, eller det blir fremført i en Power-Point-presentasjon under et foredrag.

Det er tilgjengeliggjøring av fotografier for *allmennheten* som krever fotografens samtykke. Det betyr at tilgjengeliggjøring innenfor det private området ikke hører inn under fotografens enerett, og kan skje uten at fotografen samtykker til det. Med privat område menes «den forholdsvis snevre krets som familie-, vennskaps, eller omgangsbånd skaper».⁴² I dette ligger at tilknytningen mellom personene må ha en privat og personlig karakter. Jo større personkretsen er, desto større er sannsynligheten for at det ikke er tilstrekkelig nærhet mellom personene. Private klubber der deltakerne har personlige bånd til hverandre og ordinær klasseromsundervisning der det er en nær relasjon mellom lærer og elever, typisk i barne- og ungdomsskolen, er normalt ansett for å være innenfor den private krets. Relasjonen mellom kollegaer på en arbeidsplass er vanligvis ikke nær nok til å være innenfor den private sfære, men her finnes det unntak; kollegaer kan jo også være gode venner.

Åndsverkloven har viktige bestemmelser som gjør det mulig å gjøre fotografier tilgjengelige for allmennheten uten å innhente fotografens samtykke, se punkt 2.3.

39 Åndsverkloven § 4 første ledd

40 Åndsverkloven § 2 første ledd og § 43a første ledd

41 Åndsverkloven § 2 annet ledd

42 Knoph 1936 s. 89 i Rognstad 2009 s. 188

2.2.6 Vernetid

Opphavsmannens økonomiske rettigheter er tidsbegrenset, og gjelder kun i vernetiden. Når vernetiden er utløpt, er verket «falt i det fri». Det betyr at samfunnet fritt kan benytte seg av verket, uten å innhente opphavsmannens samtykke, og uten å betale vederlag for bruk.

2.2.6.1 Hovedregler om beregning av vernetid for fotografier

Skillet mellom fotografiske *verk* og fotografiske *bilder* er sentralt for beregningen av vernetid for fotografier:

Vernetid for fotografier

- Fotografiske verk er vernet som andre åndsverk, det vil si i fotografens levetid og 70 år etter utløpet av hans dødsår, se åndsverkloven § 40.
- Fotografiske bilder er vernet i kortere tid enn åndsverk. Eneretten til et fotografisk bilde varer i fotografens levetid og 15 år etter utløpet av hans dødsår, men likevel minst 50 år fra utløpet av det år bildet ble laget, se åndsverkloven § 43a annet ledd. Man skal velge den løsningen som gir lengst vernetid.

Et eksempel kan illustrere hovedregelen: Tom Martinsen (1943–2007) var en norsk pressefotograf ansatt i Dagbladet. Blant hans fotografier er det både fotografiske verk og bilder. Vernetidens siste dag for de fotografiske verkene er 31. desember 2077 (70 år etter utløpet av dødsåret), slik at de vil falle i det fri fra og med 1. januar 2078. For de fotografiske bildene er vernetidens siste dag enten 31. desember 2022 (15 år etter utløpet av dødsåret), slik at de kan brukes fritt fra og med 1. januar 2023, eller hvis det gir lenger

vernetid, 50 år fra utløpet av det år bildet ble laget. I praksis vil sistnevnte regel gi lengst vernetid for alle fotografier han laget etter 1. januar 1973. Vernetiden for disse bildene er derfor 50 år etter at de ble laget.

2.2.6.2 Beregning av vernetid for fotografier som ble skapt før 30. juni 1995

Før 30. juni 1995 var fotografier vernet etter den nå opphevede fotografiloven, og det kompliserer beregningen av vernetid for fotografier som er skapt før dette tidspunktet. Fotografiloven hadde den samme regelen om beregning av vernetid for alle fotografier som var omfattet av loven; begrepet *fotografisk verk* eksisterte ikke. Hovedregelen i fotografiloven var at fotografier var vernet i 15 år fra utløpet av fotografens dødsår, men minst 25 år etter at bildet ble tatt.⁴³ Den løsningen som ga lengst vernetid ble lagt til grunn.

Da reguleringen av rettigheter til fotografier ble flyttet fra fotografiloven til åndsverkloven, fikk åndsverkloven også anvendelse på fotografier tatt før 30. juni 1995.⁴⁴ Fotografier som ble tatt før dette tidspunktet og som oppfylte kravet til verkshøyde, fikk status som åndsverk. Vernetiden for disse bildene ble dermed forlenget til 70 år fra utløpet av fotografens dødsår. Det gjaldt også fotografiske verk som var falt i det fri etter regelen om beregning av vernetid i fotografiloven. Disse bildene fikk altså et nytt vern etter åndsverkloven, dersom det ikke var gått mer enn 70 år fra utløpet av fotografens dødsår.

Fotografiske *bilder* som var falt i det fri etter reglene i fotografiloven før 30. juni 1995, fikk ikke

⁴³ Fotografiloven § 13 første punkt

⁴⁴ Åndsverkloven § 60 første ledd

«gjenopplivet» vernet slik som de fotografiske verkene.⁴⁵ Men fotografiske bilder som var vernet per 30. juni 1995, fikk forlenget vernet til 15 år etter utløpet av fotografens levetid, og minst 50 år fra utløpet av det år bildet ble laget. Dette betyr i praksis at når man skal beregne vernetiden for et fotografi, må man avgjøre om det er et fotografisk verk eller et bilde, og om det er tatt før 30. juni 1995 eller senere.

2.2.6.3 Om vernetid for *bestilte bilder* tatt før 30. juni 1995

Fotografiloven § 10 hadde særlige regler for bestilte bilder, det vil si bilder som er laget etter bestilling fra en oppdragsgiver. Ifølge denne bestemmelsen fikk bestilleren eneretten til bestilte bilder hvis ikke annet var avtalt. Spørsmålet er hvordan vernetiden skal beregnes når det er bestilleren som har opphavsretten. Regelen om bestilte bilder er ikke videreført i åndsverkloven, slik at dette spørsmålet bare er aktuelt for bestilte bilder tatt før 30. juni 1995.

Fotografilovens regel om bestilte bilder må anses å være en regel som legger til grunn at eneretten oppstår hos fotografen, men at retten automatisk blir videreført til bestilleren i kraft av fotografiloven § 10 slik at bestilleren er rettighetshaver hvis ikke annet er avtalt. Derfor må det bli slik at vernetiden for bestilte bilder beregnes som vanlig etter fotografiloven, med utgangspunkt i fotografens dødsår og tidspunktet da bildet ble tatt, selv om rettighetene til fotografiet er hos bestilleren.

Et spørsmål er hvilken konsekvens det har for bestillerens rettigheter til bestilte fotografiske *bilder* som var vernet per 30. juni 1995, at vernet ble forlenget da reguleringen av fotografier ble flyttet til åndsverkloven. Er det bestilleren eller fotografen som nyter godt av det forlengede vernet? Typisk i bestillerforhold vil være at bestilleren også er sikret framtidige rettigheter til bildet, og følgelig er det bestilleren som får nyte godt av det forlengede vernet. Når en abm-institusjon har behov for å rettighetsklarere bestilte bilder tatt før 30. juni 1995, vil det derfor som hovedregel være bestilleren som kan gi samtykke til bruk av bildet.

En avtale mellom fotografen og bestilleren kan gi et annet resultat. Der det er uttrykkelig avtalt at fotografen skal ha rettigheter til det bestilte bildet, vil det være fotografen, og ikke bestilleren, som har rettigheter i den forlengede vernetiden. Det kan også tenkes at bestilleren og fotografen har avtalt at begge skal ha rettigheter til bildet. I så fall må abm-institusjonen be om samtykke fra både bestilleren og fotografen før bruk. Slike avtaler er nok relativt uvanlige.

Tilsvarende spørsmål er aktuelt for bestilte fotografiske *verk* skapt før 30. juni 1995. Hvem skal ha fordel av at et bestilt fotografi fikk status som åndsverk, og dermed fikk forlenget vernetid – fotografen eller bestilleren? Da fotografiske verk fikk status som åndsverk etter åndsverkloven, var det en ny rettighet som oppsto. Etter åndsverkloven § 1 tilfalt da de nye rettighetene opphavsmannen, det vil si fotografen. Avtaleforholdet mellom fotografen og bestilleren som gjaldt oppdraget kan tilsi at bestilleren også blir tilkjent de nye rettighetene som oppstår til det bestilte verket, for eksempel der bestilleren har betalt et høyt vederlag for

⁴⁵ Lov om endringer i åndsverkloven mm av 23.6.1995 nr 37 II Ikrafttredelses- og overgangsbestemmelser nr. 2 g)

fotografiet. I så fall vil både fotografen og bestilleren nyte godt av at fotografiet fikk status som åndsverk. I alle fall vil bestilleren beholde sin rett til fotografiet i hele perioden fotografiet er vernet som fotografisk *bilde*. Dersom bildet ikke var falt i det fri før 30. juni 1995, får bestilleren altså uansett fordelene av det forlengede vernet for fotografiske bilder. Dette betyr at for bestilt fotografisk verk tatt før 30. juni 1995, og som ikke er falt i det fri etter fotografiloven eller åndsverkloven § 43a, må man spørre både fotografen og bestilleren om tillatelse til bruk.

2.2.6.4 Ukjent fotograf

Beregning av vernetid som beskrevet ovenfor forutsetter at man vet hvem som er fotograf og hvilket år han døde. I abm-institusjoners samlinger finnes en stor mengde fotografier som er tatt av ukjente fotografer eller navngitte fotografer som man ikke klarer å identifisere eller komme i kontakt med. I disse tilfellene er det umulig å beregne vernetiden etter hovedregelen om vernetid.

Betegnelsen «Ukjent fotograf» innebærer at man ikke vet navnet på fotografen. Det omfatter både tilfellene der fotografen er tilsiktet anonym og bruker pseudonym, og der fotografen ikke har ment å holde sin identitet skjult, men navnet likevel er ukjent. Dersom fotografiet er påført et «allment kjent dekknavn eller merke», for eksempel en kjent signatur, er det ikke ukjent fotograf, og vernetiden beregnes etter hovedreglene.

Åndsverkloven § 41 løser situasjonen med beregning av vernetid for fotografiske *verk* tatt av ukjent fotograf. I følge denne bestemmelsen varer opphavsretten i 70 år etter utløpet av det år da

fotografiet først ble offentliggjort. Dersom bildet ikke er offentliggjort, varer opphavsretten i 70 år etter utløpet av det år da verket ble skapt. Hvis bildet blir offentliggjort i løpet av denne perioden, skal vernetiden regnes fra tidspunktet for offentliggjørelse. Det kan tenkes at fotografens navn og eventuelt dødsår blir kjent i løpet av vernetiden. I så fall skal vernetiden beregnes etter hovedregelen om 70 år etter utløpet av fotografens dødsår.

Åndsverkloven har ikke en tilsvarende løsning for fotografiske *bilder* tatt av ukjent fotograf, som § 41 gir for fotografiske verk.⁴⁶ Man kan hevde at åndsverkloven § 43a selv gir en mulig løsning ved at vernetiden etter denne bestemmelsen kan beregnes etter utløpet av det år fotografiet ble laget. Hvis man legger dette til grunn, vil fotografiske bilder tatt av ukjent fotograf være vernet 50 år etter at de ble laget.

Ofte vil man vite navnet eller signaturen til fotografen, uten at man klarer å finne informasjon om fotografen er død og eventuelt når han døde. Denne situasjonen skiller seg fra situasjonen med ukjent fotograf, fordi man kjenner navnet til fotografen, og regelen om beregning av vernetid ved ukjent fotograf kan derfor ikke brukes. Opphavsrettslovgivningen har ingen regler for beregning av vernetid i disse tilfellene. Hvis man etter grundige undersøkelser ikke finner opplysninger om fotografens dødsår, og følgelig ikke kan beregne vernetiden, er det vanskelig eller umulig å fastslå om et fotografi er falt i det fri eller ikke. Dersom det er sannsynlig at fotografiet fremdeles er vernet, kan det også være vanskelig å finne eventuelle

⁴⁶ Åndsverkloven § 43a viser ikke til at § 41 skal gjelde tilsvarende for fotografiske bilder

rettighetshavere for å klarere bruk av fotografiet. I denne situasjonen er det sannsynligvis liten risiko for at eventuelle rettighetshavere vil håndheve sine rettigheter. Det er likevel viktig å være klar over at hvis man velger å bruke fotografiet uten å ha innhentet rettighetshavers samtykke, kan det være brudd på rettighetshavers opphavsrettigheter som kan straffeforfølges og som rettighetshaver kan kreve erstatning for.⁴⁷

2.2.7 Fotografens ideelle rettigheter

De ideelle rettighetene står sentralt i opphavsretten, og utgjør sammen med de økonomiske rettighetene opphavsmannens samlede opphavsrettigheter. Åndsverkloven § 3 er hovedbestemmelsen om opphavsmannens ideelle rettigheter til fotografiske verk, og den er gitt tilsvarende anvendelse for fotografiske bilder. De ideelle rettighetene deles inn i navngivelsesretten og respektretten.

Fotografen kan ikke overføre de ideelle rettighetene til andre.⁴⁸ Selv om fotografen overdrar de økonomiske rettighetene, kan han altså ikke fraskrive seg navngivelses- og respektretten. Fotografen kan selvsagt uansett velge å bruke pseudonym, eller å være anonym. Regelen om at opphavsmannen ikke kan overføre de ideelle rettighetene til andre, gjelder likevel ikke når bruken av fotografiet er avgrenset etter art og omfang.

De ideelle rettighetene gjelder i hele perioden et fotografi er vernet. Når vernetiden er utløpt, sørger åndsverkloven § 48 for at fotografiske *verk* er vernet mot tilgjengeliggjøring på en måte eller i en sammenheng som er krenkende med hensyn til fotografens

eller fotografiets anseelse. Dette kalles «klassikervernet» og er begrunnet i behovet for å bevare kulturarven for ettertiden. Fotografiske *bilder* er ikke gitt samme beskyttelse. For fotografiske bilder opphører de ideelle rettighetene når vernetiden utløper. I praksis er det likevel vanlig å navngi fotografen uansett om det er et fotografisk bilde eller verk og uavhengig av om fotografiet har falt i det fri.

2.2.7.1 Navngivelsesretten

Navngivelsesretten gir fotografen rett til å bli «navngitt slik som god skikk tilsier».⁴⁹ Navnet på fotografen skal angis både på eksemplar av fotografiet og når det gjøres tilgjengelig for allmennheten. Det er særlig hensynet til anerkjennelse av fotografens innsats som er begrunnelsen for navngivelsesretten.

Hva betyr det at fotografen skal navngis i henhold til god skikk? Det betyr for det første at fotografen skal navngis, med mindre det er umulig eller svært vanskelig å gjøre det. For fotografier vil det svært sjelden være vanskelig å opplyse om fotografens navn, og det kan vanskelig tenkes situasjoner der navngivelsesplikten ikke kan overholdes. For det andre innebærer kravet om god skikk at navngivelse må skje på en måte som gjør at de som ser fotografiet har mulighet til å oppfatte hvem som er fotograf. Navnet til fotografen bør som hovedregel fremgå i nær tilknytning til fotografiet.

Der man har lovlig adgang til å bruke et fotografi av ukjent fotograf, skal det merkes med «Ukjent fotograf» ved bruk.

⁴⁷ Åndsverkloven § 54 – se punkt 2.3.13

⁴⁸ Åndsverkloven § 3 tredje ledd og § 39 første ledd

⁴⁹ Åndsverkloven § 3 første ledd

2.2.7.2 Respektretten

Respektretten innebærer at når noen har «rett til å endre et åndsverk eller gjøre det tilgjengelig for allmennheten, må dette ikke skje på en måte eller i en sammenheng som er krenkende for opphavsmannens litterære, vitenskapelige eller kunstneriske anseelse eller egenart, eller for verkets anseelse eller egenart.»⁵⁰

Spørsmålet om de ideelle rettighetene er krenket, må vurderes konkret for hvert enkelt fotografi. Vurderingen skal være så objektiv som mulig. Fotografens egen mening om hvorvidt en endring eller tilgjengeliggjøring er krenkende er ikke avgjørende, men kan få betydning som et vurderingsmoment.

Som eksempler på krenkende endring av et fotografi kan nevnes beskjæring og manipulasjon som gjør at fotografiet fremstår som noe helt annet enn det som opprinnelig var meningen.

Tilgjengeliggjøring på en krenkende måte eller sammenheng kan være bruk av fotografier i pornografisk sammenheng, bruk av et religiøst foto i en blasfemisk framstilling eller bruk av et bilde i reklameøyemed.

⁵⁰ Åndsverkloven § 3 annet ledd

2.3 Adgangen til å bruke fotografier

Reglene som sørger for at samfunnets behov for fri tilgang til fotografier blir dekket, kalles med en fellesbetegnelse *låneregler*.⁵¹ En type låneregler er *fribruksregler* som gjør det mulig for abm-institusjoner å bruke fotografier i samlingene uten å måtte be om samtykke fra rettighetshaver og uten å betale vederlag. Enkelte av lånereglene gjelder spesielt for gjengivelse av kunstverk og fotografier.

Gjengivelse på grunnlag av lånereglene skal skje uten at fotografiets «karakter forandres eller forringes», og kilden må angis slik god skikk tilsier, se åndsverkloven § 11 annet ledd.

Opphavsmannens interesser og allmennhetens rett til å bruke verk er i utgangspunktet likestilte i åndsverkloven. Det taler for at de enkelte lånereglene skal tolkes slik at de best mulig kan oppfylle sitt formål, men ikke på en slik måte at det kommer i konkurranse med opphavsmannens økonomiske interesser. Norges internasjonale forpliktelser kan tilsi at lånereglene skal tolkes restriktivt. EUs opphavsrettsdirektiv og «tretrinns testen»⁵² som vi finner i flere konvensjoner⁵³ setter rammer for hvor omfattende avgrensninger en tilsluttet stat kan gjøre i opphavsmannens enerett. Også den teknologiske utviklingen kan være et argument for en restriktiv tolkning av lånereglene. Da åndsverkloven ble til på 1960-tallet og ved senere revisjoner kunne man vanskelig forutse

⁵¹ Se punkt 2.1.8

⁵² Tretrinns testen innebærer at avgrensninger i opphavsmannens enerett må
1) kun gjelde i spesielle tilfeller, 2) ikke skade normal utnyttelse av verket og
3) ikke på urimelig måte tilsidesette opphavsmannens legitime interesser

⁵³ Bernkonvensjonen artikkel 9(2), Trips artikkel 13, WCT artikkel 10(2), EUs opphavsrettsdirektiv (Infosoc) artikkel 5(5)

den teknologiske utviklingen og hvilke omfattende muligheter for utnyttelse av åndsverk det gir.

Det er et spørsmål om en rettighetshaver gyldig kan avtale at lånerreglene i åndsverkloven ikke skal gjelde. Utgangspunktet er at rettighetshaveren kan ta forbehold mot lånerreglene ved avtale. Brudd på avtalte forbehold er ikke brudd på åndsverkloven, og kan ikke sanksjoneres med hjemmel i åndsverkloven § 54, men vil være kontraktsbrudd som får følger etter avtalen. Ikke alle forbehold rettighetshaveren stiller, vil være tillatt etter åndsverkloven. For eksempel kan ikke rettighetshaveren gyldig ta ensidige forbehold mot bruk som åndsverkloven tillater, det vil si tilfellene der brukeren ikke har hatt mulighet til å vedta kontraktsvilkåret som begrenser bruken.

Lånerreglene som presenteres nedenfor gjelder for både fotografiske verk og bilder.

2.3.1 Når er et fotografi «offentliggjort» og «utgitt»?

Det er naturlig at fotografen bestemmer fullt og helt over sitt eget fotografi før det blir gjort tilgjengelig for allmennheten. Derfor har de fleste lånerreglene som vilkår at fotografiet må være *offentliggjort* eller *utgitt* for at reglene skal komme til anvendelse.

2.3.1.1 Offentliggjort

Et åndsverk er offentliggjort «når det med samtykke av opphavsmannen er gjort tilgjengelig for allmennheten», se åndsverkloven § 8 første ledd første punktum. Det betyr at et åndsverk er offentliggjort når det er spredt, vist eller fremført utenfor den private krets, se punkt 2.2.5.2. I tillegg er det et krav at opphavsmannen har samtykket til tilgjengeliggjøring for allmennheten; opphavsmannen skal selv

kunne bestemme om hans verk skal offentliggjøres. Det betyr at et verk som blir stjålet fra opphavsmannen og spredt til allmennheten uten hans samtykke, ikke er offentliggjort i åndsverklovens forstand. Der opphavsmannen har overført eneretten til en annen, vil det være denne rettighetshaveren som må gi sitt samtykke til offentliggjøring. Et fotografi vil for eksempel være offentliggjort når fotografen har solgt det til noen utenfor den private krets, eller det er vist fram på en utstilling eller publisert på Internett med fotografens samtykke.

I praksis betyr dette at fotografier som en abm-institusjon har fått i gave eller kjøpt av fotografen eller en annen rettighetshaver, som hovedregel vil være offentliggjorte ved overdragelsen. I denne situasjonen vil man ofte kunne legge til grunn at rettighetshaveren har samtykket til tilgjengeliggjøring for allmennheten. Selv om rettighetshaver ikke gir en uttrykkelig tillatelse til offentliggjøring, vil det være naturlig å innforholke en slik tillatelse når overdragelse skjer til abm-institusjoner som har som en av sine viktigste oppgaver å formidle materialet i samlingene til publikum.

For fotografier gjelder en spesiell regel om at rettighetshaveren ikke alltid må samtykke til tilgjengeliggjøring for allmennheten for at disse skal få status som offentliggjorte. I følge åndsverkloven § 8 første ledd annet punktum er et fotografi også offentliggjort når opphavsmannen eller annen rettighetshaver har overdratt eksemplarer av fotografiet, og det er lovlig tilgjengeliggjort for allmennheten, i medhold av åndsverkloven §§ 19, 20, 23, 23a og 24, se nedenfor om disse bestemmelsene.

Det betyr at fotografier som en rettighetshaver overdrar⁵⁴ til en abm-institusjon med forbehold om at de ikke skal offentliggjøres, likevel vil være offentliggjort i åndsverklovens forstand dersom institusjonen har tilgjengeliggjort fotografiene, for eksempel ved å vise dem i utstilling eller låne dem ut til publikum. Selv om denne tilgjengeliggjøringen er lovlig i henhold til åndsverkloven, kan det være i strid med det som ble avtalt ved overdragelsen av fotografiene, og kan få konsekvenser som følge av avtalebrudd.

Regelen om at fotografier kan være offentliggjorte selv om rettighetshavers samtykke ikke foreligger, får særlig betydning der rettighetshaveren overdrar et eksemplar av et fotografi til noen innenfor den private krets, for eksempel et familiemedlem eller en nær venn, og mottakeren sprer det videre eller viser det i en utstilling. Den tilgjengeliggjøringen for allmennheten som mottakeren av fotografiet sørger for, medfører at fotografiet får status som offentliggjort, selv om rettighetshaveren selv ikke har spredt det til allmennheten og kanskje ikke ønsker offentliggjøring. En abm-institusjon som kjøper eller får donert fotografier fra noen som er innenfor rettighetshaverens private krets og som ikke har rettighetene til bildene, kan dermed legge til grunn at bildene blir offentliggjort ved overdragelsen til institusjonen. Det er en forutsetning at rettighetshaveren har overdratt fotografiene første gang.⁵⁵ Fotografier som noen finner tilfeldig og som man ikke vet om rettighetshaver har overdratt, kan ikke formidles til allmennheten uten avtale med

rettighetshaver og vil ikke være offentliggjort uten rettighetshavers samtykke.

2.3.1.2 Utgitt

Et åndsverk er *utgitt* når «et rimelig antall eksemplarer av verket med samtykke av opphavsmannen er brakt i handelen, eller på annen måte spredt blant allmennheten», se åndsverkloven § 8 annet ledd. Om et fotografi er «utgitt» avhenger altså av om et visst antall eksemplarer er stilt til rådighet for allmennheten med opphavsmannens samtykke. Det betyr for eksempel at et fotografi er utgitt når det blir trykket opp og tilbudt for salg eller det blir brukt som illustrasjon i en bok som er til salgs. Det er vanskelig å angi hvor mange eksemplarer som må være spredt til allmennheten for at et verk er «utgitt». Det vil variere med hvilken type åndsverk det er. For fotografier må man anta at det kreves spredning av mer enn noen få eksemplarer før man kan si at det er utgitt.

Fotografier som er lovlig tilgjengeliggjort i elektroniske nettverk, for eksempel Internett, vil være utgitt når det kan fremstilles eksemplar lokalt, enten ved nedlasting eller papirutskrift. Det er ikke et krav at rettighetshaver har gitt eksplisitt tillatelse til eksemplarframstilling, men han må ha samtykket til publiseringen.⁵⁶

2.3.1.3 Formidling av ikke-offentliggjort materiale

I mange abm-institusjoners samlinger vil det være fotografier som ikke er offentliggjort eller utgitt. Det er ikke ensbetydende med at institusjonen ikke kan formidle disse fotografiene til publikum, se punktene 2.3.3 og 2.3.4 om adgangen til å spre og vise fotografier. Abm-institusjoner kan også kopiere

⁵⁴ Se punkt 2.3.3

⁵⁵ At et fotografi er overdratt betyr at eiendomsretten til fotografiet er overført fra en person til en annen, for eksempel ved salg eller gave

⁵⁶ Ot. prp. nr. 46 (2004-2005) s. 36 og Rognstad 2009 s. 226

ikke-offentliggjorte fotografier for konserverings- og sikringsformål, se punkt 2.4.

2.3.2 Kopiering til privat bruk

Bestemmelsen om privatbrukskopiering i åndsverkløven § 12 gir adgang til å kopiere enkelte eksemplarer av et fotografi til privat bruk når det ikke skjer i ervervsøyemed. Det er et vilkår at fotografiet er offentliggjort. Retten til privatbrukskopiering gjelder alle typer kopiering, både framstilling av fysiske og digitale kopier. Et fotografi eller et kunstverk i en abm-institusjons eie kan for eksempel både fotokopieres og avbildes med et digitalt kamera på grunnlag av retten til privatbrukskopiering.

Det er bare *fysiske personer* som kan kopiere til privat bruk. Abm-institusjoner kan altså ikke lage kopier til bruk i institusjonens virksomhet med hjemmel i bestemmelsen om privatbrukskopiering. Slik kopiering er imidlertid ofte avtalt i en kopiavtale inngått med rettighetshaverorganisasjonen Kopinor, se punkt 2.5.2. Abm-institusjoner kan kopiere til brukernes private bruk, se mer om fremmed hjelp nedenfor.

«Privat bruk» omfatter for det første egen personlig bruk. En bruker kan altså kopiere et offentliggjort fotografi i en museumssamling for å ha det i sitt eget fotoalbum. Men området for privat bruk er videre enn dette, og omfatter den typen bruk som skjer innenfor privatsfæren.⁵⁷ Det betyr i praksis at det er tillatt å kopiere et fotografi og deretter videreformidle kopien til familie, venner og personer man har et vennskapslignende forhold til. Det er graden

av nærhet mellom den som kopierer og mottaker av kopien som er avgjørende for om kopien er en lovlig privatbrukskopi. Det er ikke tilstrekkelig at man kun har et profesjonelt forhold, forholdet må også være av personlig karakter.

Privatbrukskopiering skal ikke komme i konkurranse med opphavsmannens økonomiske interesser. Det er derfor et krav at kopiering til privat bruk «ikke skjer i ervervsøyemed». Det innebærer at privatbrukskopiering ikke kan inngå som en del av inntektsgivende virksomhet. Også virksomhet som driver etter selvkostprinsippet er omfattet av begrepet «ervervsøyemed». Kopiering i ervervsøyemed vil for øvrig også som regel være i strid med kriteriet om «privat bruk».

Det er adgang til å kopiere til såkalt privat yrkesmessig bruk. Det betyr at det er tillatt for en ansatt å ta kopi av et fotografi til eget bruk i en sak vedkommende jobber med. Den ansatte må selv ta et selvstendig initiativ til å ta kopien. Kopien kan ikke overlates til kolleger eller andre, med mindre disse personene er innenfor den ansattes privatsfære. For kopiering som ledd i utførelse av arbeidsoppgaver er det praktisk at arbeidsgiver inngår avtale med Kopinor, se punkt 2.5.2.

Omfanget av privatbrukskopiering er begrenset til «enkelte eksemplarer». Det er vanskelig å si nøyaktig hva som er det øvre antallet kopier som kan fremstilles, det vil måtte avgjøres etter en vurdering av om kopieringen er i konflikt med opphavsmannens interesser. Generelt gjelder at det kun kan fremstilles ett eller kun få eksemplarer.

⁵⁷ Se også punkt 2.2.5.2 om begrepet «privat område»

Den spesifikke gjengivelsen av åndsverket man bruker som kopieringsgrunnlag, må være lovlig i henhold til reglene om opphavsrett. Dette er nok mest praktisk for fotografier som er lagt ut på Internett; man må forsikre seg om at fotografiene er lovlig tilgjengeliggjort på nettet før man bruker dem som kopieringsgrunnlag.

I åndsverkloven § 12 annet ledd er det listet opp flere unntak fra retten til privatbrukskopiering. I annet ledd bokstav d) står det at rett til privatbrukskopiering ikke gir rett til å «fremstille eksemplarer av kunstverk ved fotokopiering, avstøpning, avtrykk eller tilsvarende fremgangsmåte når eksemplaret kan oppfattes som originaleksemplaret». Det betyr at en bruker ikke kan fotografere et kunstverk i en abm-institusjon dersom det vil resultere i en kopi som kan oppfattes som originaleksemplarer.

2.3.3 Fremmed hjelp

Etter åndsverkloven § 12 er det tillatt å fremstille privatbrukskopier ved «fremmed hjelp». Fremmed hjelp innebærer at den som kopierer ikke tar kopien selv, men lar andre gjøre det. Det kan for eksempel skje ved at man benytter seg av profesjonelle kopieringstjenester som tar seg betalt for å kopiere, eller at en ansatt i en abm-institusjon tar kopi av et fotografi for en bruker. Det å stille kopieringsutstyr til disposisjon for selvbetjening i en abm-institusjons lokaler er også å regne som fremmed hjelp. Det er et vilkår at kopien blir fremstilt etter konkret bestilling fra den som skal ha den til privat bruk. En abm-institusjon kan derfor ikke kopiere et fotografi i flere eksemplarer og lagre dette for det tilfelle at brukere etterspør kopier. Fremmed hjelp kan skje ved kopiering i alle format, både fotokopiering og fremstilling av digital kopi ved skanning av fotografiet er tillatt. Ved digital

kopiering må kopien lagres på en fysisk bærer, for eksempel en minnepinne eller CD/DVD, og kan ikke sendes gjennom nettverk, for eksempel på e-post. Årsaken er at overføring i nettverk innebærer fremføring av verk utenfor den private krets, som regelen om privatbrukskopi ikke dekker.

Det gjelder unntak fra adgangen til å kopiere ved fremmed hjelp. Særlig viktig er det at det ikke er adgang til å benytte fremmed hjelp til å privatbrukskopiere musikk og film.⁵⁸

2.3.4 Rett til spredning av eksemplarer

I utgangspunktet har en fotograf enerett til spredning av fysisk eksemplarer av eget fotografi, for eksempel ved salg, donasjon eller utleie. Dette kalles *spredningsretten*.⁵⁹

Spredningsretten er avgrenset ved at ethvert fysisk eksemplarer av et fotografi som fotografen eller rettighetshaver har solgt eller på annen måte overdratt, kan spres videre, se åndsverkloven § 19 første ledd annet punktum. Det gjelder uavhengig av om fotografiet er offentliggjort eller ikke. Dette betyr for eksempel at et museum som har kjøpt eller fått donert en fotosamling fra fotografen eller annen rettighetshaver, står fritt til å spre fotografiene videre uten rettighetshavers samtykke, for eksempel ved utlån, videresalg eller donasjon. Begrunnelsen er blant annet at den som har eiendomsrett til et fysisk eksemplarer, bør kunne stå fritt til å råde over det. Dersom det er avtalt med giver at man ikke skal spre fotografiene videre, vil det være et brudd på

⁵⁸ Åndsverkloven § 12 tredje ledd bokstavene a) og b)

⁵⁹ Åndsverkloven § 2 første ledd, jf. tredje ledd bokstav a)

avtalen, men ikke åndsverkloven, om man likevel sprer bildene.

Avgrensningen av spredningsretten gjelder bare for *de overdratte* eksemplarene. Med «overdratt» menes overdragelse av eiendomsrett til eksemplaret, slik som når en abm-institusjon kjøper en fotosamling eller mottar fotografier i gave. En tidsbegrenset overdragelse gir ikke rett til spredning; der fotografier er deponert i en tidsperiode hos en abm-institusjon, har fotografen spredningsretten i behold og følgelig må institusjonen være påpasselig med å avtale rett til formidling til brukerne ved deponering av materiale.

Det er et krav at fotografen eller annen rettighetshaver har samtykket til salget eller overdragelsen. Med annen rettighetshaver menes den som har fått overført spredningsretten til seg, for eksempel fotografens arvinger eller en som har bestilt bilder fra en fotograf. Et særlig problem oppstår der man ikke kan være sikker på om fotografiene er overdratt med fotografens eller annen rettighetshavers samtykke. Det er ikke en uvanlig situasjon at en abm-institusjon overtar fotografier fra noen som har funnet dem tilfeldig, og som ikke har opphavsrettigheter til dem og heller ikke kan redegjøre for proveniensen. I slike tilfeller er det vanskelig å slå fast om det har skjedd salg eller overdragelse med fotografens eller annen rettighetshavers samtykke. For å kunne formidle fotografiene til publikum, bør abm-institusjonen da gjøre grundige undersøkelser for å finne rettighetshaver og klarere bruken av bildene. Dersom man ikke finner rettighetshaver, er sannsynligvis risikoen ved bruk liten.

Når fotografen eller annen rettighetshaver først har solgt eller på annen måte overdratt eksemplar av et fotografi, er fotografens spredningsrett borte, og fotografiene kan fritt spres videre. En abm-institusjon som låner fotografier fra en annen abm-institusjon som har fått samlingen overdratt til seg med rettighetshavers samtykke, kan altså spre fotografiene uten rettighetshavers samtykke.

2.3.5 Rett til visning av eksemplar

I utgangspunktet har fotografen enerett til å vise fram eksemplar av egne fotografier. Dette er den såkalte *visningsretten*.⁶⁰

Åndsverkloven § 20 gir adgang til å vise eksemplar av fotografiske verk offentlig uten fotografens samtykke når fotografiene er *utgitt* eller fotografen har *overdratt eksemplarene*. Det er ikke et krav at fotografiet er offentliggjort. Retten til å vise fotografiene gjelder bare de utgitte eller overdratte eksemplarene. Denne regelen innebærer at en abm-institusjon som kjøper eller får donert en fotosamling til seg, kan stille ut disse fotografiene for allmennheten uten at rettighetshaver gir sitt samtykke til det. Åndsverkloven § 20 er hjemmel for utstilling av fotografier, og er dermed en svært praktisk låneregel for abm-institusjoner med fotosamlinger.

Det er et vilkår at fotografen, eller den han har overført visningsretten til, *samtykker* til overdragelsen av eksemplaret. Det samme problemet vil oppstå for visning av fotografier man ikke kjenner proveniensen til, som for spredning av slike bilder, se punkt 2.3.3 om dette.

⁶⁰ Åndsverkloven § 2 første ledd, jf. tredje ledd bokstav b)

Visning av fotografier med tekniske hjelpemidler, for eksempel på Internett, TV eller i en PowerPoint-presentasjon, er framføring av verk, og ikke visning, se punkt 2.2.5.2.

2.3.6 Framføring ved undervisning og ikke-erhvervsmessige tilstelninger

Åndsverkloven har regler som avgrenser fotografens enerett til spredning og visning, se ovenfor om åndsverkloven §§ 19 og 20. Det finnes ikke regler som i like stor grad avgrenser fotografens enerett til *framføring* av fotografier. Framføring av et fotografi betyr at det blir vist ved hjelp av tekniske hjelpemidler, for eksempel i kringkasting, på Internett eller i en PowerPoint-presentasjon. Hovedregelen er derfor at man må be om rettighetshavers samtykke ved framføring av fotografier.

Åndsverkloven § 21 gir likevel en begrenset mulighet til å framføre fotografier uten å be om rettighetshavers samtykke og uten å betale vederlag i visse sammenhenger. For det første kan *utgitte* fotografier framføres ved gudstjeneste og undervisning.⁶¹ For framføring av fotografier ved undervisning er det ikke et absolutt krav at fotografiet er utgitt, det er tilstrekkelig at det er *overdratt eller offentliggjort*.⁶² Undervisning omfatter ordinær undervisning som finner sted i det tradisjonelle undervisningssystemet som barne- og ungdomsskole og videregående skole, samt høyere utdanning på universiteter og høyskoler. I tillegg må det omfatte voksenopplæring og annet opplysningsarbeid som har et utdanningsformål.

61 Åndsverkloven § 21 første ledd første punktum

62 Åndsverkloven § 2 første ledd annet punktum

Videre kan et *utgitt* fotografi fremføres offentlig ved tilstelninger der «fremføring av åndsverk ikke er det vesentlige».⁶³ Det er et krav at publikum har gratis adgang til tilstelningen, og at den heller ikke indirekte finner sted i ervervsøyemed. Dette betyr for eksempel at et bibliotek kan ha et arrangement med lokalhistorie som tema, der man blant annet framfører opphavsrettslig beskyttede fotografier som har lokalhistorisk verdi på en projektor. Framføringen av bildene kan ikke være det vesentlige ved arrangementet, og det må være gratis adgang for publikum. Regelen gjelder ikke offentlig framføring som skjer ved kringkasting.⁶⁴

Fotografier kan også fremføres i tilslutning til teksten i kritisk eller vitenskapelig fremstilling som ikke er av allmennopplysende karakter, når det skjer i en ikke-erhvervsmessig sammenheng, se punkt 2.3.7.

2.3.7 Sitat

Åndsverkloven § 22 er hjemmelen for å kunne sitere fra opphavsrettslig beskyttede åndsverk uten å be om opphavsmannens tillatelse til det og uten å betale. Verket det siteres fra må være offentliggjort, og sitatet må være «i samsvar med god skikk og i den utstrekning formålet betinger». Sitatregelen gjelder i prinsippet alle typer åndsverk, men vilkårene for å kunne sitere vil sjelden være oppfylt når det gjelder sitat fra kunstverk og fotografier.

Et sitat må som hovedregel være en gjengivelse av et *utsnitt* av et åndsverk, og ikke omfatte et helt åndsverk. Det betyr at sitatregelen i praksis ikke gir adgang til å gjengi et fotografi i sin helhet.

63 Åndsverkloven § 21 annet ledd bokstav a)

64 Åndsverkloven § 21 annet ledd gjelder alle utgitte verk, med unntak av filmverk og scenisk framføring av sceneverk

Man kan tenke seg at åndsverkloven § 22 tillater sitat i form av utsnitt av et fotografi. Slike bildesita-ter vil imidlertid lett komme i strid med kravet til god skikk, og også fotografens ideelle rettigheter. Spørsmålet om sitatregelen gir hjemmel for denne typen bildesitat må avgjøres konkret, og kan etter omstendighetene være tillatt. Utsnittet fra fotogra-fiet må i så fall innebære at fotografiets anseelse og egenart ikke blir krenket. I de tilfellene det er tillatt å sitere utsnitt av et fotografi, må man oppgi fotografens navn og at det er et utsnitt eller en detalj som gjengis.⁶⁵

Åndsverkloven § 43a om fotografiske bilder viser ikke til § 22 om sitat. I utgangspunktet betyr det at lovgiver ikke har ment at § 22 skal få anvendelse på fotografiske bilder. Det er vanskelig å forstå hva som begrunner denne forskjellen mellom fotografiske verk og bilder. Enkelte hevder derfor at sitatregelen også må gjelde for fotografiske bilder.

Samfunnets behov for å bruke fotografier som sitater er for noen særlige tilfeller ivaretatt av retten til sitat-lignende gjengivelse av kunstverk og fotografier etter reglene i §§ 23–24.

2.3.8 Gjengivelse av fotografier i kritisk eller vitenskapelig fremstilling som ikke er av allmennopplysende karakter

Åndsverkloven § 23 første ledd tillater gjengivelse av offentliggjorte fotografier «i tilslutning til teksten i en kritisk eller vitenskapelig fremstilling som ikke er av allmennopplysende karakter, når det skjer i samsvar med god skikk og i den utstrekning formålet

betinges». Slik gjengivelse kalles gjerne billedsitat og kan skje uten at fotografen samtykker til det og uten at det betales vederlag.

Det avgjørende er om fremstillingen er utarbeidet med den hensikt å gi et kritisk eller vitenskapelig bidrag. At fremstillingen ikke kan være av allmenn-opplysende karakter, betyr at den ikke kan være populærvitenskapelig, men må være myntet på skolerte lesere. Dette vil typisk gjelde faglige tekster med et smalt innhold, for eksempel avhandlinger på universitets- og høyskolenivå.

Det er et vilkår at fotografiene benyttes i «tilslutning til teksten». Det betyr at de ikke kan brukes løsrevet, og at det må være sammenheng mellom teksten og fotografiene som gjengis. Det er teksten som må spille hovedrollen, fotografiene kan kun brukes til illustrasjonsformål.

Til slutt er det et krav at gjengivelsen av bildene skjer «i samsvar med god skikk og i den utstrekning formålet betinges». Det innebærer for det første at fotografens navn skal fremkomme på gjengivel-sen, samt informasjon om hvor bildet er hentet fra. Gjengivelsen skal være lojal mot originalen, det vil si at den ikke skal gjengis på en måte som forandrer eller forringer fotografiets karakter, for eksempel ved gjengivelse i sort/hvitt av et fotografi som opp-rinnelig er i farger, eventuelt slik at det oppgis at originalen er i farger. Det kan ikke gjengis en ube-grenset mengde fotografier, men kun så mange som formålet betinges.

Åndsverkloven § 23 første ledd gjelder som hoved-regel bare analog gjengivelse av fotografiene, enten

⁶⁵ Rognstad 2009 s. 294

den kritiske eller vitenskapelige fremstillingen forekommer i en bok, et foredrag, film eller kringkasting. Det er likevel unntak for ikke-erhvervsmessig gjengivelse i digitalt format.⁶⁶ «Ikke-erhvervsmessig» betyr at formålet ikke kan være økonomisk overskudd. Et typisk eksempel er elektroniske fagtidsskrifter med et «smalt» innhold og ikke-kommersielt formål. Det betyr også at fotografier kan gjengis i en PowerPoint-presentasjon i forbindelse med et faglig foredrag som ikke er av allmennopplysende karakter og som ikke har et ervervsmessig formål.

2.3.9 Gjengivelse av fotografier i kritisk eller vitenskapelig fremstilling som er av allmennopplysende karakter

Åndsverkloven § 23 annet ledd gir adgang til å gjengi offentliggjorte fotografiske verk og bilder i «kritiske eller vitenskapelig fremstillinger som har en allmennopplysende karakter, og i tilslutning til teksten i skrifter bestemt til bruk i opplæring.» For denne typen gjengivelser gjelder en regel om tvangslisens, det vil si at bruk kan skje uten opphavsmannens samtykke, men mot vederlag.

I likhet med bestemmelsen nevnt ovenfor, er dette en regel om bildesitat. Det betyr at teksten skal være hoveddelen av fremstillingen, og fotografiet skal kun illustrere eller klargjøre teksten. Kravet til at fremstillingen skal være kritisk eller vitenskapelig viser at bestemmelsen først og fremst gjelder faglitteratur. At teksten skal være av allmennopplysende karakter betyr at innholdet kan være populærvitenskapelig i tematikk og formidlingsform.

⁶⁶ Åndsverkloven § 23 fjerde ledd

Bruk av bildesitat etter denne tvangslisensen er bare tillatt for analoge fremstillinger. Hvis man ønsker å bruke bildesitat i tilslutning til en tekst i maskinlesbar form, for eksempel på Internett, må man rettighetsklarere dette med fotografen.

2.3.10 Gjengivelse av fotografier i skrifter med biografisk innhold

Det er tillatt å gjengi offentliggjorte personbilder i skrifter med biografisk innhold uten å innhente samtykke fra fotografen og uten å betale vederlag, se åndsverkloven § 23 tredje ledd.

Se punkt 2.3.9 for mer om denne bestemmelsen, og særlig betydningen for den avbildedes personvern.

2.3.11 Gjengivelse av fotografier i nyhetspressen – reportasjeregelen

Det gjelder særlige regler for gjengivelse av offentliggjorte fotografier i aviser, tidsskrifter og kringkasting, se åndsverkloven § 23a. Det er begrunnet med nyhetsmedienes behov for å bruke bilder på kort varsel, og at det derfor ofte ikke er tid til å klarere rett til bruk med fotografen. Bestemmelsen nevner uttrykkelig gjengivelse i «aviser, tidsskrifter og kringkasting». Det må antageligvis stilles krav om at mediene må ha en ansvarlig redaksjon for at bestemmelsen skal få anvendelse. Digital gjengivelse, for eksempel i nyhetsmedier på Internett som nettaviser og nett-TV, er også omfattet.

For det første kan pressen uten å innhente fotografens samtykke bruke bilder i forbindelse med omtale av «dagshending».⁶⁷ Dette er en

⁶⁷ Åndsverkloven § 23a første ledd

tvangslisens, og det skal betales vederlag til fotografen for bruken. Med «dagshending» menes en dags-aktuell hendelse som det er naturlig å omtale i en nyhetsreportasje. Det er ikke et krav at hendelsen har spesielt stor nyhetsverdi eller er av interesse for en stor del av befolkningen, men det kreves et visst minstemål av nyhetsverdi.

Det skal likevel ikke betales vederlag hvis den aktuelle hendelsen er knyttet til fotografiet. I slike tilfeller er det altså en regel om fri bruk. Det betyr at ved omtale av en fotoutstilling, må pressen kunne gjengi de utstilte fotografiene uten å be om samtykke og uten å betale vederlag.

Tvangslisensen for bruk av fotografier i pressen gjelder ikke fotografier som er tatt med det formål å brukes i pressen, typisk fotografier tatt av profesjonelle pressefotografer. Slike fotografier må klareres før de gjengis. Dette sikrer for eksempel at fotojournalister som jobber frilans kan kreve vederlag når de selger bildene til nyhetsbyråer.

I åndsverkloven § 23a annet ledd er det gitt en regel om fri bruk av utgitte eller overdratte fotografier i aviser, tidsskrifter, bøker, ved film og i kringkasting, når de utgjør en del av bakgrunnen eller spiller en underordnet rolle i sammenhengen. Se punkt 3.1.2.3.

2.3.12 *Bruk av fotografier i katalog over samling og meddelelse om utstilling/salg*

Fotografier «som inngår i en samling eller som utbys til salg, kan avbildes i en katalog over samlingen og i meddelelse om utstillingen eller salget», se åndsverkloven § 24 første ledd.

Dette betyr for eksempel at et museum som har fotografier i sin samling, kan gjengi fotografiene i en katalog over samlingen. Slik *katalog* kan bare fremstilles ved trykking, fotokopiering eller lignende metode. Retten til gjengivelse gjelder etter dette bare i kataloger i analog form. Katalogen kan altså ikke publiseres på Internett uten at det er klarert med fotografen.

En abm-institusjon som skal avholde en fotoutstilling eller skal selge fotografier, har rett til å gjengi fotografiene i annonse om utstillingen eller salget. Det er en forutsetning at utstillingen eller salget har aktuell interesse, det vil i praksis si at gjengivelse er tillatt i rimelig tid før en utstilling og så lenge den varer. I motsetning til kataloger over samlingen, kan et fåtall fotografier tas med i *meddelelser* om utstilling som publiseres digitalt, for eksempel på Internett.

2.3.13 *Beskytter åndsverkloven utenlandske fotografier?*

I abm-institusjoners fotosamlinger finnes mange fotografier som har utenlandsk opphav, det vil her si at fotografen er utenlandsk og/eller er bosatt i utlandet, eller at fotografiet er utgitt i et annet land enn Norge. For formidling av disse fotografiene er det et spørsmål om de i det hele tatt er vernet etter den norske åndsverkloven.

Alle fotografier som er tatt av norske statsborgere eller personer som er bosatt i Norge, er beskyttet av åndsverkloven.⁶⁸ Det har ingen betydning at fotografiet er tatt i utlandet, med andre ord er også familiens bilder fra ferien i Spania beskyttet av åndsverkloven, eller om fotografiet er utgitt i et annet land.

⁶⁸ Åndsverkloven § 57 første ledd bokstav a)

Åndsverkloven beskytter også fotografier som er utgitt første gang i Norge, eller som er utgitt samtidig her og i et annet land. Med «samtidig» utgivelse menes at verket utgis i Norge innen 30 dager etter den første utgivelsen i utlandet.⁶⁹ Fotografier som er tatt av utenlandske statsborgere som ikke er bosatt i Norge, vil altså være beskyttet av åndsverkloven når de er utgitt første gang i Norge, eller innen 30 dager etter den første utgivelsen i utlandet.

Fotografier som er «innføyd i bygninger eller faste anlegg» i Norge er omfattet av åndsverkloven, selv om fotografen ikke er norsk statsborger eller bosatt i Norge. I følge åndsverkloven § 59 første ledd kan det gis regler i forskrift om at åndsverklovens regler skal gjelde for åndsverk med tilknytning til en fremmed stat. Det betyr at det kan gis regler om at åndsverkloven skal gjelde for åndsverk som er skapt av utenlandske statsborgere som ikke er bosatt i Norge, og som ikke er utgitt første gang eller samtidig i Norge og et annet land. Forutsetningen for at slike åndsverk skal få vern i Norge, er at den fremmede staten gir vern til norske verk etter de opphavsrettslige reglene i dette landet. Det er altså en forutsetning om gjensidig beskyttelse.

I forskrift til åndsverkloven kapittel VI er det gitt regler om åndsverklovens anvendelse på verk og nærstående rettigheter med tilknytning til andre land.

Ved at Norge er med i EØS-samarbeidet, er åndsverklovens anvendelsesområde utvidet til å gjelde åndsverk fra hele EØS-området.⁷⁰ Nærmere bestemt

gjelder reglene i åndsverkloven tilsvarende for åndsverk og nærstående rettigheter som er skapt av personer som er statsborger i et EØS-land, eller bosatt i EØS-området. Dette vil si at når en abm-institusjon vurderer om det kan publisere et fotografi i samlingen som er skapt av en fotograf som er tysk statsborger bosatt i Tyskland, skal institusjonen legge åndsverklovens regler til grunn for avgjørelsen. Det tyske fotografiet skal behandles etter de samme reglene som gjelder for norske åndsverk og nærstående rettigheter. Det gjelder selv om den tyske opphavsretten ville gitt fotografiet bedre beskyttelse enn de norske reglene.

Et annet viktig samarbeid er etablert mellom landene som er med i Bernunionen. Per 1. mai 2011 hadde i alt 164 land underskrevet Bernkonvensjonen som ligger til grunn for samarbeidet. Ved å delta i Bernunionen har Norge forpliktet seg til å gi åndsverk fra de andre landene i unionen samme beskyttelse som norske verk får i åndsverkloven.⁷¹ Tilsvarende må de andre landene i unionen gi norske verk samme behandling som åndsverk har i deres nasjonale lovgivning. Avgjørende for hvilket land et verk tilhører, er som hovedregel det unionslandet hvor verket første gang ble utgitt. Dersom verket ikke er utgitt i det hele tatt eller det er utgitt i et land som ikke er medlem av unionen, er hjemlandet det land hvor opphavsmannen er hjemmehørende. Det er et viktig unntak fra prinsippet om at verk fra andre land får samme beskyttelse som åndsverkloven gir norske verk, og det gjelder beregning av vernetid. Vernetiden skal nemlig ikke vare lenger enn den vernetiden verket ville fått i hjemlandet. Dette betyr at et fotografisk verk som ble utgitt første gang i Egypt, der vernetiden er 50 år

⁶⁹ Åndsverkloven § 57 første ledd bokstav b) og annet ledd

⁷⁰ Forskrift til åndsverkloven § 6-1

⁷¹ Forskrift til åndsverkloven § 6-2

etter opphavsmannens død, kun er vernet i 50 år etter opphavsmannens død i Norge, og ikke 70 år som er vernetiden etter åndsverkloven § 40. For land som har lenger vernetid enn Norge, for eksempel Mexico der vernetiden er 100 år etter opphavsmannens død,⁷² følger vernetiden i Norge likevel av norske regler, og er følgelig 70 år etter opphavsmannens død.

2.3.14 Sanksjoner ved overtredelse av opphavsretten

Brudd på opphavsretten kan få flere mulige følger; det kan sanksjoneres med straff og inndragning av det ulovlig framstilte, innførte eller tilgjengeliggjorte åndsverket eller arbeidet, og det kan føre til at man må betale erstatning til opphavsmannen.

Åndsverkloven § 54 nevner hvilke handlinger som kan føre til straff. Det sentrale er at overtredelse av opphavsmannens økonomiske og ideelle rettigheter til åndsverk og nærstående rettigheter kan medføre straffeansvar.⁷³ Det er et krav at handlingen er utført med uaktsomhet eller forsett. For privatkopiering med ulovlig kopieringsgrunnlag kreves imidlertid alltid forsett.⁷⁴ Lovens strafferamme er bøter eller fengsel inntil tre måneder. Ved overtredelser som er forsettlig, og der det foreligger særlig skjerpene forhold, kan straffen høynes til bøter eller fengsel inntil tre år, men en domstol vil nok svært sjelden idømme en så streng straff.

En krenkelse av opphavsretten vil ofte bestå i å ha laget, importert eller tilgjengeliggjort et ulovlig eksemplar av et åndsverk eller arbeid. Ifølge åndsverkloven § 56 kan slike eksemplarer inndras. Eksemplaret

kan da gis til rettighetshaver, enten gratis eller mot et vederlag som tilsvarende kostnaden ved å fremstille eksemplaret. Det gjelder ikke bare de ulovlig framstilte eksemplarene, men også trykksatser, klisjéer, former og annet som utelukkende er brukt i forbindelse med overtredelsen av opphavsmannens rettigheter.

I saker om krenkelse av opphavsrett vil det ofte være viktig for opphavsmannen å få kompensasjon for det økonomiske tapet som har oppstått som følge av bruddet på opphavsrettighetene. Åndsverkloven § 55 gir hjemmel for å kreve erstattet skade som er oppstått på grunn av brudd på de økonomiske og ideelle rettighetene. Erstatning skal gis «etter alminnelige erstatningsregler». Det innebærer at det er tilstrekkelig at overtredelsen må ha skjedd ved uaktsomhet, og ikke forsett. Et unntak fra dette gjelder erstatning for eksemplarframstilling til privat bruk, som har skjedd på grunnlag av ulovlig kopieringsgrunnlag. For slike overtredelser er det et krav om forsett. Videre er det et krav at det har oppstått et økonomisk tap som følge av opphavsrettsbruddet. Det er likevel mulig å få erstatning for skade av ikke-økonomisk art. Det gjelder når opphavsmannens rettigheter er krenket forsettlig eller grovt uaktsomt. Erstatning for skade av ikke-økonomisk art gjelder ikke for fotografiske bilder.⁷⁵ Slik erstatning kan eventuelt tilkjennes på ulovfestet grunnlag. Erstatning for skade som ikke er av økonomisk art er særlig aktuelt der krenkelsen gjelder de ideelle rettighetene.

Det er ikke bare den som har utført den erstatningsbetingende eller den straffbare handlingen som kan

⁷² Gjelder verk som er skapt etter 23. juli 2003

⁷³ Åndsverkloven § 54 første ledd bokstavene a) og b)

⁷⁴ Åndsverkloven § 12 fjerde ledd

⁷⁵ Åndsverkloven § 55 første ledd annet punktum nevner kun «opphavsmanns eller en utøvende kunstners rett, eller den avbildedes rett etter § 45c»

holdes ansvarlig for krenkelsen av opphavsretten. Ifølge åndsverkloven § 54 tredje ledd kan også den som *medvirker* til en slik handling være strafferettslig ansvarlig, og etter § 55 også erstatningsrettslig ansvarlig. Dette kan tenkes å være aktuelt for abm-institusjoner som har som en viktig oppgave å formidle åndsverk til brukere.

I tilfeller der en abm-institusjon yter fremmed hjelp ved å kopiere vernede fotografier fra sine samlinger, og utleverer disse til en privatperson med hjemmel i åndsverkloven § 12, bør institusjonen gjøre brukeren oppmerksom på at materialet kun kan utnyttes til privat bruk. Dersom abm-institusjonen gir brukeren inntrykk av at han eller hun kan publisere materialet på nettet eller i en bok uten forutgående rettighetsklarering kan abm-institusjonen etter forholdene sies å medvirke til ulovlig eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring. Likevel vil det i første rekke være brukeren som er ansvarlig for den ulovlige handlingen, og der intet er avtalt er det nok tvilsomt om abm-institusjonen vil havne i ansvar for å ha gitt brukeren uriktige eller misvisende opplysninger. For sikkerhets skyld anbefales at fotografier kopiert med fremmed hjelp etter åndsverkloven § 12 følges av informasjon om at materialet (kopien) kun er til privat bruk.

2.4 Eksemplarframstilling og formidling av foto i abm-sektoren

Av Maria Jongers, Nasjonalbiblioteket

2.4.1 Innledning

Fotografisamlinger er ofte utsatt for forvitring på grunn av elde og slitasje på kopier. Det er derfor et stort behov for kopiering og digitalisering av fotomateriale i samlingene. Videre er det et ønske i sektoren om å formidle fotografier i stor skala, noe som gjøres enklere i digital form.

Der vernetiden er utløpt kan fotografiene opphavsrettslig sett fritt kopieres, digitaliseres og formidles. Imidlertid består en fotografisamling vanligvis av store mengder opphavsrettslig beskyttet materiale. Det er praktisk sett vanskelig eller tilnærmet umulig å få rettighetsklarert den eksemplarframstilling som digitalisering av en hel fotosamling innebærer. For å kunne gå i gang med større digitaliseringsprosesser uten å rettighetsklarere hvert enkelt fotografi, er man avhengig av en egen bestemmelse i åndsverkloven som regulerer eksemplarframstillingen.

Åndsverkloven § 16 er en fullmaktsbestemmelse, som åpner for at Kulturdepartementet kan gi særskilte bestemmelser i forskrifts form om digitalisering av materiale i abm-institusjoner. Det er gitt en slik forskrift som både regulerer adgangen til kopiering på papir og adgangen til å digitalisere materiale fra samlinger i arkiv-, bibliotek- og museumssektoren.⁷⁶ Bestemmelsene i forskriften er *fribruksbestemmelser*.⁷⁷ Det betyr at den kopiering og formidling

⁷⁶ FOR-2001-12-21-1563, sist endret 23. november 2007 med virkning fra 1. januar 2008

⁷⁷ Se mer om fribruksbestemmelsene i punkt 2.4.4 og 2.4.5

som følger av forskriften ikke er nødvendig å rettighetsklarere, og at institusjonene heller ikke må betale vederlag til rettighetshaverne for dette.

Forskriften gjelder for alle verkstyper som har opphavsrettslig vern etter åndsverkloven. Det innebærer at også fotografier er omfattet, både fotografiske bilder og de bildene som har opphavsrettslig status som fotografiske åndsverk.

Følgende abm-institusjoner omfattes av forskrift FOR-2001-12-21-1563

- arkiv under Arkivverket,
- kommunale og fylkeskommunale arkiv, bibliotek under universiteter og høyskoler og andre vitenskapelige og faglige bibliotek som drives av det offentlige,
- fylkesbibliotekene og folkebibliotekene, samt
- offentlige museer og andre museer som mottar offentlige tilskudd.

I tillegg til dette kan Kulturdepartementet bestemme at også andre abm-institusjoner skal være omfattet av forskriften. Dette kan skje etter søknad.

En av hovedbegrunnelsene for at forskriften også omfatter museer, er nettopp for å sikre muligheten til å digitalisere fotografisamlinger som fremdeles er opphavsrettslig vernet. I kongelig resolusjon av 23. november 2007 skrev Kultur- og kirkedepartementet følgende:

Fotografiene er en del av kulturarven som museene er satt til å bevare og sikre. Museene har i dag store problemer med å ivareta denne oppgaven, og en del materiale er i ferd med å forvitne. Det er praktisk sett

svært vanskelig, om ikke umulig, å sikre den store mengden fotografier når rettighetene må klareres. Departementet ser derfor et klart behov for å gjøre forskriften gjeldende for museene, slik at reglene om eksemplarframstilling gjør det mulig for museene å utføre sine konserverings- og sikringsoppgaver.

Hovedregelen etter forskriften er at den kun gjelder offentliggjorte verk, og at eksemplarframstilling skal skje til samme format som originaleksemparet.⁷⁸ Et bilde som foreligger på papir kan altså kopieres til papir. På særskilte vilkår gis det likevel adgang til å digitalisere innholdet i samlingene, og dessuten en viss begrenset formidling av det digitaliserte materialet.

Det er en forutsetning at bruken av eksemplarene ikke er ervervsmessig, noe som betyr at institusjonene ikke skal tjene penger på kopieringen.⁷⁹ Det er likevel adgang til å ta betaling for det faktisk koster å fremstille en kopi til en bruker, eller å ta en symbolsk betaling for arbeidet. Ved prissetting av tjenestene er det også et moment at offentlige institusjoner ikke skal utkonkurrere de private bildebyråene.

Når brukere får tilgang til materiale i abm-institusjonene, enten det er formidlet med hjemmel i visnings- eller utlånsbestemmelsene i åndsverkloven eller etter forskriftens bestemmelser, må hensikten med bruken være *forskning eller private studieformål*.⁸⁰ Dette er imidlertid ment å favne vidt, og det legges ikke opp til at institusjonene skal etterprøve brukernes intensjoner.

⁷⁸ Se nærmere om når et fotografi skal regnes som offentliggjort i punkt 2.3.1

⁷⁹ Dette kravet følger av opphavsrettsdirektivet og åndsverkloven § 16, se bl.a. Ot.prp. nr. 46 (2004-2005) ss. 36-37

⁸⁰ Se åndsverkloven § 16, annet ledd

2.4.2 Eksemplarfremstilling for utlån

En abm-institusjon kan med hjemmel i forskriftens § 1-5 lage en papirkopi av et fotografi som kan lånes ut, der utlån av originaleksemplaret som institusjonen har i sin samling vil være særlig utsatt for skade ved utlån, og det vil være vanskelig å skaffe et tilsvarende eksemplar i handelen. Det betyr at det som oftest er mulighet til å lage utlånskopier av bildene man har i samlingene. Det er en forutsetning at bildene er å regne som offentliggjorte.

Det kan ikke fremstilles flere eksemplarer enn det som er nødvendig for at institusjonen skal ha et begrenset antall til rådighet for utlån. Det vil si at der vilkårene er oppfylt, kan en institusjon ha to-tre utlånskopier liggende av et fotografi det er stor etterspørsel etter.

2.4.3 Eksemplarfremstilling til eie

En abm-institusjon kan i noen tilfeller lage en fotokopi av et verk de har i sine samlinger, som brukeren kan få til eie, jf. forskriftens § 1-9, annet ledd. Det er institusjonen som i slike tilfeller kan ta initiativ til å gi ut en kopi istedenfor å låne ut det verket de har i samlingen. Adgangen er begrenset til å omfatte kopiering av enkelte artikler i samleverk, avis eller tidsskrift, eller korte avsnitt i andre verk. Bestemmelsen gjelder med andre ord ikke fotografier, så sant de ikke inngår som en del av artikkelen. Privatpersoner kan imidlertid på eget initiativ lage eller be om en papirkopi av et fotografi i samlingen, med hjemmel i privatbruksbestemmelsen i åndsverkloven § 12.⁸¹

⁸¹ Se eget avsnitt om åndsverkloven § 12

2.4.4 Digitalisering av foto i abm-sektoren

Begrunnelsen for å tillate digitalisering av opphavsrettslig beskyttet materiale innen abm-institusjonene er konservering og bevaring av vår felles kulturarv. Samtidig er det et krav at utnyttelsen ikke skal være av en slik art at den kommer i nevneverdig økonomisk konkurranse med opphavsmennene.⁸²

Kultur- og kirkedepartementet har beskrevet dette slik:

Forskriftens formål er å legge til rette for at ABM-institusjonene (arkiv, bibliotek, museum) kan utføre sine samfunnsoppgaver på en hensiktsmessig og ressursbesparende måte. Samtidig bør rettighetshaverne beholde kontrollen med utnytting av sine verk og arbeider i de nye «digitale markeder» som fortsatt er under utvikling.⁸³

Forskriftens § 1-3 gir adgang til at en abm-institusjon for konserverings- og sikringsformål kan fremstille eksemplar av fotografiene i samlingene, også i andre format enn originaleksemplaret.

Bestemmelsen gjelder bare fotografi som man har et fysisk eksemplar av i egen samling. En abm-institusjon kan ikke med hjemmel i forskriften låne inn fotografier for digitalisering, for så å beholde de digitale bildefilene og levere tilbake papirkopiene. Det må likevel være mulig å benytte ekstern hjelp til utførelsen av selve digitaliseringsarbeidet.

Forskriften gjelder heller ikke situasjoner der materialet er deponert i institusjonen, da deponert

⁸² Dette er et krav som følger av Bernkonvensjonen artikkel 9.2 og opphavsrettsdirektivet (Rdir.2001/29/EF) artikkel 5.5

⁸³ Kongelig resolusjon av 23. november 2007 om endringer i forskrift til åndsverkloven (lov av 12. mai 1961 om opphavsrett til åndsverk mv.)

materiale ikke ansees å være i institusjonens eie og dermed ikke en del av dens egen samling.

Videre er det et krav at det ikke er mulig å skaffe et tilsvarende eksemplar fra utsalgssted, utgiver, produsent eller importør.

Der de nevnte forutsetningene foreligger, kan institusjonen digitalisere både offentliggjorte og ikke-offentliggjorte fotografier.⁸⁴ Hvis et fotografi ikke er å regne som offentliggjort og det fremdeles er opphavsrettslig vernet, kan det ikke formidles til publikum uten rettighetsklarering. Digitaliseringen kan imidlertid sikre at fotografiet ikke går tapt før vernetiden har løpt ut.

Selv om ikke alle betingelsene for digitalisering etter forskriften foreligger, kan en abm-institusjon likevel søke Kulturdepartementet om særskilt tillatelse til å digitalisere.⁸⁵

2.4.5 Digital formidling etter forskriften

For at en abm-institusjon skal kunne formidle digitalisert fotomateriale til sine brukere, må det først finnes en lovlig adgang til å digitalisere bildene. Det må først være adgang til å digitalisere bildene for sikring og konservering, før det kan vurderes om det er adgang til å formidle dem til publikum i digital form.

Der et fotografi er å regne som offentliggjort, publisert eller overdratt med opphavsmannens samtykke, og det er adgang til å digitalisere det etter forskriften, kan det vises på terminaler i egne lokaler. Det vil si at

bildet kan vises på en dataskjerm som er plassert inne i arkiv-, bibliotek- eller museumslokalene. Brukeren får på denne måten studert motivet uten at papirbildet som institusjonen har i samlingen sin blir utsatt for slitasje eller skade.

Formidlingsadgangen dekker ikke undervisningssituasjoner der for eksempel en skoleklasse samler seg foran en storskjerm i et bibliotek for å studere fotografier. Derimot må det være tillatt om to-tre personer sammen, på eget initiativ, ønsker å studere bildene på en terminal.

2.4.5.1 Kopiering av digitalisert materiale

Institusjonen har ansvar for at brukeren ikke tar en digital kopi av det digitaliserte materialet. Det vil si at brukeren ikke skal kunne sende bildet til seg selv eller andre på e-post, eller laste det over på en minnepinne, CD-rom eller lignende. Det som derimot er tillatt er at brukeren kan ta en papirutskrift, eller få en papirkopi av fotografiet til privat bruk etter åndsverkloven § 12.⁸⁶

Det at brukeren ikke kan ta en digital kopi til privat bruk, kan sies å komme i en viss konflikt med at privatbruksbestemmelsen i åndsverkloven § 12 skal være teknologinøytral.⁸⁷ Hvis ikke de digitale bildene kan fremføres på skjerm, vil de originalene som finnes i samlingene likevel bli utsatt for mye slitasje. Det er likevel rom for å imøtekomme brukernes behov ved at man enten tillater dem å avfotografere det originale fotografiet i samlingen (ikke av det digitaliserte eksemplaret) med et digitalkamera, eller at institusjonen

⁸⁴ Se punkt 2.3.1 om når et fotografi skal regnes som offentliggjort i åndsverklovens forstand

⁸⁵ Forskriftens § 1-3, siste ledd

⁸⁶ Se mer om denne bestemmelsen i punkt 2.3.2

⁸⁷ Det følger av opphavsrettsdirektivet (Rdir. 2001/29/EF) artikkel 5 (2) b) at reproduksjoner etter privatbruksbestemmelsen kan skje på et hvert medium foretatt av en fysisk person til privat bruk

avfotograferer eller skanner inn bildet på nytt og gir dette på en minnepinne, CD-rom eller lignende.

Den digitale filen bør ikke sendes som vedlegg på e-post, da dette vil være å fremføre et vernet verk i et nettverk utenfor den private krets. Dette vil være en utnyttelse av bildet ut over det som er tillatt etter privatbruksbestemmelsen i åndsverkloven § 12.

2.4.6 Digitalt fjernlån av foto

Begrepet «fjernlån» beskriver situasjonen der materiale blir lånt fra ett bibliotek til et annet. Der en abm-institusjon har adgang til å digitalisere et fotografi og tilgjengeliggjøre det via terminaler i egne lokaler, er det også muligheter for å fjernlåne det digitalt til andre abm-institusjoner.⁸⁸

Vilkåret for digitalt fjernlån er for det første at en bestemt låner kommer med en konkret bestilling om å få se ett eller flere fotografier. Den institusjonen som har det digitale fotografiet i sin samling kan da enten sende bildefilen som vedlegg på e-post, eller gi tilgang i et nettverk til en annen abm-institusjon i nærheten av låneren. Låneren skal ikke få bildefilen i sin egen e-postkasse, eller på annen måte få en digital kopi av den, men må studere filen på en terminal plassert i mottakerinstitusjonens lokaler. Derimot kan låner få en papirutskrift til privat bruk.

Bildefilen kan ikke innlemmes i mottakerinstitusjonens samlinger, eller tas vare på i tilfelle andre er interessert i den, men må tilbakeføres eller slettes etter bruk.⁸⁹

⁸⁸ Se forskrift til åndsverkloven § 1-8

⁸⁹ Tilbakeføring kan være aktuelt der bildefilen foreligger på en fysisk bærer, som f.eks. en DVD

2.5 Avtaler og rettighetsklarering

Selv om en institusjon er eier av fysiske bildekopier i negativ eller positiv form, må all kopiering og formidling ha hjemmel i enten åndsverkloven med forskrifter, eller i avtale.

En fotograf kan, som opphavsmann til det bildet han eller hun har tatt, overføre opphavsrettigheter til andre, eller gi tillatelse til andres bruk av bildet. Rettighetsoverføringen kan være hel eller delvis, eksklusiv eller ikke-eksklusiv. Fotografen kan for eksempel gi tillatelse til digital formidling, eventuelt etter nærmere bestemte vilkår. Hvis en fotograf har overført rettigheter til et fotografi til et forlag, kan det hende at en billedsamling må inngå en avtale både med forlaget og fotografen før et bilde kan utnyttes på den ønskede måten.

Før et opphavsrettslig beskyttet fotografi kan publiseres, eller på annen måte utnyttes på en måte som ikke følger av lånereglene i åndsverkloven, må man be om tillatelse. Dette kalles å rettighetsklarere den ønskede bruken.

2.5.1 Spesialitetsprinsippet

I utgangspunktet er det ingen formkrav til hvordan en avtale om opphavsrett og bruk skal utformes. Den kan være skriftlig, muntlig eller bare bekreftet med et nikk med hodet.

På opphavsrettens område gjelder det et såkalt spesialitetsprinsipp ved tolking av avtaler.⁹⁰ Dette innebærer at uklarheter eller tvetydigheter i avtaleteksten eller andre forhold rundt avtaleinngåelsen skal tolkes i opphavsmannens, her fotografens, favør.

Hvis det er inngått en avtale mellom en fotograf og en institusjon om publisering av bilder i et trykt magasin, kan ikke institusjonen bruke dem i en nettutstilling. Institusjonen kan heller ikke gi andre tillatelse til å bruke dem ut over det som følger av åndsverklovgivningen, uten at det inngås en ny avtale. Det anbefales derfor å inngå skriftlige avtaler. Det vil ellers lett kunne oppstå uklarheter om hva som faktisk er avtalt, og det er ofte andre enn den som har inngått avtalen på vegne av en institusjon som skal forholde seg til innholdet.

2.5.2 Avtaler, tvangslisenser og avtalelisenser

2.5.2.1 Lisensavtale

En lisensavtale er en avtale mellom rettighetshaver og den som ønsker å bruke for eksempel et fotografi. En lisens innebærer en tillatelse. Partene blir enige om hvordan bildet skal kunne utnyttes, og om det skal betales vederlag for bruken.

Eksempler på slike lisensavtaler kan være tillatelse til å publisere et fotografi i en bok, legge ut bildet på Internett, eller trykke opp motivet på postkort eller plakater.

⁹⁰ Spesialitetsprinsippet fremkommer av åndsverkloven § 39a: «Har opphavsmannen overdratt rett til å bruke verket på en bestemt måte eller ved bestemte midler, har erververen ikke rett til å gjøre det på andre måter eller ved andre midler»

2.5.2.2 Creative Commons

Det hender at fotografen (eller en annen rettighetshaver som sitter på alle opphavsrettighetene til et fotografi) ønsker at andre fritt skal kunne bruke, videreformidle og videreutvikle det som er skapt, uten at det skal være nødvendig å be om tillatelse for hver handling. I slike situasjoner kan det være en fordel å merke bildet på en måte som forteller andre hvordan de kan bruke det og som viser at videre rettighetsklarering eller betaling ikke er nødvendig. En måte å gjøre dette på er å merke verket med en Creative Commons-lisens.

Creative Commons er et sett med ulike ferdig formulerte tillatelser som en opphavsmann kan knytte til sitt verk når det formidles digitalt på Internett.⁹¹ Lisensene gir andre adgang til å benytte verkene uten å betale vederlag, gitt at de aksepterer de vilkårene for bruk som følger av lisensen. Vilårene kan for eksempel være at opphavsmannen skal navngis, og at bruken ikke må være av kommersiell art, eller det kan være navngivelse kombinert med at brukeren må dele videre på samme vilkår.

I tillegg har Creative Commons utarbeidet en egen lisenstype som kan brukes der opphavsmannen vil frasi seg alle nåværende og fremtidige rettigheter i et verk, eller der det ikke lenger er knyttet noen opphavsrettigheter til verket. Denne merkingen kalles «CC0», eller «Creative Commons Zero». Med en slik merking kan en fotograf frasi seg rettighetene til fotografiet innenfor de rammer loven setter. Når det gjelder rettighetene til avbildede personer, kan en

⁹¹ Se <http://creativecommons.org/> og <http://creativecommons.no/> for de norske versjonene av lisensene

fotograf i utgangspunktet ikke frasi seg rettigheter på deres vegne, se punkt 3.1.3.1.

En abm-institusjon vil også kunne benytte merkingen «Creative Commons public domain-mark» der et fotografi ikke lenger er opphavsrettslig vernet. På den måten vil det bli enklere for brukerne å vite hva de kan gjøre med bilder lagt ut på nett av en museums-institusjon, et arkiv eller et bibliotek. Det er viktig å være oppmerksom på at en slik merking kun bør brukes der man er sikker på rettighetsforholdene.⁹² Hvis fotografiet er feilmerket, vil det være den som offentliggjør eller på annen måte bruker bildet som er ansvarlig for sin egen bruk. Det vil si at abm-institusjonen er ansvarlig for den eventuelle urettmessige utleggingen av bildet på Internett, mens andre brukere er ansvarlige for videre bruk av det utlagte materialet. De fleste vil nok stole på at en merking satt av en abm-institusjon er riktig.

Mer informasjon om merkingen og om hvordan man skal gå frem kan leses på www.creativecommons.org.

2.5.2.3 Tvangslisenser

En tvangslisens er en lovfestet rett til å bruke et verk i visse situasjoner og på bestemte vilkår. Det er ikke nødvendig å informere eller inngå avtale med rettighetshaveren, og han eller hun kan ikke motsette seg bruken. Rettighetshaveren har likevel krav på betaling. Dette er en låneregel, hvor avtaleelementet ligger i det at det skal betales vederlag.

⁹² For eksempel i Mexico er vernetiden for verk 100 år etter opphavsmannens død

Loven inneholder flere bestemmelser om tvangslisens for bruk av fotografier. Blant annet er det adgang til på bestemte vilkår å bruke bilder som sitat i forbindelse med tekst, og det er gitt bestemmelser som gir adgang til bruk i aviser, tidsskrifter og kringkasting ved omtale av en dagshending. Les mer om disse bestemmelsene i punkt 2.3.10.

2.5.2.4 Avtalelisens

En avtalelisens er en avtale om opphavsrett som ved lov gis utvidet virkning. En slik avtale kan bare inngås med en rettighetsorganisasjon som representerer en vesentlig andel av opphavsmennene til en bestemt kategori verk. Videre må organisasjonen være godkjent av Kulturdepartementet.

En slik avtale binder i tillegg til organisasjonens egne medlemmer også alle opphavsmenn av vedkommende kategori, enten de er organisert eller ikke, og uansett hvilken nasjonalitet de har. Avtalen har altså en utvidet virkning og et tvangselement overfor dem som ikke er representert av organisasjonen.⁹³

Åndsverkloven har flere lovbestemmelser som åpner for å inngå avtalelisensavtaler på visse avgrensede områder. Dette gjør det mulig å inngå store, kollektive avtaler med for eksempel rettighetsorganisasjonen Kopinor, om kopiering av verk i undervisningssektoren eller i offentlige eller private organisasjoner.

Abm-sektoren har en egen avtalelisensbestemmelse i åndsverkloven § 16a. Bestemmelsen gjelder for de institusjonene som omfattes av forskrift til

⁹³ Kopinor representerer opphavsmenn og utgivere til stoffet i bøker, aviser, tidsskrifter, noter og lignende publikasjoner. Les mer om Kopinors avtaler på www.kopinor.no

åndsverkloven,⁹⁴ og åpner for at det kan fremforhandles avtaler om eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring for allmennheten av utgitte verk i samlingen, når betingelsene for avtalelisens etter loven foreligger.⁹⁵

I skrivende stund er det bare fremforhandlet én avtale med hjemmel i åndsverkloven § 16a. Dette er avtalen som ligger til grunn for Nasjonalbibliotekets pilotprosjekt Bokhylla.no, hvor alle utgitte bøker i tiårene 1790–1800, 1890–1900 og 1990–2000 er lagt ut på Internett i fulltekst. Avtalelisensen har gjort det mulig å legge ut de verkene som fortsatt er opphavsrettslig vernet, inkludert de illustrasjoner og fotografier som finnes i bøkene. I avtaleforhandlingene representerte Kopinor alle rettighetshaverne.

Rettighetsorganisasjonene Norges Fotografforbund og Foreningen Frie Fotografer, samt Norsk Journalistlag er alle godkjente av Kulturdepartementet som organisasjoner som representerer en vesentlig del av opphavsmennene til de verk som brukes i Norge.⁹⁶ Selv om amatørfotografer i liten grad vil være direkte representert, vil organisasjonene i utgangspunktet ha mulighet til å være part i en avtaleforhandling om bruk av fotografier innen området som er trukket opp i åndsverkloven § 16a.

Det er imidlertid et krav om at et verk er *utgitt* før det kan omfattes av en avtalelisens. Hvorvidt et fotografi er utgitt vil være avhengig av om et visst antall eksemplarer er stilt til rådighet for allmennheten med opphavsmannens samtykke. Dette kan

være som illustrasjon i en bok som er til salgs, eller der fotografiet tidligere er lovlig tilgjengeliggjort på Internett. Se nærmere om dette i punkt 2.3.1.

Det vil derfor ikke være mulig å fremforhandle en avtalelisens med hverken Kopinor eller en av fotograforganisasjonene om digital formidling av alt det fotomaterialet som ikke tidligere har vært publisert. Derimot kan det kanskje fremforhandles en avtale som omfatter fotografier som tidligere er publisert i enten trykt eller digital form.

2.5.3 Oppdragsfoto – bestilte bilder

Den nå opphevede fotografiloven § 10 regulerte rettigheter knyttet til et bestilt fotografi.⁹⁷ Denne loven gjaldt frem til 1995, og vil derfor ha betydning for bestilte bilder tatt før dette årstallet.

Ifølge bestemmelsen overtok den som bestilte et fotografi automatisk alle rettigheter, som retten til eksemplarframstilling og formidling, med mindre noe annet var uttrykkelig avtalt. Hvis Vegvesenet bestilte fotografering av veiutbyggingsprosjekter ville rettighetene tilfalle Vegvesenet og ikke de forskjellige fotografene som foretok fotograferingen.

Da bestemmelsene om fotografi ble innlemmet i åndsverkloven i 1995 ble ikke bestillerregelen videreført. Ifølge åndsverklovens prinsipper vil rettighetene oppstå hos den som har skapt fotografiet. Hvis en oppdragsgiver skal overta opphavsrettigheter til bildene, må dette følge av avtale eller ansettelseskontrakt. Selv om det i ettertid ikke er mulig å finne en skriftlig kontrakt, har oppdragsgiver i alle fall ervervet rett til

⁹⁴ Se mer om dette i punkt 2.4 og forskriften § 1-1

⁹⁵ Jf. åndsverkloven § 36.

⁹⁶ Åndsverkloven § 36, jf. § 38a

⁹⁷ Lov 1960-06-17 nr. 01: Lov om rett til fotografi (opphevet)

å utnytte bildene i sin virksomhet til det som var bakgrunnen for oppdraget. Det kan være vanskelig å finne ut i etterkant om oppdragsgiver har fått overført alle opphavsrettighetene til fotografiene, eller om fotografen har beholdt retten til også selv å utnytte dem. Der man ikke har informasjon om avtaleforholdet, kan man se hen til hva som er vanlig praksis på området.

Der det finnes noe informasjon om hva som ble avtalt på oppdragstidspunktet, for eksempel størrelsen på vederlaget som er betalt for bildene, kan dette gi en pekepinn på om opphavsrettighetene har blitt fullstendig eller bare delvis overført til oppdragsgiver. Om beregning av vernetid for bestilte bilder etter fotoloven, se punkt 2.2.6.

2.5.4 Opphavsrett til fotografier tatt i ansettelsesforhold

Der en fotograf er ansatt i en avis, et forlag eller en abm-institusjon, vil det ofte være naturlig å anta at opphavsrettighetene til fotografiene tatt i arbeidstiden etter instruks fra arbeidsgiver tilfaller arbeidsgiver. I slike situasjoner har arbeidsgiver ofte lagt føringer på hva som skal skapes, og det er meningen at bildet skal benyttes av arbeidsgiver eller i forbindelse med organisasjonens virksomhet. I tillegg har fotografen allerede fått lønn for arbeidet.

Utgangspunktet i norsk rett er at den som har skapt et åndsverk også får eneretten til utnyttelsen av det. Skal arbeidsgiver erverve rettigheter må dette skje i form av ansettelseskontrakt eller særskilt avtale. Arbeidsgivere kan likevel erverve opphavsrett med hjemmel i den ulovfestede regel om rettighetsovergang i ansettelsesforhold. Den ulovfestede hovedregelen slik den er formulert i Ot. prp. nr. 84 (1991-92) s. 21 lyder som følger:

Det gjeldende prinsipp i norsk rett går ut på at opphavsrett til verk skapt i ansettelsesforhold, i mangel av avtale, vil kunne anses overgått til arbeidsgiveren i den utstrekning det er nødvendig for at ansettelsesforholdet skal nå sitt formål og det dessuten er omfattet av arbeidstakerens oppgaver i arbeidsforholdet å skape slike verk.

Prinsippet gir ikke et klart og entydig svar på hvor stor del av opphavsretten som går over til arbeidsgiver, men åpner for at hver enkelt situasjon må vurderes konkret. Det er ikke meningen at arbeidsgiver skal overta enhver rett til utnyttelse av verket, men bare det som er nødvendig for å utnytte for eksempel fotografiet i arbeidsgivers normale virksomhet.

I alle tilfeller beholder fotografen sine ideelle rettigheter etter åndsverklovens § 3. Det vil si retten til å bli navngitt slik god skikk tilsier, og en beskyttelse mot at fotografiet blir brukt på en måte eller i en sammenheng som objektivt sett kan virke krenkende for fotografens kunstneriske anseelse eller egenart, eller for verkets anseelse eller egenart.

Vurdering av om arbeidsgiver har opphavsrettigheter

- Er fotografen i et ansettelsesforhold/oppdragsforhold?
- Hva står i arbeidsbeskrivelsen?
- Har arbeidsgiver bestemt hva som skal lages?
- Har arbeidsgiver lagt tydelige føringer på hvordan verket skulle utformes?
- Har arbeidsgiver betalt for fotografiet eller gitt lønn for arbeidet?

MOTIVBESKYTTELSE OG PERSONVERN

I tillegg til at både opphavsmenn, eiere og oppdragsgivere kan ha rettigheter til et fotografi, kan også motivet være beskyttet. De vanligste kategoriene er personer og åndsverk. I dette kapitlet behandler Maria Jongers ulike former for motivbeskyttelse som kan være relevant for arkiv, bibliotek og museer.

Reklamekampanje for Solo, Brønnøysund 1970.

Foto: Helgar Pedersen (1930–). Pedersen/Nasjonalbiblioteket

3.1 Motivbeskyttelse og personvern

Av Maria Jongers, Nasjonalbiblioteket

3.1.1 Innledning

Det kan være flere rettigheter knyttet til et fotografi. I tillegg til fotografens opphavsrett til bildet og eiendomsretten til den som eier det enkelte eksemplar, må vi også vurdere om motivet i seg selv kan være beskyttet. Når et menneske er en del av eller hele motivet, kan personvernet til den avbildede tilsi at hun eller han må spørres om tillatelse før bildet gjengis eller vises offentlig.⁹⁸ Når motivet for et fotografi er et åndsverk i lovens forstand, er utgangspunktet at den ønskede bruken av fotografiet må klareres med både rettighetshaver til fotografiet og rettighetshaver

til det avbildede åndsverket. Her er det imidlertid mange praktiske unntak.

3.1.2 Der motivet er et annet verk

3.1.2.1 Fotografi av kunstverk og fotografisk verk utendørs – åndsverkloven § 24, 2. ledd

Kunstverk som er varig «satt opp på eller ved offentlig plass eller ferdselsvei» kan fritt avbildes, så sant kunstverket ikke klart er hovedmotivet *og* gjengivelsen utnyttes ervervsmessig.

Kravet om at kunstverket er varig satt opp tilsier at faste kunstutsmykninger på offentlige steder, som statuer, skulpturer, mosaikk på husvegger skal omfattes, mens midlertidige utstillinger under åpen himmel ikke omfattes. Bestemmelsen gir videre ingen adgang til å fotografere og publisere bilder av for eksempel statuer inne i private hager eller inne i private bygninger.

⁹⁸ Dyr har ikke personvern og vil ikke ha rett til sitt eget bilde etter åndsverkloven eller personvernlovgivningen

Dette betyr at hvis man har et fotografi som er tatt av en av skulpturene som inngår i Skulpturlandskap Nordland-prosjektet, og fotografen har gitt tillatelse til bruken, kan fotografiet for eksempel legges ut på Internett uten at det er nødvendig å spørre skulptorene.⁹⁹ Tar man derimot et nærbilde av én av skulpturene og selger bildet som plakater eller postkort, vil dette være i strid med bestemmelsen. Man har da utnyttet avbildningen av skulpturen på en ervervsmessig måte. Løsningen vil da være å rettighetsklarere den ønskede bruken med kunstneren.

3.1.2.2 Fotografi av bygninger – åndsverkloven § 24, 3. ledd

Det er ikke vanskelig å tenke seg at for eksempel et arkitekttegnet hus kan være et åndsverk, noe som også følger klart av åndsverkloven § 1 annet ledd nr. 9. Som motiv for et fotografi skaper dette imidlertid ingen hindringer. Åndsverkloven § 24 tredje ledd slår fast at byggverk fritt kan avbildes. Som byggverk regnes også bruer, skip og lignende.

Dette betyr at en abm-institusjon og andre kan utnytte et bilde av hvilken som helst bygning man måtte ønske, også ervervsmessig, så sant bruken er klarert med fotografen. Avbildninger av alle typer bygninger kan selges som postkort og plakater, uten at man må spørre arkitekten om lov eller betale for bruken.

3.1.2.3 Fotografi av kunstverk og fotografiske verk innendørs – åndsverkloven § 23a 2. ledd

Kunst og fotografier blir ofte brukt som utsmykninger i både offentlige og private lokaler. Hvis det hadde vært nødvendig å rettighetsklarere eller fjerne

alle verk fra veggene før fotografering i rommet, ville situasjonen blitt praktisk sett ganske vanskelig. Lovgiveren har derfor åpnet for at utgitte eller overdratte kunstneriske og fotografiske verk i noen sammenhenger kan medtas i aviser, tidsskrifter, bøker, film og i kringkasting.¹⁰⁰ Det samme gjelder for fotografiske bilder som ikke har verkshøyde.

Hvis kunsten eller fotografiene er en del av bakgrunnen eller de på annen måte spiller en underordnet rolle i sammenhengen, kan de gjengis uten rettighetsklarering og uten at det er nødvendig å betale vederlag for bruken.¹⁰¹ Et eksempel på en slik situasjon kan være et bilde av ordføreren i rådhuset, hvor fotografier og malerier henger på veggene i bakgrunnen. Et slikt bilde kan både brukes i en bok om rådhusets historie og i en avisreportasje. Det forutsettes at fotografen som tok bildet av ordføreren og ordføreren selv har samtykket til publiseringen.

Hvis man for eksempel skal publisere et fotografi av Jens Stoltenberg som står foran et stort maleri av Thorvald Stoltenberg, vil maleriet mest sannsynlig være en viktig del av motivet. Maleriet spiller da ikke en underordnet rolle, og gjengivelsen må rettighetsklareres med kunstneren.

Rettighetsklarering kan enten gjøres ved at man kontakter opphavsmannen til det avbildede kunstverket eller fotografiet direkte, eller via BONO hvis kunstneren er registrert som medlem der.

⁹⁹ Les mer om Skulpturlandskap Nordland på www.skulpturlandskap.no

¹⁰⁰ Åndsverkloven § 23a

¹⁰¹ Åndsverkloven § 23a, 2. ledd

3.1.3 Der motivet er personer

3.1.3.1 Retten til eget bilde – åndsverkloven § 45c

Åndsverkloven har en egen bestemmelse som regulerer bruken av bilder med mennesker som motiv.

Åndsverkloven § 45c

§ 45c. Fotografi som avbilder en person kan ikke gjengis eller vises offentlig uten samtykke av den avbildede, unntatt når

- a) avbildningen har aktuell og allmenn interesse,
- b) avbildningen av personen er mindre viktig enn hovedinnholdet i bildet,
- c) bildet gjengir forsamlinger, folketog i friluft eller forhold eller hendelser som har allmenn interesse,
- d) eksemplar av avbildningen på vanlig måte vises som reklame for fotografens virksomhet og den avbildede ikke nedlegger forbud, eller
- e) bildet brukes som omhandlet i § 23 tredje ledd eller § 27 andre ledd.

Vernet gjelder i den avbildedes levetid og 15 år etter utløpet av hans dødsår.

Åndsverkloven § 45c er hovedsakelig en personvernbestemmelse, selv om den er plassert i åndsverkloven. Bestemmelsen regulerer hvilket vern en avbildet person har mot at andre offentliggjør bildet.

Hovedregelen etter bestemmelsen er at det er den avbildede personen som har rettighetene til gjengivelsen av seg selv. Fotografen har fremdeles opphavsretten til fotografiet, men kan ikke uten videre offentliggjøre bildet uten at den avbildede har samtykket til det.

Hovedregelen kan virke noe overraskende sett i forhold til den massive bildebruken som vi daglig ser rundt oss. Bestemmelsen inneholder imidlertid flere omfattende unntak, som gjør at mange personbilder kan brukes uten at det er nødvendig å spørre om lov.

3.1.3.2 Når kommer bestemmelsen til anvendelse?

Fotografi som avbilder en person

Det må være en person på fotografiet for at bestemmelsen skal gi vern. Spørsmålet blir videre hvor mye av mennesket som må synes på bildet. Det er ikke noe krav om at hele personen skal synes, det avgjørende er om personen kan identifiseres.

Det er ikke nødvendig at allmennheten skal være i stand til å gjenkjenne den avbildede, det er tilstrekkelig at familie, venner eller personer i det miljøet vedkommende tilhører, kan se hvem som er på bildet. Derimot må det nok mer til enn at den avbildede kjenner igjen seg selv.

«... gjengis eller vises offentlig»

Det er den offentlige gjengivelsen av fotografiet som i utgangspunktet ikke kan skje uten samtykke. Bestemmelsen beskytter ikke mot ubehagelig fotografering fra innpåslitne fotografer. Hvis fotograferingen har skjedd ved skremmende eller plagsom opptreden, er det eventuelt straffeloven § 390a som kan komme til anvendelse.

Det er fullt lovlig å vise fotografier av andre til venner og familie, uten at det er nødvendig å spørre den avbildede om lov. Derimot kan man ikke legge slike fotografier åpent ut på Internett eller trykke dem i bøker, aviser eller tidsskrifter. Da må man

enten ha fått tillatelse fra den avbildede, eller være i den situasjon at den ønskede bruken omfattes av et av unntakene i bestemmelsen. Det er viktig å merke seg at det å legge ut bilder på en privat hjemmeside som ikke er passordbeskyttet, også regnes som offentliggjøring av bildet. Dette er fordi allmennheten har mulighet til å få tilgang til bildene, selv om de ikke skulle benytte seg av den. Det samme gjelder for passordbeskyttede sider på Internett, hvis personer utenfor den private krets har passordet og dermed tilgang til materialet. Hvorvidt man skal regne sine venner på for eksempel Facebook eller andre sosiale medier for en privat krets, beror på en konkret vurdering. For det første må det være tette personlige eller familiære bånd mellom dem som får se personbildene, og for det andre må ikke andre utenfor denne kretsen få tilgang til dem. Selv om man har 200 «venner» på Facebook, er ikke dette å regne som en privat krets av personer i åndsverkløvens forstand.

Samtykke

Hvis man klarer å spore opp vedkommende som er avbildet, vil det ofte være greit å spørre om lov til å gjengi eller vise bildet offentlig. Det er ikke noe krav til formen et samtykke skal gis i. Det holder med en muntlig tillatelse eller et tydelig nikk med hodet. Det hender imidlertid at det oppstår uenigheter i ettertid om hva som faktisk ble avtalt. Av hensyn til etterprøvbareheten kan det derfor være lurt å få et skriftlig samtykke.

Det er ikke et krav om at man må være myndig for å kunne gi et gyldig samtykke til offentliggjøring av et personbilde. Barn kan i en viss grad gi samtykke, dersom barnet er av en modenhet og alder som

tilsier at han eller hun er klar over konsekvensene av publiseringen. Her må man vurdere samtykket konkret i hver enkelt situasjon, både ut fra barnets forståelse, hva slags bilder det er snakk om og hvordan de ønskes brukt. Selv om det kan være uproblematisk for for eksempel 15-åringene å gi tillatelse til publisering av et bilde av fotballaget i lokalavisen, er det ikke sikkert at det er greit med nettpublisering av nærbilder av toppløse ungjenter på stranden. Selv om en 13 år gammel jente kanskje syntes at dette var morsomt i øyeblikket, og dermed sier ja til nettpublisering, er det ikke sikkert hun er i stand til å se konsekvensene.¹⁰² Der barnet ikke kan gi et gyldig samtykke, må man henvende seg til foresatt eller verge.

3.1.3.3 Når kan personbilder gjengis eller vises offentlig uten at det er nødvendig å innhente samtykke?

Selv om hovedregelen er at den avbildede selv skal bestemme over bruken av bildet, er det flere omfattende unntak. Hvis bildets innhold og den ønskede bruken faller inn under ett av disse unntakene, kan fotografiet publiseres uten at det er nødvendig å spørre den avbildede personen. Man bør likevel huske på at det kan være opphavsrettigheter knyttet til fotografiet, slik at bruken må rettighetsklareres med fotografen.

Aktuell og allmenn interesse

Hvis bildet har aktuell og allmenn interesse kan personbilder offentliggjøres uten den avbildedes samtykke. Dette unntaket er først og fremst ment å sikre informasjonsfrihet og ytringsfrihet, slik at pressen i

¹⁰² Les mer om barn og samtykke i Datatilsynets veileder om dette temaet: «I beste mening... Et veiledningshefte om bilder av barn på nett». Utgitt oktober 2008

stor grad har mulighet til å illustrere sine nyhetsartikler med personbilder.

Bildet må ha *både* aktuell og allmenn interesse. At interessen skal være aktuell innebærer at den er knyttet til nyhetsbildet. «Aktuell» må ikke bety dagsaktuell, men det er snakk om et tidsperspektiv. Det finnes grenser for hvor lenge en sak kan regnes som aktuell, men hvor denne grensen går vil variere, avhengig av hva slags sak det er snakk om, og hvem som er avbildet. For eksempel vil Andre verdenskrig kanskje ha tilnærmet evig aktualitet. Det er imidlertid viktig å huske på at aktualitetskravet også skal knyttes til den avbildede personen, ikke bare situasjonen bildet er tatt i. Et bildemateriale kan også «reaktualiseres», for eksempel gjennom nye hendelser knyttet til en tidligere avbildet person, en utstilling eller samfunnsdebatt. At interessen skal være allmenn, betyr at det er en generell, bred interesse for bildematerialet og saken det skal illustrere.

Noen personer vil ha et svakere vern mot andres bruk av sitt personbilde, fordi de i kraft av sitt virke i større grad tilhører offentligheten. Et fotografi av et medlem av kongefamilien vil være aktuelt og ha allmenn interesse mye oftere og lenger enn et bilde av en ellers ukjent person som er avbildet i forbindelse med én bestemt situasjon av allmenn interesse. Det samme vil gjelde politikere, næringslivsledere, idrettsstjerner og underholdningsartister.

Det er meget sjelden at en reklame kan sies å ha aktuell og allmenn interesse i lovens forstand. Selv om kjente personer har et svakere vern mot at bilder av dem blir brukt for eksempel til å illustrere saker i nyhetsbildet, har de i utgangspunktet samme vern som alle andre mot å bli utnyttet i reklamesammenheng. Der

et personbilde ønskes brukt på denne måten, må det avtales med den avbildede.

Når man skal avgjøre om et bilde har aktuell og allmenn interesse, vil personvern hensynet til den avbildede være et viktig moment. Selv om bruken av et bilde isolert sett kan falle inn under lovens ordlyd og begrepet «aktuell og allmenn interesse», vil avveiningen mellom ytringsfriheten og hensynet til den avbildedes personvern kunne tilsi at publisering ikke bør tillates. Dette kan være tilfelle der et bilde er av privat karakter og er tatt innenfor det private rom.

Avbildningen av personen er mindre viktig enn hovedinnholdet i bildet

Der personen er en tilfeldig og ubetydelig del av motivet, og avbildningen ikke anses for å virke krenkende for personen, er samtykke ikke nødvendig. Eksempler på slike situasjoner kan være et fotografi av Slottsparken eller av Nidarosdomen, hvor tilfeldig forbipasserende kommer med på bildet.

Det kan diskuteres hvorvidt gjengivelsen av et større gruppebilde kan falle inn under dette unntaket. For eksempel viser et klassebilde gjerne mange personer, men ingen av dem vil alene være i fokus eller være årsaken til at bildet ble tatt. På den andre siden vil alle personene være hovedinnholdet, da det er akkurat denne gruppen som skulle fotograferes. Det er høyst tvilsomt om man i slike situasjoner kan si at personene er mindre viktige enn hovedinnholdet i bildet.¹⁰³ Klassebilder og andre oppstilte gruppebilder kan derfor i hovedsak ikke publiseres på

¹⁰³ Det samme fremkommer av «I beste mening», side 19

Internett uten de avbildedes samtykke med hjemmel i dette unntaket.¹⁰⁴

Hvis klassebildet er meget gammelt og det ikke lenger er mulig å gjenkjenne personene på bildet, kan det hende at identifikasjonskravet ikke er oppfylt. I så fall vil de avbildede ikke lenger ha et vern etter bestemmelsen.

Forsamlinger, folketog i friluft eller forhold eller hendelser som har allmenn interesse

Dette unntaket gjelder først og fremst utendørsbilder der det er den avbildede hendelsen eller begivenheten som er motivet. De klassiske eksemplene er her et bilde av et 17. mai-tog med festkledde barn og norske flagg, eller et demonstrasjonstog med plakater og slagord. Også bilder av publikum ved store sportsarrangementer, eller av myldrende folkeliv i handlegatene, kan publiseres uten samtykke. I disse tilfellene er det ikke den enkelte personen som er i sentrum, men hele opptoget eller forsamlingen.

Begrunnelsen for dette unntaket er at de avbildede personene frivillig har deltatt i en større tilstelning i det offentlige rom, og at det enkelte ansikt bare vil være et av mange i forsamlingen. Hensynet til ytringsfriheten tilsier at slike situasjoner må kunne dokumenteres, og at bildene må kunne publiseres. Det ville også være tilnærmet umulig å finne alle menneskene i for eksempel opptoget i etterkant for å spørre om lov til å bruke bildet. Det må likevel vurderes konkret om enkeltpersoner er så fremtredende

i bildet at det nærmest er snakk om et portrett, eller om de fremstilles på en så ufordelaktig eller krenkende måte at hensynet til avbildedes personvern veier tyngre enn ytringsfrihetshensynet.

Reklame for fotografens virksomhet

En fotograf kan stille ut sine egne bilder som reklame for sin virksomhet, uten å be om samtykke fra den avbildede. Har den avbildede derimot nedlagt forbud mot visningen, må fotografen respektere dette.¹⁰⁵ Det samme gjelder for bestilte portretter,¹⁰⁶ uavhengig av om portrettet er et fotografi, et maleri eller en tegning.¹⁰⁷

Fotografen kan for eksempel ha en vindusutstilling i fotoatelieret av brudebilder han eller hun har tatt på bestilling. Hvis brudeparet misliker dette, må de selv si fra til fotografen.

Vi snakker her om en visningsrett og ikke en publiseringsrett. Hvis fotografen vil trykke bildene i et reklameskriver, eller legge dem ut på Internett, må dette avtales med de avbildede.

Bruk av personbilder i skrifter med biografisk innhold

Et offentliggjort personbilde kan uten samtykke fra den avbildede gjengis i skrift med biografisk innhold.¹⁰⁸ Det er heller ikke nødvendig å klarere rettigheter med fotografen i slike tilfeller, da dette opphavsrettslig sett er en fribruksbestemmelse.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Det kan tenkes situasjoner der publisering av et klassebilde eller oppstilt gruppebilde vil ha aktuell og allmenn interesse knyttet til seg. Et eksempel kan være der en skole fyller 50 år og klassebildet av den første klassen trykkes i lokalavisen. Det vil i så fall være unntaket i åndsverkloven § 45c, første ledd, bokstav a som kommer til anvendelse

¹⁰⁵ Åndsverkloven § 45c, første ledd, bokstav d

¹⁰⁶ Åndsverkloven § 39j

¹⁰⁷ Ot.prp. nr. 54 (1994-1995) s. 34

¹⁰⁸ Åndsverkloven § 45c, første ledd, bokstav e, jf. § 23 første ledd, tredje pkt.

¹⁰⁹ Se mer om dette i punkt 2.3.9

Når denne bestemmelsen nevner «skrifter med biografisk innhold» istedenfor biografier eller bøker, er dette for å understreke at det er tekstens innhold som er avgjørende, ikke hvilken tittel eller form teksten har. Ordet «skrift» henspiller på at det skal være snakk om tekst, ikke lyd eller levende bilde. Bruk av personbilder i en dokumentarfilm omfattes ikke av denne bestemmelsen.

Personbildene må ha blitt offentliggjort på et tidligere tidspunkt. Det vil her ofte være snakk om gjenbruk av et personbilde i en sammenheng som mest sannsynlig er en annen enn det den avbildede opprinnelig ga sitt samtykke til, eller som første gang ble offentliggjort med hjemmel i ett av unntakene i åndsverkloven § 45c.

Videre gjelder dette unntaket fra retten til eget bilde bare for analog gjengivelse.¹¹⁰ Det vil si biografisk skrift trykket på papir. Hvis man skal publisere en tekst med biografisk innhold i digital form på Internett, må bruken klareres både med den avbildede og fotografen.

Bestemmelsen gjør det mulig å illustrere biografier eller artikler om for eksempel forfatteren Roy Jacobsen eller artisten Lillebjørn Nilsen, uten at det er nødvendig å spørre dem om lov til dette. Det må også være tillatt å benytte tidligere offentliggjorte personbilder av omtalte personer i leksikon uten videre rettighetsklarering, så lenge bildene brukes i tilknytning til den biografiske teksten.

¹¹⁰ Åndsverkloven § 23, tredje ledd, jf. fjerde ledd og Ot. prp. nr. 46 (2004-2005) om lov om endringer i åndsverkloven m.m.

Politietterforskning og etterlysning

Politiet kan bruke de personbildene de anser som nødvendig i etterlysning av savnede eller etterlyste personer, og i etterforskningsarbeid og som bevismiddel.¹¹¹ Det sier seg selv at dette er situasjoner hvor et krav om samtykke fra den avbildede ville være urimelig. Hensynet til opprettholdelsen av rettsstaten og rikets sikkerhet er her blitt vektlagt mer enn personvernet til den ettersøkte eller den som er under etterforskning.

Vernets varighet og karakter

Vernet gjelder i den avbildedes levetid, og i 15 år etter utløpet av personens dødsår. Det er av hensyn til den avbildedes ettermæle og til de nærmeste etterlatte at vernet strekker seg utover personens levetid.

Selv om vernet etter bestemmelsen om bruk av personbilder har en klar grense ved 15 år etter den avbildedes død, er det verdt å merke seg at injurielovgivningens bestemmelser om vern av avdødes minne likevel kan komme til anvendelse.¹¹² For eksempel kan et fotografi være en ærekrenkende ytring som kan skade den avdødes gode navn og rykte. Det skal imidlertid mye til for at domstolen i slike tilfeller vil veie hensynet til den avdødes ettermæle tyngre enn hensynet til ytringsfriheten.

Ønsker man å gjengi eller vise offentlig et personbilde etter at den avbildede er død, men før det har gått 15 år etter dødstidspunktet, er det naturlig at man kontakter arvinger eller andre pårørende.

¹¹¹ Åndsverkloven § 45c, første ledd, bokstav e, jf. § 27 annet ledd

¹¹² Jf. straffeloven § 252

Vernet etter åndsverkloven § 45c bygger på en avveining mellom hensynet til ytringsfriheten til den som ønsker å offentliggjøre et personbilde og hensynet til personvernet til den avbildede. Det må foretas en konkret vurdering av hvor krenkende det vil være for den avbildede å bli eksponert, ut fra hvordan han eller hun er avbildet og i hvilken sammenheng bildet skal brukes. Videre må det vurderes hvor viktig det er for ytringsfriheten og samfunnsdebatten at bildet blir publisert.

Denne vurderingen vil få betydning både i forhold til hvorvidt den ønskede bruken faller inn under et av bestemmelsens unntak, og i forhold til styrken av vernet over tid.

På samme måte som tidsforløpet etter at bildet er tatt har betydning, vil tidsforløpet etter den avbildedes død få innvirkning på unntaksregelen om bruk av personbilder som har aktuell og allmenn interesse. Kravet til hvor stor den aktuelle og allmenne interessen må være for at unntaket skal kunne anvendes, vil bli mindre jo lengre tid det har gått siden den avbildede døde.¹¹³

3.1.3.4 Hvem får vern etter bestemmelsen om retten til eget bilde?

Vernet etter åndsverkloven § 45c gjelder bare for bilder av personer som er eller har vært bosatt i Norge, jf. åndsverkloven § 58. Dette betyr ikke at alle bilder av personer som ikke har vært bosatt i Norge kan brukes helt fritt. De samme hensynene som ligger til grunn for åndsverkloven § 45c kan tilsi at en utlending har rett til eget bilde i Norge på *ulovfestet grunnlag*.

¹¹³ Ot.prp. nr. 54 (1994-95) s. 39

Dette var tilfelle da et bilde av den amerikanske snowboard-kjører Andy Finch ble brukt av Tromsø 2018 på forsiden av Tromsøs OL-søknad. Saken havnet i Høyesterett, og Finch vant frem med at dette var en urettmessig bruk av bildet.¹¹⁴ I rettsavgjørelsen ble det bl.a. vektlagt at fotografiet ble tatt i Norge og at Finch hadde en klar kommersiell interesse i utnyttelsen av bildet.

3.1.3.5 Ukjent avbildet person

Når man finner bilder i en bildesamling er det ikke alltid man vet hvem de avbildede er. Konsekvensen er at man ikke har noen å be om samtykke når bildet skal gjengis eller vises offentlig. I en slik situasjon kan abm-institusjonen først ta stilling til om det mest sannsynlig har gått mer enn 15 år siden den avbildede døde, slik at samtykke ikke er påkrevd. Da må man vurdere alder på den avbildede opp mot hvor lang tid som har gått. Skal man være på den sikre siden, bør man i det minste anta en mulig livsalder på 85 år. I tillegg varer vernet 15 år etter det antatte dødsåret. Dette gir en mulig forsiktighetsregel på 100 år etter det antatte fødselsåret til den avbildede.

Hvis institusjonen kommer frem til at vernet etter åndsverkloven § 45c fremdeles gjør seg gjeldende, bør det vurderes om ett av unntakene i bestemmelsen kommer til anvendelse. Eksempler på dette kan være der personene er en tilfeldig og underordnet del av bildet eller de avbildede menneskene er en del av et folketog eller en forsamling i friluft. Hvis heller ikke dette er tilfelle må det detektivarbeid til for å finne ut hvem vedkommende på bildet er. Se mer om hvordan man kan lete seg frem til personer i punkt 6.2.

¹¹⁴ Se Rt. 2009 s. 1568 (Andy Finch)

Der vernet fortsatt gjelder uten at noen av unntakene kommer til anvendelse, og det ikke er mulig å identifisere den avbildede, har man i utgangspunktet ingen lovlig adgang til å gjengi fotografiet offentlig.

Det at det ikke har vært mulig å identifisere vedkommende, sammenholdt med at det har gått lang tid siden bildet ble tatt, er likevel et moment som taler for svakere vern. Videre må man vurdere hensynet til den avbildedes personvern ut fra den konkrete gjengivelsen og sammenhengen det nå skal brukes i. Kan hende vil ytringsfrihetshensynet i en del slike tilfeller veie tyngre enn den avbildedes personvern.

En eventuell offentlig gjengivelse av personbildet i slike tilfeller vil skje med risiko for at institusjonen kommer i konflikt med åndsverklovens bestemmelse om retten til eget bilde. Velger institusjonen på eget ansvar likevel å gjengi bildet, bør det i det minste følges av en tekst som gjør det lett for eventuelle berørte parter å ta kontakt med institusjonen.

3.1.4 Andre bestemmelser om vern av avbildede personer

3.1.4.1 Bestilte portretter – åndsverkloven § 39j

Bestilte portretter, enten det er i form av maleri, tegning eller et fotografisk bilde eller et fotografisk verk, kan ikke kopieres eller offentliggjøres uten bestillerens samtykke. Her må den som ønsker å bruke et bilde ta hensyn til både fotografens rettigheter, den portretterte og bestilleren. Det er verdt å merke seg at bestiller og den portretterte ikke behøver å være samme person, selv om det ofte vil være tilfelle.

3.1.4.2 Privatlivets fred – straffeloven § 390

Straffeloven § 390 er en personvernbestemmelse som har et mye videre anvendelsesområde enn åndsverkloven § 45c. Bestemmelsen gir et vern mot krenkelse av privatlivets fred ved å gi offentlig meddelelse om personlige og huslige forhold, uavhengig av om krenkelsen skjer i form av en muntlig ytring, skrift eller bilder.

Det er ikke tilstrekkelig at det gis opplysninger om noens private forhold, privatlivet må også ha blitt *krenket* for at bestemmelsen skal komme til anvendelse. Grensen for hva som regnes som et beskyttelsesverdig privatliv vil variere med tiden og samfunnsutviklingen, og må vurderes konkret ut i fra dagens forhold.

Bestemmelsen kan fange opp situasjoner der et personbilde blir brukt på en krenkende måte i tilfeller der det er usikkert om åndsverkloven § 45c kommer til anvendelse. Dette kan for eksempel være offentliggjøring av krenkende bilder, hvor ansiktet til den avbildede ikke synes. Det kan tenkes at personen da ikke er å regne som identifisert etter åndsverkloven § 45c, men at gjengivelsen likevel kan virke så stigmatiserende for personen at straffelovens bestemmelse kommer til anvendelse.

Der en krenkelse av noens personlige forhold skjer ved både skriftlige eller muntlige ord og bilder, for eksempel i en ukeblad- eller TV-reportasje, har domstolen ved flere anledninger valgt å vurdere straffeloven § 390 istedenfor eller i tillegg til åndsverkloven § 45c.¹¹⁵

¹¹⁵ Se bl.a. Rt. 2007 s. 687 (Big Brother), Rt. 2008 s. 489 (Plata) og Rt. 2008 s. 1089 (Bryllupsreportasje)

3.1.4.3 Personopplysningsloven

Et personbilde vil nødvendigvis inneholde personopplysninger om den avbildede. Om personen er kvinne eller mann, ung eller gammel, syk eller frisk osv. Personopplysningsloven gjelder i utgangspunktet for alle opplysninger som kan knyttes til en bestemt person, såfremt de behandles i et søkbart register eller helt eller delvis med elektroniske hjelpemidler.¹¹⁶

Personopplysningsloven kommer bare til anvendelse der ikke annet følger av særskilt lov som regulerer den ønskede behandlingen av personopplysningene.¹¹⁷ Selv om måten et personbilde er brukt på er å regne som en behandling av personopplysninger, er det reglene og unntakene i åndsverkloven § 45c som kommer til anvendelse der bildet *også* faller inn under denne paragrafens virkeområde. Tilsvarende gjelder der et personbilde er å regne som et arkivdokument som skal behandles etter arkivloven.¹¹⁸

Personopplysningsloven gjelder i utgangspunktet for all behandling av personopplysninger, både innsamling, lagring, registrering og bruk. Åndsverkloven § 45c gjelder derimot bare der personbildene gjengis eller vises offentlig.

Personopplysningsloven skiller mellom «vanlige» og «sensitive» personopplysninger. Som sensitive personopplysninger regnes opplysninger om rasemessig eller etnisk bakgrunn, eller politisk, filosofisk eller religiøs oppfatning. Videre omfattes opplysninger om en person har vært mistenkt, siktet, tiltalt eller dømt for en straffbar handling, i tillegg til

helseforhold, seksuelle forhold og om personen har medlemskap i en fagforening.¹¹⁹

Hvis et fotografi av en syk eller funksjonshemmet person er registrert i et søkbart register eller i en elektronisk database, vil dette være elektronisk behandling av sensitive personopplysninger.

Der fotografier er organisert i et søkbart arkiv, enten analogt eller digitalt, vil personvernbestemmelsene kunne komme til anvendelse. Det betyr at registreringen av fotografiene kun kan skje der lovens grunnkrav til behandling av personopplysninger er oppfylt, som bl.a. at behandlingen skal være uttrykkelig og saklig begrunnet i den behandlingsansvarliges virksomhet.¹²⁰ Videre må det enten foreligge samtykke fra de avbildede, at behandlingen er hjemlet i lov, eller at den er nødvendig, for eksempel for å utføre en oppgave av allmenn interesse.¹²¹ Arkivering av personopplysninger for bruk i statistisk eller historisk sammenheng vil kunne være en oppgave av allmenn interesse. Etablering av søkbare fysiske fotografisamlinger eller digitale bildebaser med kulturhistorisk materiale vil sannsynligvis også tilfredsstillte dette kravet.

Ved behandling av sensitive personopplysninger stilles det enda strengere krav til behandlingen og det skal i tillegg søkes konsesjon fra Datatilsynet.¹²² Er det derimot kun «vanlige» personopplysninger som skal behandles er det tilstrekkelig å sende en melding til Datatilsynet.¹²³ Ytterligere informasjon om dette

¹¹⁶ Lov om behandling av personopplysninger av 14. april 2000 nr. 31 (pol)

¹¹⁷ Personopplysningsloven § 5

¹¹⁸ Se punkt 4.1

¹¹⁹ Personopplysningsloven § 2 pkt. 8

¹²⁰ Personopplysningsloven § 11

¹²¹ Personopplysningsloven § 8

¹²² Personopplysningsloven § 9, jf. § 33

¹²³ Personopplysningsloven § 8, jf. § 32

og meldingsskjema for innrapportering av behandling av personopplysninger kan man finne på Datatilsynets hjemmesider.¹²⁴

Det er verdt å merke seg at der formålet med behandlingen av personopplysningene er av utelukkende kunstnerisk, litterær, opinionsdannende eller journalistisk art, vil bare deler av personopplysningsloven komme til anvendelse.¹²⁵ I slike tilfeller blir hensynet til ytringsfriheten regnet som særlig viktig. Der en forfatter eller en abm-institusjon utgir bøker eller lager nettsider med litterært eller journalistisk innhold, som innebærer en behandling av personopplysninger i form av tekst eller bilder, vil det ikke være nødvendig å søke om konsesjon eller sende melding til Datatilsynet. Bruk av personbilder i slike sammenhenger vil uansett være omfattet av unntakene i bestemmelsen om rett til eget bilde i åndsverkloven § 45c.

Hvis behandlingen av personopplysninger, her i form av personbilder, er av rent personlig eller privat karakter, kommer ikke loven til anvendelse i det hele tatt. Eierne av de fotosamlingene som finnes i de fleste private hjem behøver derfor ikke forholde seg til personopplysningsloven. Det er først når bildene registreres i et arkiv eller en samling utenfor den private sfære at loven kommer til anvendelse.

3.1.5 Oppsummering og vurderinger

Når vi ønsker å offentliggjøre et fotografi, enten i trykt form eller digitalt på Internett, må vi finne ut hva slags rettigheter som er knyttet til bildet. I tillegg

til fotografens opphavsrettigheter kan det være rettigheter knyttet til fotografiets motiv. Dette kan både være opphavsretter der motivet er andre verk, og personvernsbestemmelser der motivet er en eller flere personer.

Hovedregelen etter åndsverkloven § 45c er at den avbildede selv bestemmer over hvordan bildet skal brukes. Bestemmelsen har imidlertid flere unntak som vektlegger hensynet til ytringsfriheten og allmennhetens informasjonsbehov.

Det vil ofte være en sammensatt vurdering om et bilde kan offentliggjøres uten at man har spurt den avbildede om tillatelse. Hensynet til den enkeltes personvern må vurderes opp mot allmennhetens interesser. Skal for eksempel hensynet til etterkomere av norske nazister hindre offentliggjøring av bilder av NS-folk under krigen, eller er dette forhold som har aktuell og allmenn interesse? Hva med enkeltportretter i en større fotosamling som det er ønskelig å offentliggjøre samlet? Dette er viktige og vanskelige vurderinger som må tas når man ønsker å gi offentligheten tilgang til og rett til å bruke historisk kildemateriale.

Når man skal vurdere rekkevidden av personvernshensynet bør man være ekstra oppmerksom på temaer som etnisk tilhørighet, religion, politikk, seksualitet og helseforhold. Det samme gjelder forhold som kan oppfattes som ufordelaktige for den avbildede, som institusjons- eller fengselsopphold. Også når det gjelder bilder av barn har det mye for seg å være litt ekstra nøye med vurderingene.

¹²⁴ www.datatilsynet.no

¹²⁵ Personopplysningsloven § 7

Det er viktig å være klar over at ny bruk av i utgangspunktet «harmløst» materiale også kan oppfattes krenkende, blant annet gjennom å tillegge meningsinnhold det ikke er dekning for. Personvern hensynet må også vurderes i forhold til i hvilken sammenheng bildet ønskes brukt.

Ansvar for eventuelle overtramp av opphavsrettslig eller personvernrettslig karakter vil først og fremst ligge hos den som faktisk offentliggjør fotografiet. Der en bruker får tilgang til et personfotografi i en abm-institusjon, vil det være hans eller hennes

juridiske ansvar å klarere videre bruk. Etisk sett kan man likevel si at eierne, for eksempel bevaringsinstitusjonen, har et visst ansvar for at bildene ikke blir brukt av andre på en måte som krenker andres rettigheter eller personvern. Når ansatte i en abm-institusjon gir en bruker tilgang til fotografier i samlingene, kan det være hensiktsmessig å opplyse om at eventuelle kopier eller utskrifter kun er til privat bruk, og at all annen utnyttelse må brukeren selv rettighetsklarere.

ANDRE LOVBESTEMMELSER

Mange lovbestemmelser kan direkte eller indirekte påvirke forvaltning og bruk av fotografier. De mest relevante for arkiv, bibliotek og museer behandles i dette kapitlet.

Soveværelse, Østkantutstillingen 1931. Fra arkivet etter Nanna Broch. Arkivreferanse: PA680_11_1. Riksarkivet. Nanna Broch var boligkontrollør i Oslo helseråd fra 1919 til 1945, og var en drivende kraft i de såkalte Østkantutstillingene som skulle vise praktisk og funksjonell hjeminnredning. Bildet viser altså ikke et hvilket som helst soverom, men et soverom fra et konstruert idealhjem for arbeiderklassen.

Foto: Trolig Nanna Broch

4.1 Foto som arkivdokumenter

*Av Bjørn Bering, Norsk kulturråd
og Tor Breivik, Riksarkivet*

4.1.1 Innledning

Fotografier er ofte å finne som dokumenter i private og offentlige arkiver. De kan være ordinære saksdokumenter, dokumentere prosesser i virksomheten, portretter av ansatte, reklame for produkter, gruppebilder fra spesielle anledninger osv. Fotografer kan være tilfeldige ansatte, eller innleide yrkesfotografer. I personarkiver vil det gjerne være private amatør-fotografier som er det dominerende, men også her vil yrkesfotografene være representert, i form av atelierportretter o.l. Fellesnevneren er at fotografiene inngår i en arkivmessig sammenheng som i noen grad kan ha juridiske implikasjoner. Dette gjelder

spesielt for fotografier i offentlige arkiver som dekkes av arkivloven. Men også andre deler av lovverket er relevant når fotografier er arkivdokumenter.

4.1.2 Personvern

Enkelte arkiver inneholder materiale, også fotografier, av spesielt sensitiv karakter. Materialet kan også være samlet og systematisert uten avbildedes kjennskap eller godkjenning. I slike tilfeller bør personvernet tillegges spesiell vekt. Enhver har et *generelt krav* på vern om privatlivets fred. Privatlivet er i straffeloven definert som personlige og huslige forhold. *Straffeloven* § 390 slår fast at når den det gjelder forlanger det, og påtalemyndigheten finner at allmenne hensyn tilsier det, kan det reises tiltale mot den som bryter privatlivets fred. Denne lovregelen gjelder for alle. Bruk av fotografi kan i noen sammenhenger krenke

privatlivets fred, men det er ikke mulig å trekke opp noen klar grense. Det vil et stykke på vei være opp til den enkelte å anvende sitt skjønn med hensyn til hva som må antas å være krenkende bruk, sett i forhold til straffeloven.

Personopplysningsloven gjelder for alle opplysninger som kan knyttes til bestemt person, såfremt de enten behandles i et register, eller behandles helt eller delvis ved hjelp av elektroniske hjelpemidler. Utlekking av et personbilde på Internett er et eksempel på behandling som kommer inn under loven. Det generelle kravet etter personopplysningsloven er at det skal settes i verk tiltak som ivaretar tilstrekkelig konfidensialitet. Igjen er en del overlatt til den enkeltes skjønn, men listen antas ikke å ligge særlig høyt for hva som er tillatt, særlig ikke når det gjelder å legge ut opplysninger om andre på Internett, se også punkt 6.1.

Åndsverkloven er mer spesifikk når det gjelder bruk av personopplysninger, dvs. personbilde. I lovens § 45 c slås det fast at med noen unntak er det den avbildede eller avbildedes etterkommere som bestemmer om et bilde av vedkommende kan gjengis. Se punkt 3.1.3 for en grundig behandling av åndsverkloven § 45c.

4.1.3 Offentlige dokumenter uten opphavsrettslig vern

I følge åndsverkloven § 9 er offentlige dokumenter uten vern. Et fotografi som brukes som illustrasjon i en offentlig utredning, rapport eller lignende, er heller ikke vernet dersom det i utgangspunktet ble laget for å brukes i dokumentet, se punkt 2.1.7.

4.1.4 Taushetsplikt

For offentlige tjenestemenn gjelder det *taushetspliktbestemmelser*. Den sentrale bestemmelsen er forvaltningsloven § 13, som blant annet pålegger en generell taushetsplikt om personlige forhold. Utgangspunktet for hva som må regnes som ”personlige forhold” vil være slike opplysninger som det er vanlig å ville holde for seg selv. Det kan være egenskaper ved en person eller noe som kan karakterisere vedkommende. Også opplysninger som kan leses ut av et fotografi kan være taushetsbelagte. Sammenhengen kan for eksempel fortelle noe om avbildede personers oppfatninger, tilstand, tilhørighet eller handlinger, for eksempel fysisk og psykisk helse, seksuell legning, kjønnsliv, religiøs og politisk holdning eller straffbare forhold som er begått. Eksempler kan være fotografier fra sykehus eller fengsler som viser pasienter eller innsatte. Det gjelder de samme krav om beskyttelse av fotografier som for andre dokumenter som inneholder taushetsbelagt informasjon. Taushetsplikten etter forvaltningsloven gjelder som hovedregel i 60 år fra det året dokumentet der opplysningen forekommer, ble skapt.

4.1.5 Innsynsrett

Innenfor *offentlighetslovens* virkeområde gjelder som hovedregel innsynsrett for alle. Innsynsretten gjelder også fotografier som er dokumenter i en sak. Retten til innsyn er en *rett til å få se*. Det er opp til den enkelte institusjon å avgjøre hvordan innsyn skal gis. Det kan ikke gis innsyn i et opphavsrettslig beskyttet dokument slik at det offentliggjøres, for eksempel ved utlegging på Internett. Som hovedregel vil den som har krav på innsyn også ha rett til å få en papirkopi eller elektronisk kopi.

Informasjon det er gitt tilgang til etter offentlighetsloven kan i utgangspunktet brukes til ethvert formål og institusjonen kan ikke stille betingelser for bruk av slik informasjon. Viderebruk kan likevel ikke skje i strid med annen lovgivning, for eksempel straffeloven eller personopplysningsloven, eller slik at det krenker tredjepersons rettigheter, typisk opphavsrettigheter. Begrensninger i innsynsretten må ha hjemmel i offentlighetsloven selv. Andre lover, for eksempel personopplysningsloven eller åndsverkloven, begrenser ikke innsynsretten. Det kan altså gis innsyn i et opphavsrettslig vernet fotografi eller et personbilde som er beskyttet etter åndsverkloven § 45 c).

Offentlighetsloven har påbud om unntak fra offentlighet for opplysninger som er taushetsbelagte. Øvrige unntakshjemler i offentlighetsloven er slike som gir anledning til å unnta fra offentlighet, men likevel slik at det skal vurderes å gi innsyn, såkalt *meroffentlighet*, dersom det ikke er gode grunner for å unnta fra offentlighet. Den siste typen unntak vil sjelden være aktuelle når materialet ikke lenger befinner seg hos forvaltningsorganet, men er avlevert til arkivdepot. Et eksempel der et av disse unntakene er nyttig kan være fotografier som dokumenterer detaljer i en bygning, for eksempel en bank eller et fengsel. Dersom dokumentasjon kan antas å kunne lette gjennomføringen av en straffbar handling, vil det være anledning til å unnta dette fra offentlighet, men det er altså ikke påbudt å gjøre det.

4.1.6 Arkivloven

4.1.6.1 Når er fotografier arkivdokumenter?

Både statlige, kommunale og private arkiver inneholder store mengder fotografier med vesentlig kulturhistorisk og fotohistorisk verdi. Behandling av

dokumenter i arkiv, også når arkivdokumentene er fotografier, er regulert i lov om arkiv (1992). Arkivloven med forskrifter og Riksarkivarens retningslinjer definerer prinsipper for blant annet katalogisering av arkivdokumenter i sine arkivmessige sammenhenger. Loven fastlegger også krav til bevaring/kassasjon og til avlevering til bevaringsinstitusjon.

I arkivlovens paragraf 2 bokstav a er dokument definert som «logisk avgrensa informasjonsmengd som er lagra på eit medium for seinare lesing, lyding, framsyning eller overføring». Arkiv er i samme paragraf definert som «dokument som vert til som lekk i ei verksemd». Lovverket med forskrifter og veiledninger fastslår at fotografier omfattes av lovens dokumentbegrep.¹²⁶ Hvorvidt de enkelte fotografier eller en samling av fotografier skal behandles etter arkivlovens bestemmelser, vil følgelig avhenge av om fotografiene dekkes av lovens arkivdefinisjon; «dokument som vert til som lekk i ei verksemd».¹²⁷

Arkivlovens definisjoner er ikke umiddelbart entydige, men peker mot den grunnleggende forståelsen av hva et arkiv er; en samling dokumenter som har blitt til over tid som ledd i og resultat av oppgaveløsning, aktiviteter og transaksjoner hos en arkivskapende virksomhet. I den tradisjonelle forståelsen av arkivdokumenter skiller disse seg fra publikasjoner, ved at de som regel er unike og ikke mangfoldiggjorte. Arkivdokumentet foreligger som en fysisk original, til forskjell fra bøker, aviser og andre publikasjoner. I en digital verden gir dette liten

¹²⁶ Jf. blant annet *Arkivhåndboken for offentlig forvaltning* (Riksarkivaren, rapporter og retningslinjer, nr. 32, blant annet kap. 6.1.6.) og *Privatarkiver: Bevaring og tilgjengeliggjøring* (Riksarkivarens skriftserie, nr. 11, blant annet kap. 1, 2, 3 og 4)

¹²⁷ Jf. arkivloven § 2 bokstav b

mening. Professor i arkivvitenskap ved universitet i Amsterdam, Eric Ketelaar, sier om dette: «Årsaken til at arkivdokumentet er unikt, er ikke den unike karakteren til dokumentet eller informasjonen det inneholder. Det som egentlig gjør arkivene unike, er deres egenskap som sediment etter spesifikke og unike aktiviteter eller transaksjoner.»¹²⁸ Arkivlovens formulering faller inn i en slik forståelse.¹²⁹

I mange tilfeller er fotografiens arkivmessige tilknytning åpenbar. Når eksempelvis en saksbehandler hos Byantikvaren, som ledd i en fredningssak, både fotograferer og beskriver en bygning – og i beskrivelsen refererer til tilhørende fotografier – hører selvfølgelig fotografiene til i sakens dokumenter. Også ren dokumentasjonsfotografering uten direkte tilknytning til konkrete saker som har vært behandlet, skaper dokumenter som er et ledd i organets virksomhet, det vil si arkivdokumenter. Dette gjelder både for offentlig og privat virksomhet. Slike fotografier er også en del av organets arkiv, og må behandles som dette. For offentlige organer betyr det at man skal følge de vanlige reglene for offentlige arkiver, både når det gjelder bevaring/kassasjon og avlevering til bevaringsinstitusjon. For private organer innebærer det at fotografiene ikke skal skilles fra det øvrige arkivet.

Kopier av de samme fotografiene kan inngå som dokumenter i flere arkiver eller samlinger. Dette gjelder eksempelvis i de mange tilfeller der fagfotografer har hatt oppdrag for bedrifter eller offentlige virksomheter. Fotografiene kan være produsert primært

som ledd i oppdragsgivers oppgaveløsning og hører derfor hjemme i dennes arkiv. Men de vil også kunne være å finne i fotografens eget arkiv eller i en museumssamling. Det er likevel ikke alltid like klart, når vi står overfor en samling fotografier, om disse er arkivdokumenter i henhold til lovens definisjoner. Varierende praksis, både i arkivskapende virksomheter og i arkivinstitusjonene, tyder på at forståelsen er noe ulik. I vår sammenheng er det likevel tilstrekkelig å understreke at bestemmelser om offentlige og private arkiv, gjelder for alle typer arkivdokumenter, også når disse dokumentene er fotografier.

Krav til fysisk behandling og oppbevaring av fotografier medfører at fotografier ofte er plukket ut av de enkelte saksmapper og samlet i et eget fotoarkiv (eller en «samling»), dette endrer likevel ikke fotografiens logiske tilhørighet til og plass i arkivet. Tilknytningen skal ivaretas i katalogiseringen og ved henvisninger mellom enkeltdokumenter og arkiv. Dette er forutsetninger for å ivareta både enkelt-dokumentenes og det samlede arkivets verdi som dokumentasjon av arkivskaperens virksomhet og det fulle potensialet som historisk kildemateriale.

4.1.6.2 Fotografier og arkivlovens formålsparagraf

Arkivlovens formål skiller ikke mellom offentlige og private arkiv. Videre er formålet både å sikre arkiv med vesentlig verdi og gjøre disse tilgjengelige for ettertiden. De øvrige bestemmelsene i arkivloven med forskrifter støtter opp under dette dobbelte formålet: sikring/bevaring og tilgjengelighet.

¹²⁸ Eric Ketelaar, «Can We Trust Information?» The International Information & Library Review, Vol. 29, No. 3-4, 1997. Sitat i oversettelse, B. Bering

¹²⁹ Store norske leksikon (<http://snl.no/>), oppslagsord: arkiv

Lov om arkiv, § 1:

Føremålet med denne lova er å tryggja arkiv som har monaleg kulturelt eller forskingsmessig verdi eller som inneheld rettsleg eller viktig forvaltningsmessig dokumentasjon, slik at desse kan verta tekne vare på og gjorde tilgjengelege for ettertida.

4.1.6.3 Foto i offentlige arkiv: kassasjon, avhending og avlevering

Arkivlovens § 9 slår fast at offentlige arkiv bare kan kasseres med hjemmel i forskrift eller etter særskilt samtykke fra Riksarkivaren, og setter dessuten generelt forbud mot å avhende offentlige arkiv. Videre setter lovens § 21 forbud mot å tilegne seg offentlig arkiv. Offentlig arkiv som skal bevares, skal leveres til det statlige Arkivverket (Riksarkivet med statsarkivene og samisk arkiv) eller til kommunal arkivinstitusjon (fylkesarkiv, byarkiv, interkommunale arkivordninger), jf. arkivloven § 10 og arkivforskriften § 5-1. Avlevering av offentlig arkiv til annen bevaringsinstitusjon, offentlig eller privat, med mindre dette er godkjent av Riksarkivaren, er altså lovbrudd.

Foto i statlige og kommunale arkiv skal således bevares eller kasseres i henhold til bestemmelser i arkivloven med forskrifter og skal bevares og gjøres tilgjengelig for publikum av en offentlig arkivinstitusjon. Publikums tilgang til fotografier i offentlig arkiv kommer på linje med tilgang til øvrige dokumenter i arkivene. Fotografiene er offentlig og kostnadsfritt tilgjengelige, så fremt de ikke omfattes av lovbestemt taushetsplikt eller kan unntas offentlighet med hjemmel i lov.

4.1.6.4 Foto i private arkiv

Arkivloven begrenser ikke private eieres råderett over egne arkiver. Eiene av private arkiver (bedrifts-,

organisasjons- eller personarkiver) bestemmer selv om arkivene skal bevares eller kasseres, og hvilken bevaringsinstitusjon de eventuelt skal leveres til. Langtidsbevaring og tilgjengeliggjøring av private arkiv reguleres i avtale mellom eier og bevaringsinstitusjon. Riksarkivaren kan likevel kreve kopi av «særskilt verneverdig arkiv» i privat eie; arkivlovens § 13, jf. §§ 17-18. Lovens forarbeider tilsier en meget restriktiv bruk av denne vernebestemmelsen, og den er så langt bare tatt i bruk ved ett enkelt tilfelle, som ikke gjelder arkiv med foto.

Arkivloven gir Riksarkivaren fullmakt til å bestemme at retningslinjene for Arkivverkets eget arbeid med private arkiver skal gjelde for offentlige og offentlig finansierte institusjoner som forvalter privatarkiv. Med dette menes generelle retningslinjer for ordning, katalogisering, oppbevaring, med mer. Loven åpner ikke for detaljstyring av arbeidet.¹³⁰ For nærmere redegjørelse for bestemmelser om private arkiv, vises til Privatarkivhåndboken.¹³¹

4.1.6.5 Konklusjon

Fotografier i offentlige arkiv skal bevares og leveres til statlig eller kommunal arkivinstitusjon i henhold til arkivloven med forskrifter. Det er ulovlig å avhende fotografier som er dokumenter i offentlige arkiv. Fotografier som er dokumenter i private arkiv skal behandles i henhold til arkivlovens bestemmelser om private arkiv, jf. Riksarkivarens generelle retningslinjer for private arkiv.

¹³⁰ Ot.prp. nr. 77 (1991-1992)

¹³¹ Lange, Mangset, Ødegaard: *Privatarkiver*, Riksarkivarens skriftserie nr. 11

4.2 Pliktavleveringsloven og fotografi

Av Maria Jongers, Nasjonalbiblioteket

I utgangspunktet skal alle dokumenter som inneholder allment tilgjengelig informasjon pliktavleveres.¹³² Det betyr at alle skrifter, filmer, musikkverk osv. som offentliggjøres i Norge skal sendes vederlagsfritt til Nasjonalbiblioteket, slik at de kan sikres og bevares for ettertiden som en del av vår felles kulturarv. Det pliktavleverte materialet gjøres tilgjengelig til forsknings- og dokumentasjonsformål.

Fotografier blir ofte gjort allment tilgjengelige som illustrasjoner i andre dokumenttyper, for eksempel i bøker, aviser og tidsskrifter. Også kalendere, plakater og postkort kan inneholde fotografier. Slike bilder blir sendt Nasjonalbiblioteket som en del av det avleveringspliktige hoveddokumentet.

I tillegg er det en egen bestemmelse i forskrift til pliktavleveringsloven om avlevering av fotografier som selvstendig dokument.¹³³ Bestemmelsen gjelder for kopieksemplar av fotografier, i form av papirpositiver, negativer eller lysbilder, som er mangfoldiggjort i minst 500 eksemplarer for å gjøres tilgjengelige for allmennheten som selvstendig dokument.¹³⁴ Forarbeidene til loven nevner serier av lysbilder med norske turistmotiv som et typisk eksempel.¹³⁵ Der kriteriene er oppfylt, skal det sendes syv eksemplarer av fotografiet til Nasjonalbiblioteket.

I praksis blir det ikke pliktavlevert separate fotografier, da kriteriet om opplagsantall ikke er oppfylt.¹³⁶

¹³² Dette følger av lov om avleveringsplikt av allment tilgjengelege dokument av 9. juni 1989 nr. 32

¹³³ Forskrift til pliktavleveringsloven § 15

¹³⁴ Se forskrift til pliktavleveringsloven § 15

¹³⁵ Ot. prp. nr. 52 (1988-89) s. 17

¹³⁶ Når dette skriftet blir skrevet er ennå ikke pliktavleveringsloven revidert. Det er uvisst om opplagskriteriet vil bli endret i den kommende reviderte loven

EKSEMPLER

– KLARERING I PRAKSIS

I dette kapittelet vil vi vise hvordan vi mener loven bør anvendes i praksis, gjennom en vurdering av konkrete bilder. Eksempelene har som ambisjon å gi en samlet vurdering av juridiske og yrkesetiske forhold. Bildeeksempelene vil ikke dekke alle tenkelige problemstillinger knyttet til klarering av rettigheter, men vil forhåpentlig gi noen holdepunkter i forhold til de vanligste bildekategoriene, og en metodikk som kan anvendes også på annet materiale. Eksempelene er skrevet av arbeidsgruppen i fellesskap.

«Mudderbåten Ekskavator nr. 1 før ombyggingen, Skudesnes, Stavanger amt».

Foto: Ukjent, ca. 1900. Havnedirektoratets arkiv (S-1604), Riksarkivet.

I vurderingene nedenfor av om et fotografi er et fotografisk bilde eller verk, har vi generelt lagt til grunn et relativt høyt krav til verkshøyde. Den tenkte bruken, der ikke annet er angitt, er nettpublisering i en ikke-kommersiell abm-kontekst. Det er viktig å merke seg at det er en totalvurdering som må legges til grunn, og at det som regel vil være flere rettighetsforhold som må vurderes.

Rent juridisk er det brukeren som har ansvar for å klarere rettigheter og innhente samtykke. Brukeren kan være bevaringsinstitusjonen selv, som i tilfellet nettpublisering av bilder fra samlingen. Dersom bruker er en ekstern bestiller har ikke bevaringsinstitusjonen noe juridisk ansvar for å klarere bruk. Det vil ofte også være urimelig ressurskrevende for institusjonen. Man bør likevel bestrebe seg på å gi veiledning til eksterne brukere.

5.1 Bilde eller verk?

Vurderingen av hvorvidt et fotografi i juridisk forstand er å anse som et bilde eller verk, er sentral for fastsettelsen av vernetid. Samtidig er det et skille mange oppfatter som uklart og vanskelig å vurdere. Det er viktig å være klar over at vurderingen av om et fotografi er et resultat av individuell skapende åndsinnsett er en juridisk, og ikke en fotofaglig vurdering. Momenter som vektlegges er derfor de momenter som følger av lovtekst, lovforarbeider, rettspraksis og juridisk litteratur, og ikke nødvendigvis estetiske eller håndverksmessige momenter. Eksempelet under gir ingen fasit, men er det vi mener er riktig anvendelse av lovverket.

«Fra Borkehullet, Havnen», Oslo 1902 (etter negativ)

Foto: Anders Beer Wilse (1865–1949). Norsk folkemuseum.

5.1.1 Wilse

Bilde eller verk? Fotografiene er tatt av samme fotograf på omtrent samme sted og med få års mellomrom. Fotografen er en av de mest kjente og respekterte fotografer i norsk fotohistorie. Det er heller ingen tvil om at fotografiene er håndverksmessig godt utført. Loven er derimot klar på at verkshøydevurderingen må foretas for hvert enkelt bilde. Det er altså ikke slik at hele produksjonen til en anerkjent fotograf kan vurderes under ett. Loven er også tydelig på at håndverksmessig kvalitet ikke skal tillegges særlig vekt i verkshøydevurderingen. Det er altså ingen direkte sammenheng mellom et fototeknisk godt utført fotografi og verkshøyde.

I våre vurderinger vektlegger vi spesielt følgende formuleringer om forskjellen på et fotografisk verk og bilde, hentet fra forarbeidene til åndsverkløven:

«Stemning fra Piperviken 19/1 1907», Oslo 1907 (etter positiv)

Foto: Anders Beer Wilse (1865–1949). Norsk folkemuseum.

Et fotografisk bilde viser hva som faktisk kunne sees fra en bestemt posisjon i et gitt øyeblikk. Et fotografisk verk vil i tillegg til dette ha andre, estetiske referanser; det vil med kunstneriske virkemidler gi uttrykk for noe mer enn de ytre fakta, være fotografens tolkning av det han ser og opplever.¹³⁷

I fotografiet til venstre har fotografen brukt virkemidler som betoner *hva som faktisk kunne sees*. Både lys, kameraposisjon og dybdeskarpheit medvirker til en nøktern gjengivelse av det som befant seg foran kameraet i eksponeringsøyeblikket. Også fotografens egen tittel på fotografiet «Fra Borkehullet, Havnen» er en saklig stedfesting som betoner *hva som faktisk kunne sees*, uten personlige eller tolkende elementer.¹³⁸

¹³⁷ Ot. prp. nr. 54 (1994-95) s. 9

¹³⁸ Wilses protokolltilførsel, jf. Galleri Nor; <http://www.nb.no/gallerinor/> (lesedato 15.3.11)

Bildet til høyre gjengir derimot i liten grad hvordan båtene faktisk så ut. Landskapet er innhyllt i tåkedis, og de enkelte elementene i motivet er kun gjengitt i form av silhuetter. Fotografens tittel «Stemning fra Piperviken» betoner personlige og tolkende elementer. Her kommer *fotografens tolkning av det han ser og opplever* til uttrykk.

Konklusjon: Fotografiet til venstre anser vi som bilde, mens vi vurderer fotografiet til høyre som verk. Fotografiet til venstre falt i det fri 15 år etter utgangen av fotografens dødsår, m.a.o. i 1965. Fotografiet til høyre er fremdeles innenfor vernetiden for verk – 70 år etter utgangen av fotografens dødsår, dvs. til 2020. Bruk må altså klareres med dem som forvalter rettighetene, i dette tilfellet Norsk folkemuseum.

Eksempel på intensjonserklæring

«Vi har gjort det som står i vår makt for å finne rettighetshaverne til fotografiene som er publisert på denne nettsiden. Hvis du har opplysninger som kan gjøre det mulig for oss å identifisere rettighetshavere, vil vi gjerne at du tar kontakt med oss på denne e-postadressen ...»

5.2 Portretter

Det finnes store mengder portretter i bildesamlinger og -arkiver. Ofte vil det ikke være aktuelt å klarere enkeltportretter som i disse eksemplene, men hele arkiver etter portrettfotografer. Man må da huske på at både fotograf, avbildet person og eventuell bestiller kan ha rettigheter/vern. Samtidig er det ofte vanskelig å klarere store mengder portretter pga. manglende kunnskap om identitet og datering.

Hvis den avbildede personen er ukjent kan man estimere alderen til personen på tidspunktet da fotografiet ble tatt. Som en praktisk tommelfingerregel kan man regne antatt fødselsår + 100 år for å anslå personvernmessig vernetid. Det er viktig å huske på at den avbildedes rett til eget bilde blir svakere jo lenger tid det har gått siden bildet ble tatt.

Hvis man etter slike undersøkelser er usikker på om den opphavsrettslige vernetiden og retten til eget bilde er utløpt, kan institusjonen velge å ta risikoen ved likevel å tilgjengeliggjøre materialet. Vurderingen må baseres på en totalvurdering av offentlighetens interesse av materialet, målt opp mot risikoen for å krenke rettighetshaveres eller avbildedes rettigheter. I praksis har offentlighetens interesse for materiale, for eksempel digitaliserte og nettpubliserte eldre portrettfotoarkiver, vist seg relativt stor, og risikoen for å krenke noens rettigheter er sannsynligvis liten, så sant materialet er av en viss alder og innholdet er regulære atelierportretter.¹³⁹

¹³⁹ Se f.eks. Sponland-arkivet <http://www.fylkesfoto.no/tekster/sponland.html> eller Galleri NOR <http://www.nb.no/gallerinor/index.php> [lesedato 15.12.2011]

Portrettopptak av styrerepresentanter for Sør-Helgeland kraftlag 1960. Fra venstre: H.A. Waag, Gustav B. Skog, R.P. Vevelstad, Einar Slettvold, Torolf Bjørn, Erling Ellingsen.

Foto: Helgar Pedersen (1930–). Pedersen/Nasjonalbiblioteket.

Dersom bildet brukes, bør det følges av en tekst som gjør det enkelt for eventuelle berørte parter å komme i kontakt med institusjonen for eventuell kreditering, vederlagsbetaling, eller fjerning av bildet.

5.2.1 Bestilte portretter

Verk eller bilde? Dette er standardiserte atelierportretter som antageligvis ikke tilfredsstiller verks- høydekravet til originalitet. Lyssetting, arrangering etc. understreker ikke avbildedes personlighet eller fotografens kunstneriske ambisjoner, men gir kun en nøktern representasjon av avbildedes utseende. Konklusjon: Fotografisk bilde.

Utløpt vernetid? Fotografisk bilde er vernet i fotografens levetid og 15 år etter utløpet av dennes dødsår, eventuelt 25 (jf. fotografiloven) eller 50 år etter at bildet ble tatt. I dette tilfellet er fotografens navn kjent, og han er i live. Uavhengig av om vi legger åndsverkloven eller fotografiloven til grunn, er altså bildene fremdeles innenfor vernetiden.

Oppdragsfotografi? Bildene er tatt på oppdrag for Sør-Helgeland kraftlag. Kraftlaget opphørte i 1964, og har siden vært en del av Helgelandskraft, som også overtok Sør-Helgelands eventuelle rettigheter. I henhold til den nå opphevede fotografiloven tilfalt eneretten oppdragsgiver, med mindre annet var avtalt. Verken fotografen eller Helgelandskraft kjenner til en slik avtale. Vi kan dermed legge til grunn at oppdragsgiver har eneretten til materialet i hele vernetiden. Dersom vernetiden var utløpt ville det ikke vært nødvendig å klarere bruk med bestiller/oppdragsgiver.

Personvern? Retten til eget bilde innebærer at den portretterte som utgangspunkt må gi samtykke til bruk i hele sin levetid. I 15 år etter den avbildedes død må etterkommere gi samtykke til bruk. Det er over femti år siden bildet ble tatt. Alle personene i bildet fremstår som middelaldrende, og det er sannsynlig at det er noen år siden deres bortgang. Sammenhengen kan ikke anses som krenkende, og bildet har klar offisiell karakter. Man kan altså tillegge et visst implisitt samtykke. Dette taler for at det er liten risiko for at publisering vil innebære noe rettighetsbrudd.

Likevel er det noe tvil om alder og dødsår, og vi har opplysninger som kan gjøre det mulig å finne de avbildedes identitet. Vi tok derfor kontakt med Folke-registeret som kunne oppgi dødsår for et flertall av styremedlemmene. De andre har vi funnet frem til ved hjelp av lokalhistorisk kompetanse i Brønnøysund og diverse telefoner. En av de identifiserte døde så sent som i 2002. Vi har derfor klarert bruk med hans sønn. Etter hva vi har fått opplyst døde de øvrige før 1995.

Konklusjon: Bruk krever samtykke fra fotograf og avbildede, med mindre det har gått mer enn 15 år etter den avbildedes død. Videre må bildene klareres med oppdragsgiver, i dette tilfellet Helgelandskraft. Alle de konsulterte har samtykket til vår eksempelbruk av bildene.

5.2.2 Kjente/offentlige personer

Verk eller bilde? Dette portrettet er utradisjonelt og dramatisk lyssatt. Fotografen har tillagt et element av personlighet og tolkning for å fange noe mer enn det som rent fysisk befant seg foran kameraet, og har beveget seg utenfor datidens konvensjoner for portrettfotografi i et forsøk på å treffe avbildedes personlighet og «sjel». Også andre momenter kan tale for at bildet tilfredsstiller kravet til verkshøyde. Motivet er en verdenskjent forfatter, hvilket gjør det rimelig å anta at fotografen har anstrengt seg for å gjøre dette til noe mer enn et standardportrett. Fotografiet er dessuten signert, og det av en fotograf med klare kunstneriske ambisjoner som deltok på en rekke utstillinger, og ble premiært både nasjonalt og internasjonalt. Det siste er momenter som i seg selv ikke er avgjørende, men som kan ha betydning i en totalvurdering. Konklusjon: Fotografisk verk.

Knut Hamsun (1859–1952), 1932.

Foto: Aage Remfeldt (1889–1983). Nasjonalbiblioteket.

Utløpt vernetid? Fotografisk verk har vern i 70 år etter utløpet av fotografens dødsår – i dette tilfellet til 1.1.2054. Knut Hamsun døde i 1952. Retten til eget bilde opphørte dermed den 1.1.1968. Dessuten vil publisering av et portrett av en offentlig person av Hamsuns format normalt anses å falle inn under unntaket i loven om «aktuell og allmenn interesse», se punkt 3.1.3.3.1. Det at en person er kjent betyr likevel ikke at det ikke stilles krav til sammenhengende bildet brukes i.

Loven gir også adgang til å bruke personbilder i biografiske tekster uten samtykke fra avbildede. Det vil være spesielt aktuelt for bilder av offentlige personer, og personer i deres nærmeste krets, se punkt 2.3.9.

Bestilt portrett/oppdragsfotografi? Fotografiet er tatt før 30.6.1995, hvilket tilsier at eneretten i utgangspunktet tilfalt bestiller/oppdragsgiver, jf. fotografiloven § 10. Vernet for fotografier som er *fotografiske verk*, ble forlenget til 70 år etter fotografens død da reguleringen av fotografier ble flyttet fra fotografiloven til åndsverkloven i 1995. Etter åndsverkloven er det fotografen som får rettigheter til fotografiet som åndsverk. I tillegg kan oppdragsgiver ha rettigheter til fotografiet som verk etter en tolkning av avtaleforholdet mellom fotografen og oppdragsgiver. Uansett har oppdragsgiver rettigheter til fotografiet som fotografisk bilde frem til 15 år etter utløpet av fotografens dødsår.

I dette tilfellet er det uklart om det er et oppdragsfotografi, og i så fall hvem som har vært oppdragsgiver. Andre portretter av samme fotograf er publisert i mange former, bl.a. som postkort påstemplet utgivers navn/logo (bl.a. Mittet). Det er rimelig å anta at slik publisering var et resultat av en avgrenset bruksavtale mellom fotograf og utgiver, og ikke et resultat av det opprinnelige oppdraget. Utgiver hadde følgende ingen bestillerrettigheter til fotografiet i medhold av fotografiloven. Slike forhold med mange utgivere/brukere av samme motiv (postkort, aviser, bøker etc.) er vanlig når det gjelder fotografi. Det kan gjøre det svært krevende å fastslå hvem som gav det opprinnelige oppdraget, eller om det overhodet har eksistert noe oppdrag. Det er flere mulige oppdragsgivere; Knut Hamsun, hans forlag, en avis eller et ukeblad. Men det er heller ikke usannsynlig at fotografen selv har bedt om å få fotografere forfatteren.

Konklusjon: Bruk må klareres med fotografens etterkommere, og eventuelle krav om vederlag må etterkommes. (Til tross for at Aage Remfeldt har en tydelig posisjon både i norsk og dansk fotohistorie, viste det seg å være svært vanskelig å få klarert dette fotografiet. Verken Bono eller Copy-dan representerte kunstneren. Utallige telefoner og kontakt med fotohistorikere og fotoorganisasjoner i Norge og Danmark førte ikke frem. Til slutt ble telefonkatalogen redningen. Blant 17 Remfeldt i Norge og 25 i Danmark, fant vi til slutt en sønnesønn i Norge som hadde rettighetene etter bestefaren, og fikk klarert bildet.)

Ukjent person.

Foto: Thoralf Pedersen (1904–1976), ca. 1944. Pedersen/
Nasjonalbiblioteket.

5.2.3 Ukjent person

Verk eller bilde? Bildet har en viss grad av estetiserende lyssetting og betoning av avbildedes personlighet. Samtidig er dette et tidstypisk atelierportrett. Det store antall lignende portretter fra samme tid tilsier at portrettet ikke tilfredsstiller verkshøydekravet til originalitet. At det er håndverksmessig godt utført har ingen større betydning i verkshøyde-vurderingen. Vår konklusjon er derfor at dette er et fotografisk bilde.

Utløpt vernetid? Fotografen døde i 1976 slik at bildet falt i det fri 1. januar 1992 i henhold til beregning av vernetid etter fotografiloven. I dette tilfellet gir 15 år etter utløpet av fotografens dødsår lengre vernetid enn alternativet 25 år etter at bildet ble tatt, og skal derfor velges.

Bestilt portrett? Når det gjelder portretter må samtykke innhentes hos den som har bestilt portrettet. Det vil ofte være den samme som den avbildede, men kan også være en annen. I dette tilfellet anslår vi den opphavsrettslige vernetiden for utløpt, slik at samtykke fra en eventuell bestiller ikke er nødvendig.

Personvern? Her vet vi ikke hvem den portretterte er. Vi kan anslå at modellens alder var ca. 20 år da bildet ble tatt. Modellen vil da være født ca. 1924. Hvis det ikke er mulig å identifisere avbildede, og følgelig ikke mulig å fastslå fødsels- eller eventuelt dødsår, kan man som en tommelfingerregel regne antatt fødselsår + 100 år. Retten til eget bilde kan altså gjøre seg gjeldende frem til ca. 2014, men klarering er umulig uten den avbildedes identitet. Av pedagogiske årsaker velger vi likevel å bruke bildet. Vi legger til grunn at vernet blir svakere over tid, og at bildet ikke oppfattes som krenkende på noen måte.

Hvis vi hadde kjent vedkommendes identitet ville vi kunne fastslå alder, og eventuelt også klarere bruk.

Eksempel på kilder for å finne avbildede personers identitet kan være fotografprotokoller, telefonkataloger, Folkeregisteret og Gravferdsetaten, se også punkt 6.2.2. Dersom søk i relevante kilder ikke gir resultater, må vi kunne anse personen som uidentifisert, selv dersom man finner navn, men ingen øvrige opplysninger. Man må da gjøre en skjønnsmessig vurdering av planlagt bruk opp mot bildets alder og hvorvidt den avbildede fremstilles på en krenkende måte på bildet, eller i den sammenhengen det tenkes brukt.

Konklusjon: Fotografiet kan publiseres uten samtykke fra fotograf/etterkommere og vi velger å publisere det uten tillatelse fra den avbildede. Siden det er en mulighet for at den avbildede døde for mindre enn 15 år siden, og bruken av bildet følgelig kommer i konflikt med åndsverklovens § 45c om retten til eget bilde, bør det følges av en tekst som gjør det lett for eventuelle berørte parter å ta kontakt for fjerning av bildet.

Vi har gjort det som står i vår makt for å finne identiteten til den avbildede og innhente samtykke til bruk. Hvis du har opplysninger som kan gjøre det mulig for oss å identifisere personen, vil vi gjerne at du tar kontakt med oss på denne e-postadressen: post@kulturrad.no.

5.3 Retten til eget bilde

Bruk av identifiserbare personbilder krever med visse unntak samtykke til bruk i inntil 15 år etter utløpet av personens dødsår. Dette kan være krevende å etterleve i det praktiske liv, siden utallige avbildede personer kun er delvis, eller overhodet ikke, navngitt. Eksempelet viser at heller ikke fullt navn gjør identifisering til noen bagatell, men gir også noen tips på hvordan man kan gå frem for å få det til.

«Rakel Bendixen, ekspeditrise i Narvesenkiosk på Arne Garborgs plass, Oslo».

Foto: Henriksen & Steen A/S (1922–1964), 1953. Publisert i Mellom oss nr. 70, 1953. Narvesen-arkivet, Riksarkivet.

5.3.1 Damen i kiosken

Bilde eller verk? Fotografiet er en nøktern gjengivelse av virkeligheten uten betoning av personlige, kreative eller estetiske elementer. Konklusjon: Fotografisk bilde.

Utløpt vernetid? Fotografisk bilde er vernet i 15 år etter fotografens levetid, eventuelt 50 år, alt. 25 år, jf. fotografi-loven, etter at bildet ble tatt. Siden bildet er tatt før 1995, må man undersøke om bildet var falt i det fri per 30. juni 1995. I dette tilfellet er fotografiet kreditert firmaet Henriksen & Steen som iflg. Fotografregisteret opphørte i 1964.¹⁴⁰ Ut fra andre opplysninger i Fotografregisteret kan man anta at fotografiet er tatt av Thor Steensen, som døde i 1971. Vernetiden var altså utløpt 30. juni 1995 enten man regner 15 år etter fotografens død eller 25 år etter at bildet ble tatt.

Bestilt portrett/oppdragsfotografi? Fotografiet er høyst sannsynlig bestilt av Narvesen, siden det befinner seg i deres arkiv. Siden bildet er falt i det fri har imidlertid bestiller heller ingen enerett til fotografiet.

Personvern? I dette tilfellet gir bildeteksten et navn på avbildede, men ingen sikker identifisering. Gravferdsetaten i Oslo gir treff på en Rakel Alfrida Bendixen f. 30.04.1910, d. 20.09.2005.¹⁴¹ Dersom dette er riktig person er det altså mindre enn 15 år siden avbildedes død. Folkeregisteret kunne opplyse om navn på en etterkommer, som så har bekreftet identitet og samtykket til bruk.

Konklusjon: Fotografiets opphavsrettslige vernetid er utløpt, men ikke den avbildedes rett til eget bilde. Bruk er derfor klarert med den avbildedes etterkommer.

¹⁴⁰ <http://www.nb.no/nmff/> (lesedato 29.3.11)

¹⁴¹ <http://www.begravdeioslo.no/> (lesedato 29.3.11)

5.4 Gruppebilder

Bilder av skoleklasser, konfirmantgrupper, organisasjons- og foreningsmedlemmer, ansatte m.m. finnes i store mengder i samlinger og arkiver. Gruppebildene kan også være viktige og populære kilder, for eksempel klassebilder og konfirmantgrupper, fordi de langt på vei portretterer hele årskull i et lokalmiljø. Samtidig er de problematiske kilder i personvernsammenheng, fordi det ofte er barn i gruppene, og fordi klarering med hver enkelt er svært ressurskrevende, om overhodet mulig. Vi har valgt et klassebilde til å eksemplifisere aktuelle problemstillinger.

Klassebilde, Brønnøysund skole, ca. 1919.

Foto: Johan Aleksander Pedersen (1871–1942). Pedersen/
Nasjonalbiblioteket.

5.4.1 Klassebilder

Bilde eller verk? Fotografiet er en svært nøktern gjengivelse av gruppen uten synlige forsøk på personlig eller kreativ lyssetting, arrangering av gruppen

e.l. Bildet skiller seg ikke ut fra det store flertallet av samtidige gruppebilder, og tilfredsstiller følgelig ikke verkshøydekravet til originalitet. Konklusjon: Fotografisk bilde.

Utløpt vernetid? Et fotografisk bilde er vernet i 15 år etter utløpet av fotografens dødsår, eventuelt 50 år, alt. 25 år, jf. fotografiloven, etter at bildet ble tatt. I dette tilfellet er vernetiden uansett utløpt med god margin.

Bestilt portrett/oppdragsfotografi? Jf. fotografiloven har oppdragsgiver i utgangspunktet eneretten til oppdragsfotografier tatt før 30.6.1995. Når det gjelder klassebilder er det derimot uklart hvem som er oppdragsgiver, eller om bildene overhodet er produkt av et oppdrag. Det er gjerne fotografen som tar initiativ til fotograferingen, og foreldrene som mottar et tilbud fra fotografen. Det kan i så fall diskuteres hvorvidt et oppdrag har funnet sted. Mye taler derfor for å vurdere fotografen som rettighetshaver i tilfellet klassebilder med ukjent avtaleforhold. Det er både sannsynlig og mest i tråd med dagens åndsverklov. I dette konkrete tilfellet er uansett problemstillingen uaktuell siden vernetiden er utløpt.

Personvern? Bildet viser personer det vil være mulig å identifisere, slik at de avbildedes personvern må vurderes opp mot ønsket og behovet for å publisere slikt materiale. Dette bildet ble tatt i 1919. De yngste barna kan være født ca. 1910, og vi må kunne anta at vernetiden på 15 år etter utløpet av avbildedes dødsår er utløpt. Vi bruker likevel litt tid på å si noe om problemstillinger som kan være aktuelle for nyere klasse-/gruppebilder.

Bestemmelsen om rett til eget bilde i åndsverkloven § 45c har et unntak for situasjoner der «*avbildningen av personen er mindre viktig enn hovedinnholdet i bildet*». Det er tvilsomt om det kan argumenteres for at hovedinnholdet i et klassebilde er gruppen av barn, og ikke den enkelte, avbildede person. Det kan ikke hevdes at barna er noen tilfeldig del av bildet eller at det er situasjonen som var avgjørende for valg av motiv. Det er det å avbilde barna på en gjenkjennelig måte i klassesammenheng som er årsaken til at klassebilder blir tatt. Unntaket for materiale av «*aktuell og allmenn interesse*» kan være aktuelt ved jubileumsmarkeringer o.l. Det gir likevel ikke noe generelt rom for publisering av klassebilder og lignende gruppebilder når vernetiden ikke er utløpt.

Identifisering av og klarering med alle avbildede personer på de titusentalls gruppebilder i bevaringsinstitusjonene er en umulighet. Valget står mellom ikke å bruke gruppebilder innenfor vernetiden, eller bruke med en viss risiko. Institusjoner som har publisert

eldre klassebilder og lignende gruppebilder på nett har opplevd betydelig offentlig interesse for materialet, og reaksjonene fra avbildede personer eller etterkommere er i all hovedsak positive. Det gir ikke noe rom for bruk uten samtykke innenfor vernetiden, men sier noe om samfunnets interesse for materialet, som også er et forhold som kan tillegges vekt i en helhetlig bruksvurdering. Hvor lang tid som er gått siden bildet er tatt er et annet viktig moment, i tillegg til bildeinnhold og sammenhengen bildet skal brukes i. Dette er altså et eksempel på en risikovurdering hvor institusjonen/brukeren må foreta en avveining av avbildedes kontra samfunnets interesser.

Konklusjon: Klassebildet er et fotografisk bilde og den opphavsrettslige vernetiden har utløpt. Bestemmelsen om rett til eget bilde gjelder i utgangspunktet for alle de avbildede personene. I dette tilfellet anslås vernetiden å være utløpt, og bildet kan publiseres uten at det er nødvendig å innhente samtykke fra de avbildede.

5.5 Fotomodeller

Når vi har med eldre reklame- og motefoto å gjøre, vil det ofte være vanskelig å finne navn og kontaktinformasjon til de avbildede modellene.

Reklameopptak for Steen & Strøm, 29.10.1960.

Foto: Ragge Strand. Arkivet etter Ragge Strand/Per Alfsen reklamefotografer A/S. Riksarkivet.

5.5.1 Motefotografi

Bilde eller verk? Det kan argumenteres for at komposisjon og instruksjon av modellene er uttrykk for fotografens personlighet og kreativitet. Samtidig kan det også argumenteres for at fotografiet er en nøktern gjengivelse av virkeligheten uten nevneverdige forsøk på personlig eller kreativ lyssetting, og at det ikke skiller seg vesentlig ut fra det store flertallet av samtidige motefotografier. Vår konklusjon: Fotografisk bilde.

Utløpt vernetid? Fotografisk bilde er vernet i 15 år etter utgangen av fotografens dødsår, eventuelt 50 år, alt. 25 år, jf. fotografi-loven, etter at bildet ble tatt. I dette tilfellet døde fotograf Ragge Strand i 2008. Vernetiden er altså ikke utløpt, og bruk skal normalt klareres med fotografens etterkommere. Ragge Strand ga Riksarkivet generell rett til fri ikke-kommersiell bruk. Følgelig kan materialet brukes i ikke-kommersiell sammenheng uten klarering eller vederlag.

Bestilt portrett/oppdragsfotografi? Dette er et bestilt fotografi tatt før 1995, hvor oppdragsgiver, Steen & Strøm, både er kjent og fremdeles eksisterer. Fotografen har gitt sitt arkiv til Riksarkivet med rett til fri ikke-kommersiell bruk. Likevel må bruken også klareres med oppdragsgiver, med mindre det finnes en avtale mellom fotograf og oppdragsgiver som gir fotografen enerett.

Personvern? Det er avbildet to personer på bildet som begge er gjenkjennbare. Gjengivelsen av personene omfattes ikke av noen av unntakene i bestemmelsen om retten til eget bilde. Modellenes identitet er ukjent, og de kan derfor ikke gi samtykke til bruk. Vi må da undersøke om eventuelle avtaler modellene inngikk med modellbyrå, fotograf eller oppdragsgiver innebærer at de har frasagt seg retten til dette bildet. Det er ikke kjent om en slik avtale ble inngått.

Personer vi har vært i kontakt med beskriver en situasjon der det ikke var vanlig at fotomodeller fikk en avtalefestet rett til vederlag for videre bruk av bilder før utover på 1980-tallet.¹⁴² Dette kan tale for

¹⁴² Bl.a. Eivor Øvrebo i Team Modeller AS og John Lerskau i Norske Reklamefotografer.

at de avbildede har et begrenset vern. Det vi videre kan anta er at fotomodellene ble avbildet i jobbsammenheng og at de fikk en engangssum for oppdraget. Vi kan også forutsette at Steen og Strøm fikk overført rett til å utnytte bildet. En eventuell videre bruk av fotografiet i en annen sammenheng enn den opprinnelige må baseres på en vurdering av den informasjonen vi har og en avveining mellom de avbildedes personvern og ytringsfriheten.

Momenter som vektlegges i denne vurderingen er at sammenhengen bildet skal brukes i er av en karakter som vanskelig kan oppfattes som krenkende for de avbildedes personvern. Samfunnets interesse både for dette konkrete eksempelet og de store mengdene uidentifiserte modellbilder eksempelet representerer, er stor. Vi vektlegger også at det er gått betydelig tid siden bildet er tatt. Til sammen kan en slik vurdering føre til at bildet blir brukt i en abm-sammenheng, selv om det ikke er mulig å be de avbildede om samtykke til dette. I og med at man her ikke kan være helt sikker på at rettsvesenet ville ha kommet til at slik bruk er tillatt, vil offentlig gjengivelse av bildene innebære en grad av risiko.

Konklusjon: Fotografiet er opphavsrettslig vernet, men denne bruken anses dekket av Riksarkivets avtale med fotografen om fri ikke-kommersiell bruk. Oppdragsgiver har også rettigheter til fotografiet, og bruk er klarert med Steen & Strøm.

Retten til eget bilde tilsier at modellene som hovedregel må gi samtykke til ny publisering, så sant de ikke har frasagt seg denne retten ved avtale. Vi har ikke funnet noen slik avtale, eller grunnlag for å anta at slik avtale fantes. Etter en helhetsvurdering

av den informasjonen vi har, velger vi likevel å publisere bildet.

Vi har gjort det som står i vår makt for å finne identiteten til modellene og innhente deres samtykke til bruk. Hvis du har opplysninger som kan gjøre det mulig for oss å identifisere personene, vil vi gjerne at du tar kontakt med oss på denne e-postadressen: post@kulturrad.no.

Postkort utgitt av Normanns kunstforlag ca. 1965.

Foto: Ukjent. Nasjonalbiblioteket.

5.5.2 Person som symbol

Bilde eller verk? Fotografiet er svært tradisjonelt komponert og iscenesatt, og representerer nærmest en klisjé i norsk bildekultur. Vi mener at fotografiet ikke

tilfredsstiller verkshøydekravet til personlig uttrykk eller originalitet. Konklusjon: Fotografisk bilde.

Utløpt vernetid? Et fotografisk bilde har vern i 15 år etter fotografens levetid, eventuelt 50 år (alt. 25 år, jf. fotografiloven) etter at bildet ble tatt. I dette tilfellet er fotografens navn ukjent. Vi må derfor forholde oss til eksponeringsåret som er ca. 1965.¹⁴³ Vernetiden utløp dermed i 1991, jf. fotografiloven.

Bestilt portrett/oppdragsfotografi? Siden dette er et oppdragsfotografi tatt før 30.6.1995, tilfalt rettighetene Normanns kunstforlag. Dersom vernetiden ikke var utløpt, måtte en ny publisering av bildet klareres med dem, eller Pictura Normann AS som firmaet heter i skrivende stund.

Der et forlag ikke lenger eksisterer, vil klarering i praksis være tilnærmet umulig. I slike situasjoner må institusjonen ta stilling til om fotografiet skal brukes uten eventuelle rettighetshaveres samtykke. Sannsynligvis vil det ikke lenger være noen som har økonomisk interesse i fotografiet, og risikoen ved bruk er derfor liten. Uansett bør tilgjengeliggjøring av fotografiet følges av en tekst (se punkt 5.2 Portretter) som opplyser om at institusjonen ikke har lyktes i å finne eventuelle rettighetshavere og hvor man kan henvende seg hvis man har informasjon om dette.

Personvern? Dette er et personbilde hvor den voksne damen og jenta til venstre kan identifiseres. Retten til eget bilde innebærer at personene i utgangspunktet må samtykke før bildene kan offentliggjøres på nytt i en ny sammenheng. Hvis personbildet skal publiseres på nytt uten at det innhentes samtykke, må bruken falle inn under ett av unntakene i åndsverkloven § 45c. Det unntaket som kan være aktuelt her er at «*avbildningen av personen er mindre viktig enn hovedinnholdet i bildet*». Selv om personene ikke er en tilfeldig del av bildet, er det bunadene og den norske naturen som anses som hovedmotivet. De avbildede representerer sånn sett mer en rolle enn seg selv. Det vil også være et moment her at de på et tidligere tidspunkt har samtykket til bred distribusjon av fotografiet og at motivet i liten grad kan regnes som belastende eller krenkende.

Konklusjon: Fotografiet er ikke lenger opphavsrettslig vernet og det er ikke nødvendig å spørre de avbildede om samtykke til bruk.

¹⁴³ Eksponeringsåret er i dette tilfellet anslått. Noen ganger vil utgiver kunne datere gjennom koder på kortet. Når Nasjonalbiblioteket første gang fikk kortet pliktavlevert kan også være en god indikasjon på datering.

5.6 Anonymisering/sladding

Anonymisering kan være en måte å formidle meningsinnholdet i et fotografi uten å komme i konflikt med personvernet. Eksempelbildet viser hvordan en norsk jentehirdgruppe kunne fremstå, selv om ansiktstrekkene er fjernet digitalt. Anonymiseringen går altså ikke på bekostning av dokumentasjonsverdien. Samtidig skal man være oppmerksom på at anonymisering, spesielt i form av tradisjonell sladding, også kan virke stigmatiserende.

5.6.1 Jentehird

Bilde eller verk? Fotografiet er en nøktern gjengivelse av virkeligheten uten betoning av personlige, kreative eller estetiske elementer. Konklusjon: Fotografisk bilde.

Utløpt vernetid? Fotografisk bilde er vernet i 15 år etter fotografens levetid, eventuelt 50 år, alternativt 25 år, jf. fotografiloven, etter at bildet ble tatt. I dette tilfellet er fotografen ukjent. Dateringen av bildet kan fastsettes til senest 1945. Vi regner 25 år

fra fotografiet ble tatt, jf. fotografiloven, og fastslår vernetidens utløp til 1970.

Bestilt portrett/oppdragsfotografi? Dette kan være et bestilt fotografi, men kan også være fotografert av en ansatt eller en privatperson på eget initiativ. Vi har dermed ingen å klarere eventuelle rettigheter med. Bildet er uansett falt i det fri.

Personvern? Det har ikke gått 100 år siden jentene ble født og de fleste er sannsynligvis fremdeles i live. Uten anonymisering vil de også kunne være identifiserbare.

Et vurderingstema er om fotografiet dekkes av noen av unntakene i bestemmelsen om rett til eget bilde. Det kan argumenteres for at materiale fra den andre verdenskrig nærmest har evig «aktuell og allmenn interesse». En utstilling eller bok om NS eller jentehirden kunne også reaktualisere fotografiet. Samtidig skal det tillegges vekt at motivet viser barn koplet til en ekstrem politisk organisasjon og historisk periode. Fotografiet kan altså oppfattes som belastende for de avbildede eller deres etterkommere. Selv om det alene ikke er grunn for absolutt vern, gir det grunn til å vise stor aktsomhet.

Vi kjenner ikke barnas identitet, og kan derfor ikke klarere bruk med de avbildede. Valget står da mellom å ikke bruke bildet, bruke det med anonymiserte ansikter, eller å bruke det med en viss risiko. Her vektlegger vi bildets ladete innhold og det faktum at innholdet i tilfredsstillende grad fremgår, selv ved anonymisering.

Jentehird, 1940–45.

Foto: Ukjent. Arkivet etter Nasjonal Samling, Riksarkivet.

Konklusjon: Fotografiets opphavsrettslige vernetid er utløpt, men personvernet gjelder ennå. Siden det ikke er mulig å spørre alle de avbildede om tillatelse til å publisere bildet, og innholdet er potensielt meget belastende for personene og deres nærmeste, velger vi å bruke en anonymisert utgave av fotografiet. Fotografiet kan da brukes uten klarering.

5.7 Medisinsk dokumentasjon o.l.

Fotografier av pasienter og deres lidelser, misdannelser, skader etc. finnes i en viss utstrekning i bildesamlinger og -arkiver. I tillegg til opphavsrett og personvern, kan både forvaltningslov og helselovgivning gjøre seg gjeldende når det gjelder slikt materiale. Er bildene et produkt av pasientbehandling, kan kravet til vern være spesielt strengt. Pasientdokumentasjon omfattes generelt av krav til taushetsplikt. Dette gjelder også fotografier som er tatt i forbindelse med pasientbehandling. Slike bilder kan vise personer i en sårbar og privat situasjon. Det er derfor gode grunner til å vise stor varsomhet ved bruk av slikt materiale, både av juridiske og etiske årsaker.

5.7.1 Erstatningssak

Bilde eller verk? Fotografiet er åpenbart et dokumentasjonsfotografi helt uten vektlegging av personlighet, estetikk eller originalitet. Konklusjon: Fotografisk bilde.

Utløpt vernetid? Fotografisk bilde tilsier vern i 15 år etter fotografens levetid, eventuelt 50 år, alt. 25 år, jf. fotografiloven, etter at bildet ble tatt. Her vil vernetiden være utløpt uansett.

Personvern? Fotografiet er et personbilde og den avbildedes personvern må tas hensyn til. Personen på bildet kan anslås til å være født ca. 1870, og vernet som følger av retten til eget bilde på 15 år etter avbildedes død, er passert.

Dersom bildet var tatt som ledd i helsehjelp ville taushetsplikt etter helselovgivningen kunne gjelde. Taushetsplikten som følger av helselovgivningen har som hovedregel ingen definert tidsgrense. I dette tilfellet er bildet tatt som ledd i en forvaltningssak (erstatning). Da er det taushetsplikt etter forvaltningsloven som gjelder. Her er hovedregelen at taushetsplikten gjelder i 60 år regnet fra bildet ble tatt. Uansett om taushetsplikten er utløpt vil det også være nødvendig å foreta etiske vurderinger. Dersom offentliggjøring av bildet kan tenkes å krenke eller såre noen, bør man avstå fra offentliggjøring – eventuelt anonymisere, uavhengig av hva som følger av formelle regler.

Konklusjon: Fotografiet er opphavsrettslig falt i det fri. For dette bildet gjelder ikke helselovgivningen. Taushetsplikt etter andre regler, bl.a. forvaltningsloven, er bortfalt på grunn av tiden som har gått. Datering på bildet tilsier også at det ut fra en etisk vurdering er forsvarlig å offentliggjøre det. Vi har likevel valgt å utelate personens navn.

N.N. (identitet anonymisert)

Foto: Ukjent, 1903. Rikstrygdeverkets arkiv, Kontoret for industriarbeidertrygdens skadesaker. Riksarkivet.

5.8 Pressefoto

Noen mener at pressefotografier generelt sett er som fotografiske bilder å betrakte, siden de etterstreber en ubearbeidet gjengivelse av det som befinner seg foran kameraet. Selv om dette kanskje har vært et presseetisk ideal, er det ingen tvil om at enkelte pressefotografier er et resultat av så mye personlig tolkning og originalitet at de fortjener verkshøyde i juridisk forstand. Igjen minner vi om at verkshøyde må vurderes bilde for bilde.

10 km langrenn for kvinner under VM på ski i Oslo 1966.

Foto: Billedbladet NÅ/Jan van Deurs (1932–1981). Riksarkivet.

5.8.1 Ski-VM 1966

Bilde eller verk? Fotografiet skiller seg ikke vesentlig fra datidens gjennomsnittlige sportsfotografi. Vi mener at fotografiet ikke tilfredsstiller verkshøydekravet til personlig uttrykk eller originalitet. Konklusjon: Fotografisk bilde.

Utløpt vernetid? Fotografiet er et fotografisk bilde, og ble tatt i 1966. Fotografen døde i 1981. I dette tilfellet var vernetiden etter fotografiloven ikke utløpt per 30. juni 1995. Fotografiske bilder har vern i 15 år etter utløpet av fotografens dødsår, eventuelt 50 år etter at bildet ble tatt dersom det gir et lenger vern. Sistnevnte beregningsmåte gir lengst vernetid, dvs. at bildet er vernet i 50 år etter utløpet av det år bildet ble laget. Bildet har altså vern frem til 1.1.2017.

Bestilt portrett/oppdragsfotografi? Bildet er tatt av fotograf Jan van Deurs for Billedbladet NÅ. Vi har ikke klart å dokumentere noe ansettelsesforhold, men vet at NÅ hadde ansatte fotografer, og antar at van Deurs var en av disse, bl.a. siden det ser ut til at han har hatt stor produksjon for bladet. Normalt vil arbeidsavtalen regulere overføring av rettigheter fra arbeidstaker til arbeidsgiver. Riksarkivet har ikke kjennskap til noen slik avtale mellom ansatte fotografer og NÅ. Spørsmålet er om NÅ likevel har rettighetene på grunnlag av den ulovfestede regelen om overføring av opphavsrett i arbeidsforhold «i den utstrekning det er nødvendig for at ansettelsesforholdet skal nå sitt formål og det dessuten er omfattet av arbeidstakerens oppgaver å skape slike verk» (Ot. prp. nr. 84 (1991–92) s. 21). Etter en slik vurdering synes vi det er naturlig at NÅ fikk rettighetene til fotografiene overført til seg fra ansatte fotografer. Rettigheten må videre anses overdratt til Riksarkivet da de overtok arkivet til NÅ.

Mediebedrifter har i nyere tid normalt avtaler som sikrer arbeidsgiver rettigheter til materialet fremfor fotografen. Avtaleforhold bør derfor sjekkes når det er snakk om pressebilder.

Personvern? Skiløperne kan sikkert identifiseres av nær familie eller eldre skientusiaster. Den opprinnelige offentliggjøringen av pressefoto dekkes ofte av flere av unntakene i personvernlovgivningen, for eksempel «aktuell og allmenn interesse» og «forhold eller hendelser som har allmenn interesse». For gjenpublisering av historiske pressebilder som dette vil aktualiteten kunne diskuteres. Riksarkivet la dette og en rekke andre bilder fra ski-VM i Oslo i 1966 ut på nettet i forbindelse med ski-VM i Oslo i 2011; man kan her si at et nytt ski-VM i Oslo reaktualiserte bildene fra VM i 1966. I vurderingen av om vi kan bruke bildet, vektlegger vi også at skiløperne er vanskelige å identifisere, at bildet er tatt under et offisielt arrangement og at det har gått lang tid siden bildet ble tatt. Dette taler for at hensynet til ytringsfriheten bør veie tyngre enn hensynet til personvern i dette tilfellet.

Konklusjon: Fotografiet har opphavsrettslig vern frem til 1.1.2017, men vi legger til grunn at oppdragsgiver hadde rettighetene, og at Riksarkivet disponerer materialet fritt etter avtale med tidligere eier.

5.9 Postkort

Postkort finnes i stort antall i bildesamlinger og -arkiver. De fleste bildene som gjengis på postkort vil være fotografiske bilder og ikke åndsverk. Ofte vil fotografen være ukjent, men oppdragsgiver og utgiver vil kunne være kjent. Det at fotografen er ukjent vil som regel ikke by på vanskeligheter i slike tilfeller, da det vil være oppdragsgiver som har opphavsrettighetene til bilder tatt før 30.6.1995, og utgiver i hovedsak vil være oppdragsgiver.

Valle, Setesdal. Postkort utgitt av Normann kunstforlag ca. 1965.

Foto: Ukjent (antagelig Arne W. Normann). Nasjonalbiblioteket.

5.9.1 Prospektkort

Bilde eller verk? Fotografiet er kun en gjengivelse av hvordan stedet faktisk så ut, og tilfredsstillende ikke verkshøydekravet. Konklusjon: Fotografisk bilde.

Utløpt vernetid? Fotografisk bilde er vernet i 15 år etter fotografens levetid, eventuelt 50 år, alt. 25 år, jf. fotografiloven, etter at bildet ble tatt.

Nasjonalbiblioteket er usikker på fotografens identitet, men antar at fotografen er Arne W. Normann (1911–1990). Vernetiden utløp i så fall 1.1.2006, dersom man regner 15 år etter utgangen av fotografens dødsår. Men loven sier klart at man skal beregne vernetid etter hva som gir lengst vern. Siden fotografen fortsatt levde, var fotografiet ikke falt i det fri ved fotografilovens opphør i 1995. Med andre ord skal vi regne 50 år etter utløpet av det året bildet ble tatt, jf. åndsverkloven, hvilket gir vern til 2016.

Hvis fotografen derimot anses som ukjent, er vernetiden 25 år etter eksponeringsåret, jf. fotografiloven. Vernetiden har da utløpt ca. 1990 for dette fotografiet.

Bestilt portrett/oppdragsfotografi? Fotografiet er tatt før 30.6.1995 og eneretten tilfalt dermed bestiller/oppdragsgiver, jf. fotografiloven. Oppdragsgiver her er utgiveren Normann kunstforlag.

Konklusjon: Fotografiet er vernet til 2016 dersom fotografen er Arne W. Normann, og bruk må klareres med Pictura Normann AS, som Normann kunstforlag heter i dag. Dersom fotografen anses som ukjent er bildet falt i det fri.

5.10 Fotografi av kunstverk

Spesielle bestemmelser gjelder for fotografier der andre åndsverk er hovedmotiv. Mange bevaringsinstitusjoner, og spesielt kunstmuseer, har slike fotografier i sine samlinger. Bestemmelsene kan også være relevante for abm-institusjonenes egne dokumentasjonsfoto.

Avfotografering av kunstverk.

Foto: Helgar Pedersen (1930–) på oppdrag for Brønnøysund postkontor, 1965. Kunstverket er laget av Arne Vigeland (1900–1983). Foto: Helgar Pedersen (1930–). Pedersen/Nasjonalbiblioteket.

5.10.1 Avfotografering av todimensjonalt verk

Bilde eller verk? Her må man vurdere verkshøyde for to elementer; det avfotograferte kunstverket og selve fotografiet. Kunstverket som er motivet har verkshøyde, mens avfotograferingen bare er vernet som fotografisk bilde etter åndsverkloven § 43a.

Motivbeskyttelse? Det må her forutsettes at den opprinnelige avfotograferingen av kunstverket var klarert med kunstneren. Når en abm-institusjon på et senere tidspunkt ønsker å bruke fotografiet, må

rettighetene knyttet til både fotografiet og kunstverket avklares, med mindre bruken faller inn under et av unntakene i åndsverkloven, for eksempel gjengivelse i tilslutning til teksten i kritisk eller vitenskapelig artikkel eller i katalog over en samling eller meddelelse om utstilling eller salg.

Utløpt vernetid? Vernetiden bestemmes både ut fra motivet/kunstverket og selve fotografiet. Kunstverkets vernetid er 70 år etter utgangen av kunstnerens dødsår. Det avbildede kunstverket er laget av Arne Vigeland som døde i 1983, og er følgelig vernet til 1.1.2054. Fotografiet av kunstverket har som fotografisk bilde normalt vern i 15 år etter fotografens død. I dette tilfellet er fotografen i live, og vernetiden er følgelig ikke utløpt.

Oppdragsfotografi? Fotografiet er tatt på oppdrag og avtalen mellom fotograf og oppdragsgiver har stor betydning for senere bruk av bildet, se også punkt 2.5 om avtaler. Siden det ikke foreligger en avtale mellom Brønnøysund postkontor og Helgar Pedersen om at Pedersen beholdt opphavsrettighetene til fotografiene, er det i henhold til fotografiloven Brønnøysund postkontor som oppdragsgiver som har opphavsretten til dette fotografiet.

Konklusjon: Bruk må klareres både med opphavsmannen til det avfotograferte kunstverket (Vigeland) og oppdragsgiver (Brønnøysund postkontor).

John Audun Hauge (1955–): Vinge/stein, 1982.

Foto: Caroline Babayan og Svein Kojan, Statens filmsentral 1986. Nasjonalbiblioteket.

5.10.2 Verk i det offentlige rom

Verk eller bilde? Den avfotograferte skulpturen er et verk, mens fotografiet av den må anses som en upersonlig og nøktern beskrivelse av ytre forhold, og har følgelig ikke verkshøyde.

Motivbeskyttelse? Selv om skulpturer er et opphavsrettslig beskyttet verk, kan fotografier av dem ofte gjengis uten skulptørens samtykke. Kunstverk som «*varig er satt opp på eller ved offentlig plass eller ferdselsvei*» kan fritt avbildes,¹⁴⁴ så sant kunstverket ikke klart er hovedmotiv og gjengivelsen ikke utnyttes ervervsmessig. Kunstverket kan altså være hovedmotiv så lenge bildet ikke utnyttes ervervsmessig. En kunstner har begrenset enerett til faste kunstutsmykninger i det offentlige rom selv innenfor vernetiden.

144 Åndsverkloven § 24, 2. ledd

Selger man derimot bildet som plakater eller postkort, vil dette være i strid med bestemmelsen. Man har da utnyttet avbildningen av skulpturen på en ervervsmessig måte. Løsningen vil da være å rettighetsklarere den ønskede bruken med kunstneren.

Vernetid? For fotografiet av skulpturen gjelder vanlig vern for fotografisk bilde – 15 år etter fotografens dødsår, eller 50 år etter at bildet ble tatt. Verken fotografiet eller det avbildede kunstverket har falt i det fri opphavsrettslig sett.

Oppdragsfotografi? Fotografiet er tatt av en ansatt fotograf for Statens filmsentral i 1982. Fotografen kjenner ikke til noen særavtale som sikret fotografen rettighetene til materialet produsert i ansettelsesforholdet. Vi antar derfor at Statens filmsentral som arbeidsgiver var rettighetshaver. Statens filmsentral opphørte å eksistere i 1993. Nasjonalbiblioteket forvalter arkivet etter Statens filmsentral og dermed også opphavsrettighetene til materialet.

Konklusjon: Nasjonalbiblioteket forvalter rettighetene til bildet. Så lenge bildet ikke skal utnyttes i ervervsmessig sammenheng er det ikke nødvendig å klarere med skulptøren.

5.11 Negativ/positiv

Kan et negativ ha et annet vern enn positiven/kopien? Anses negativet også som offentliggjort, selv når kopien er offentliggjort i sterkt bearbeidet form? Og hva med andre negativer i samme serie som det motivet som har stått på trykk – anses de som ikke-offentliggjort, og kan følgelig ikke brukes? Legger yrkesetiske hensyn begrensninger på bruken av negativer der fotografen har gitt positiven/kopien en helt annen karakter?

Dette er noen av spørsmålene som dukker opp når man skal vurdere forholdet mellom fotografisk opptaksmateriale og et ferdig fotografisk bilde/bildefil. Juridisk sett vil et negativ og positiv har samme vern når det er samme eksponering.

5.11.1 Kivijärvi

Bilde eller verk? Selv om fotografiet i og for seg er en nøktern gjengivelse av virkeligheten, betoner bl.a. utsnitt/komposisjon personlige, kreative og estetiske elementer, og skiller seg ut fra gjennomsnittet av datidens reportasjefotografi. Når vi i tillegg har tilgang til negativet, ser vi at det ferdige fotografiet er et resultat av en radikal beskæring som må anses som en del av en kreativ prosess. Konklusjon: Fotografisk verk.

Utløpt vernetid? Fotografisk verk er vernet i 70 år etter fotografens dødsår, hvilket i dette tilfellet tilsier vernetid til 1.1.2062.

Bestilt portrett/oppdragsfotografi? Fotografiet er ikke tatt på oppdrag, men et produkt av Kivijärvis «frie» fotografiske virksomhet. At mange av

Kivijärvis bilder kom på trykk, trenger ikke å bety at de er tatt på oppdrag. Dette gjelder også mange andre «freelancefotografers» bilder.

Personvern? Retten til eget bilde gjelder i utgangspunktet for norske statsborgere og personer som er bosatt i Norge. Utenlandske statsborgere kan imidlertid få et tilsvarende vern som etter åndsverkloven § 45c på ulovfestet grunnlag.¹⁴⁵ Fotografiet viser bilder av personer som er bosatt i Malaga, og som antageligvis er spanske statsborger. Vi vurderer det slik at den norske bestemmelsen om retten til eget bilde derfor ikke gjelder i dette tilfellet.

Offentliggjort? Fotografiet er vist på en utstilling i 1960, og følgelig offentliggjort. I og med at negativet og positivet i juridisk forstand regnes som ett og samme bilde, er også negativet å anse som offentliggjort.

Etisk? Det er en interessant yrkesetisk diskusjon, mer enn juridisk, hvordan man forholder seg til negativer som i denne grad skiller seg fra den fotografiske kopien. Kopien må anses som fotografens sluttprodukt, enten den er analog på papir, eller digital i form av en ferdigbehandlet fil. Når negativet, som i Kivijärvis tilfelle, opplagt er å anse som en arbeidsskisse, er det da for eksempel riktig å gjøre hele fotografens negativarkiv tilgjengelig for publikum? Kanskje skal kun positivkopiene gjøres tilgjengelige, mens negativene kun er tilgjengelige for forskere?

Men hva så med motiver som kan ha stor dokumentasjonsverdi ut over det rent kunstneriske? Slike problemstillinger er i noen grad relevante for alle

«Gatescener, Malaga», med tilhørende negativ

Foto: Kåre Kivijärvi (1938–1991), 1959/–60. HenieOnstad kunstsenter / Nasjonalbiblioteket.

¹⁴⁵ Se Rt. 2009 s. 1566 (Andy Finch)

yrkesfotografer, men i større grad for fotografer som har bearbeidet sine negativer mye på veien mot det endelige uttrykket. Det finnes ikke noe fasitsvar, annet enn en generell anbefaling om grundige vurderinger som grunnlag for beslutningen, helst i samarbeid med rettighetshaverne.

Konklusjon: Fotografiet er fremdeles vernet og bruk må klareres med rettighetshaverne. Samtykke fra avbildede er ikke nødvendig.

5.12 Falt i det fri

Når vernetid er utløpt, hvor fritt er materialet da? Kan det innhentes av nytt vern, for eksempel gjennom avfotografering eller digitalisering? Og hvis så er tilfelle – bør offentlige arkiv, bibliotek og museer etterstrebe en slik praksis?

Bjørnstjerne Bjørnson med familie på Aulestad, 1897.

Foto: Vinsnes & Dahl. Nasjonalbiblioteket.

5.12.1 Bjørnsons i det fri

Utløpt vernetid? Uansett hvilken vernetid man forholder seg til – bilde, verk eller personvern – er vernetiden utløpt og bildet falt i det fri. Alle personene på bildet er døde for mer enn 15 år siden, fotografene (antagelig to kvinnelige Lillehammer-fotografer som solgte sin virksomhet i 1902) antas å være døde for mer enn 70 år siden,¹⁴⁶ og bildet er i alle fall tatt for mer enn 70 år siden. Dersom fotografiet defineres som

¹⁴⁶ Jf. Fotografregisteret, <http://www.nb.no/nmff/> (lesedato 14.3.11)

bilde og ikke verk, hvilket det er gode grunner til, er vernetiden utløpt med svært god margin.

Når et fotografi er falt i det fri gir ikke loven anledning til å legge nye opphavsrettslige restriksjoner på bruk, i form av lisenser e.l. Eiendomsretten til det konkrete eksemplaret gir et visst rom for å regulere bruk, for eksempel ved å begrense adgangen til eksemplaret for digitalisering. En slik praksis er derimot ikke forenlig med offentlige finansierte abm-institusjoners samfunnsoppdrag. Utløp av vernetid bør snarere innebære maksimal spredning til brukernes beste. En gang i det fri – alltid i det fri!

HJELPEMIDLER

De neste kapitlene er tenkt som hjelpemidler i det praktiske arbeidet med å klarere bilder for konkret bruk, identifisere og finne rettighetshavere eller beregne vernetid. Tekstene er jobbet frem av arbeidsgruppen i fellesskap der annen kreditering ikke fremgår.

Askim Gummivare «Sneakers», Oslo 1963.

Foto: Ragge Strand. Fra arkivet etter Ragge Strand/Per Alfsen reklamefotografer AS, Riksarkivet.

6.1 Fotografi på Internett – kort oppsummert

Av Maria Jongers, Nasjonalbiblioteket

Den digitale utviklingen har gjort det mulig å formidle fotografier til veldig mange, raskt og med enkle midler. Ved å digitalisere en fotosamling kan denne gjøres tilgjengelig for hele verden. Man kan også velge blant millioner av bilder hvis man ønsker en illustrasjon til noe man selv ønsker å publisere. Det er imidlertid viktig å huske på at opphavsretten og retten til eget bilde også gjelder på Internett. Her følger en oppsummering av juridiske forhold som kommer i betraktning ved publisering av foto på nettet. Se også punkt 1.2 Prinsipper for webpublisering for mer yrkesetiske og fagpolitiske føringer.

6.1.1 Publisering av fotografier på Internett

Når et fotografi digitaliseres er dette en eksemplarfremstilling i åndsverklovens forstand. Hvis man legger ut bildefilen på Internett eller overfører den i et nettverk, er dette i tillegg en offentlig fremføring av det verket man har digitalisert.¹⁴⁷ Både eksemplarfremstillingen og fremføringen hører i utgangspunktet inn under opphavsmannens enerettigheter.

Dette betyr at selv om en billedsamling kanskje har hjemmel i forskrift til åndsverkloven til å digitalisere alle fotografiene i samlingen, må det undersøkes om det er opphavsrettigheter eller personvern hensyn knyttet til dem som gjør at de må rettighetsklareres før publisering på Internett.

¹⁴⁷ «Visning» er det ordet vi ville ha brukt i dagligtale, men siden visningen skjer på en skjerm med hjelp av dataoverføring, vil dette være en *fremføring* i lovens forstand

6.1.2 Gjenbruk av fotografier på Internett

Det hender man finner et bilde på en nettside som man ønsker å bruke i en annen sammenheng, eller på sin egen eller institusjonens nettside. Når bildet kopieres fra én nettside til en annen, vil dette være en eksemplarframstilling, i tillegg til en ny, offentlig fremføring.

For det første må man undersøke om bildet er opphavsrettslig vernet eller om vernetiden har løpt ut. Har bildet «falt i det fri» kan det i utgangspunktet fritt kopieres og gjenbrukes. Fotografen skal likevel navngis slik god skikk tilsier.

Det hender at det er knyttet avtaleklausuler til bildearkiver på Internett, som begrenser bruk av bilder også etter at de opphavsrettslig sett har falt i det fri. Dette kan være notiser på nettsiden som forteller brukeren at bildene bare skal brukes i ikke-kommerisielle sammenhenger, eller at det skal betales vederlag hvis man ønsker å publisere dem i en bok eller på et annet nettsted. Slike avtalevilkår og -begrensninger for bruk vil i så fall følge av billedsamlingens eiendomsrett til fotografiene og de digitale filene, ikke av opphavsretten.

Hvis man bare ønsker å skrive ut et bilde, eller kun vil kopiere det over på sin egen datamaskin, kan en privatperson gjøre dette etter bestemmelsen om privatbrukskopiering i åndsverkloven § 12. En institusjon kan imidlertid aldri ta en privatbrukskopi. En slik eksemplarframstilling vil derimot ofte dekkes av en kopieringsavtale med Kopinor.

Videre kan man undersøke om den ønskede bruken omfattes av en av de andre lånereglene i åndsverkloven, som for eksempel bestemmelsene om bildesitat i tilslutning til tekst av kritisk eller vitenskapelig innhold etter åndsverkloven § 23, se punkt 2.3.7 og 2.3.8.

Man kan også lenke til fotografier som andre lovlig har lagt ut på Internett.

6.1.3 Personbilder på Internett

Retten til eget bilde etter åndsverkloven § 45c gjelder også for personbilder på Internett. Både ved utlegelse av personbilder på nett, og ved gjenbruk av bilder som andre har lagt ut, må man vurdere om den avbildedes personvern blir krenket, se nærmere om retten til eget bilde i punkt 3.1.3.

6.2 Rettighetsklarering i praksis – opphavsrett

Når materiale skal rettighetsklareres, er det viktig å inngå klare og entydige avtaler hvor man på forhånd har tenkt igjennom hva slags bruk som er ønskelig, både i dag og i fremtiden. Det kan være lurt å inngå en slik avtale før institusjonen mottar materialet til sitt bildearkiv. Hvis man ikke har avtalt konkret den bruken man måtte ønske i fremtiden, er det i alle fall en fordel å skrive inn i kjøps-, gave- eller deponeringsavtalen hvem som er kontaktperson i spørsmål om opphavsrett.¹⁴⁸

En abm-institusjon er ansvarlig for å rettighetsklare sin egen bruk av fotografiene, for eksempel ved en eventuell publisering på institusjonens nettsider. Videre må den sørge for at den har lovlig adgang til å utlevere et bilde der en bruker ber om det.¹⁴⁹

Når en bruker får tilgang til et bilde fra samlingen/arkivet er han eller hun imidlertid selv ansvarlig for å rettighetsklare sin egen videre utnyttelse av det.

6.2.1 Klarering direkte med rettighetshaver

For å kunne klarere bruken av et fotografi, må man først finne ut hvem som har tatt bildet, og om det er fotograf, arving eller institusjon som i dag forvalter opphavsrettighetene til det.

Deretter må rettighetshaver kontaktes, slik at man kan forhandle frem bruk og vederlag. Om det skal betales vederlag og i tilfelle hvor mye, vil ofte avhenge av hva slags bilder og hva slags bruk det er tale om.

I praksis er det ikke alltid like lett å finne ut hvem som har tatt et fotografi, eller hvem som har arvet opphavsrettighetene. Det er mange fotografier i en billedsamling som vil måtte regnes som «hitteverk», altså uten kjent opphavsmann. Se mer om dette i punkt 2.2.6.4.

6.2.2 Klarering gjennom en rettighetsorganisasjon

En rettighetsorganisasjon forvalter opphavsrettighetene på vegne av sine medlemmer. Det vil si at de gir tillatelse til bruk, og krever inn vederlag for bruken. Organisasjonene opererer ofte med faste vederlags-satser for forskjellige former for utnyttelse av verket.

Nettsiden www.clara.no er en felles informasjonsportal for rettighetsorganisasjonene. Her kan man enkelt finne ut hvor man skal henvende seg videre for å klare den ønskede bruken.

På billedkunstområdet, herunder fotokunst, er det BONO som er den relevante opphavsrettsorganisasjonen.¹⁵⁰ Her kan man henvende seg både for klarering for bruk av fotografiske verk, og for avbildet kunst utover det som følger av åndsverklovens fribruksbestemmelser. Det er imidlertid ikke mange fotografer som er medlemmer av BONO, og de som er medlem er hovedsakelig fotokunstnere.

Videre kan organisasjoner som Norges Fotograf-forbund (yrkesfotografer), Forbundet Frie Fotografer (fotokunstnere) og Norsk Journalistlag (fotojournalister) formidle kontakt til sine medlemmer.

¹⁴⁸ Se mer om kjøps-, gave- og deponeringsavtaler i punkt 6.2.3

¹⁴⁹ Se mer om dette i punkt 2.3.2 om eksemplarframstilling til privat bruk

¹⁵⁰ BONO – Billedkunst opphavsrett i Norge, se www.bono.no

Fotosamlinger i abm-sektoren vil også bestå av bilder tatt av amatørfotografer som ikke er medlem av noen rettighetsorganisasjon. I slike situasjoner må rettighetsklarering skje direkte med fotografen eller dennes arvinger.

6.2.3 Avtaler om kjøp, gave og deponering av fotomateriale

Når man ønsker å legge ut kulturhistoriske billedarkiv på Internett eller på annen måte utnytte bilder man har i samlingen, er det ikke alltid lett å vite hva man har tillatelse til å gjøre. Eier man fotografiene eller er de bare deponert hos samlingen? Var selger eller giver av materialet også opphavsmann til bildene? Har man etter avtale med rettighetshaver fått en begrenset bruksrett, eller har fotografen overdratt alle rettigheter?

Mange av disse spørsmålene kan avklares ved å inngå skriftlige avtaler med selger, giver eller deponent. På den måten er det lettere i ettertid å vite hva man kan gjøre og hvem man skal henvende seg til for eventuelle videre undersøkelser eller rettighetsklarering. Dette gjelder også når man får fotografier som gave.

Det kan være god grunn til å være tilbakeholden med å ta imot fotomateriale i deponi. Det at man ikke eier materialet, vil få betydning for hva man kan gjøre med det. Man kan for eksempel ikke digitalisere bildene for konservering og sikringsformål, eller gjøre dem tilgjengelig for publikum på terminaler i egne lokaler, før den opphavsrettslige vernetiden er utløpt eller bruken er rettighetsklarert. Det vil også være kostnader knyttet til oppbevaring og forvaltning av bildene, i tillegg til at eier når som helst kan ta dem ut av deponi. Der det likevel er ønskelig å inngå en deponeringsavtale, for eksempel fordi det er snakk om bildemateriale av spesiell kulturhistorisk interesse som eier ikke ønsker å gi fra seg eiendomsretten til, er det lurt å inngå gode avtaler hvor både ansvarsforhold, opphavsrett og bruksrettigheter avklares. I en del tilfeller kan det være hensiktsmessig å avtale at eiendomsretten til materialet går over til institusjonen etter en tidsbegrenset deponeringsperiode.

6.3 Hvordan identifisere fotografer og avbildede personer?

Det finnes flere verktøy, bl.a. på nett, hvor man kan finne opplysninger basert på personnavn.

Både for fotografer og motivpersoner gjelder følgende: Hvis det er mulig at vedkommende lever, er det greit å begynne med telefonkatalogen på Internett. Hvis mange har samme navn, må man vurdere adressen. For å orientere seg, kan man google navnet og kanskje få noen tips. Forutsatt at navnet ikke er veldig alminnelig, vet folk med samme navn ofte om hverandre, så man kan være heldig å få kontakt eller informasjon i løpet av noen telefoner.

6.3.1 Fotografer

Fotografregisteret er første sted å lete etter eldre fotografer som har vært aktive i Norge:
<http://www.nb.no/nmff>.

Henvendelse til fotografforeningene:

- Norges Fotografforbund
(<http://fotografiens-hus.no/forbundet>)
- Forbundet Frie Fotografer
(<http://www.fffotografer.no/v1>)
- Norsk Journalistlag
(<http://www.nj.no>)

er en mulighet når det gjelder nyere og nålevende fotografer. Tjenesten «Finn en fotograf» (<http://fotografiens-hus.no/finn-en-fotograf/>) gir ikke

opplysninger om fødselsår og dødsår, men kan være til hjelp for å komme videre.

6.3.2 Avbildede personer

Enten folk lever eller ikke, er en telefonhenvendelse til Folkeregisteret (Skatteetaten) verd et forsøk (tlf. 800 80 000). Man bør ha en god begrunnelse for sitt behov for å vite, og ikke spørre om mer enn noen få navn om gangen. Folkeregisteret har landsomfattende oversikt.

DIS-Norge har registrert gravsteininnskrifter i store deler av landet, og er en nyttig kilde til kunnskap om døde personer: <http://www.disnorge.no/gravminner/global1.php>.

I Oslo har Gravferdsetaten en tjeneste hvor man kan søke på bisatte i Oslo: www.begravdeioslo.no. Andre kommuner kan ha lignende tjenester.

Statskalenderen gir fødselsår på alle statsansatte. Kalenderen har vært utgitt sporadisk siden 1815, og årlig siden 1876.

Internettsteder som folketellinger (1900 og 1910) og kirkebøker (fram til ca. 1930) er kilder for dem som vil drive slektsgransking. Her kan man også finne personopplysninger av interesse. Mer om slike kilder finnes bl.a. på Arkivverkets nettsider: www.arkivverket.no/arkivverket/Tema/Slektsgransking/Hovedkilder

Eksempel på intensjonserklæring når rettighetshavere ikke lar seg identifisere

«Vi har gjort det som står i vår makt for å finne rettighetshaverne til fotografiene som er publisert på denne nettsiden. Hvis du har opplysninger som kan gjøre det mulig for oss å identifisere rettighetshavere, vil vi gjerne at du tar kontakt med oss på denne e-postadressen ...»

6.4 Huskeliste ved rettighetsklarering av fotografier

Dette er eksempler på hvilke spørsmål som kan være viktige å besvare ifb. rettighetsklarering.

Hvordan finner man ut hva slags opphavsrettslig status et bilde har, herunder om det har falt i det fri?

- Hvem har tatt bildet?
- Når ble bildet tatt?
- Når døde opphavsmannen?
- Er det et bestilt bilde etter fotografiloven?
- Er det et fotografisk bilde, eller et fotografisk verk?
- Er det en annen enn opphavsmannen som er eier av bildet?
- Er motivet gjenstand for opphavsrett?

Personvern hensyn

- Er det et personfotografi hvor den avbildede har rett til eget bilde, jf. åndsverkloven § 45c?
- Skal personfotografiene inngå i et søkbart personregister eller behandles elektronisk?

Hvem skal man rettighetsklarere med?

- Direkte med fotografen?
- Fotografens arvinger?
- Gjennom en rettighetsorganisasjon, som BONO?
- Fotografens arbeidsgiver?
- Oppdragsgiver?
- Forlaget som tidligere har publisert bildene?

Hva slags bruk er det man ønsker?

- Eksemplarframstilling/digitalisering?
- Formidling
 - Utstilling?
 - Bok eller magasinutgivelse?
 - Nettpublisering?
- I hvilken sammenheng/kontekst skal fotografiet brukes?
- Skal bildene beholdes i et arkiv?
- Videre bruk?

6.5 Vernetider i tabell – hovedregler

6.5.1 Hvordan fastslå vernetid og rettighetshaver for fotografier tatt etter 30.6.1995:

Verkstype/situasjon	Vernetid	Rettighetshaver
Fotografiske verk	70 år etter utløpet av fotografens dødsår.	Fotografen
Fotografiske bilder	Vernetiden etter åndsverkloven er det som gir lengst beskyttelse av enten: a) 15 år fra utløpet av fotografens dødsår, eller b) 50 år etter at bildet ble tatt.	Fotografen

6.5.2 Hvordan fastslå vernetid og rettighetshaver for fotografier tatt før 30.6.1995:

Verkstype/situasjon	Vernetid	Rettighetshaver
Fotografiske verk	70 år etter utløpet av fotografens dødsår.	Fotografen
Fotografiske bilder	Det må undersøkes om bildet var falt i det fri i henhold til fotografi-loven (før 30.6.1995). Vernetiden etter fotografi-loven er det som gir lengst beskyttelse av enten: a) 15 år fra utløpet av fotografens dødsår, eller b) 25 år etter at bildet ble tatt. Hvis man etter denne beregningen kommer til at fotografiet ikke var falt i det fri før 30.6.1995 (dvs. før 1.1.1995), er vernetiden det som gir lengst beskyttelse av enten: a) 15 år etter utløpet av fotografens død, eller b) 50 år fra utløpet av det år bildet ble laget.	Fotografen

6.5.3 Vernetid og rettighetshavere for bestilte bilder tatt før 30.6.1995:

Verkstype/situasjon	Vernetid	Rettighetshaver
Bestilte bilder tatt før 30.6.1995 som er fotografiske verk:	70 år etter utløpet av fotografens dødsår.	For bestilte bilder med verkshøyde er det i utgangspunktet fotografen som har rettighetene til det fotografiske verket. Bestiller kan også ha rettigheter til fotografiet som verk etter avtale med fotografen. Fotografen og bestiller har da rettigheter til det fotografiske verket i fellesskap. Bestiller har uansett rettigheter til det bestilte bilde som fotografisk bilde, men ikke når: • Det er uttrykkelig avtalt med fotografen at bestilleren ikke skal ha rettigheter etter fotografiloven § 10, eller • Vernetiden var utløpt etter fotografiloven før 30.6.1995, eller • Vernetiden til det fotografiske bilde er utløpt etter åndsverkloven § 43a, det vil si at det er mer enn enten a) 15 år etter utløpet av fotografens død, eller b) 50 år fra utløpet av det år bildet ble laget.
Bestilte bilder tatt før 30.6.1995 som er fotografiske bilder:	Som for fotografiske bilder. (Se også grafisk fremstilling i punkt 6.5)	Hovedregelen er at bestiller nyter godt av det forlengede vernet. Avtale mellom fotograf og bestiller kan gi et annet resultat: • Fotograf og bestiller har uttrykkelig avtalt at bestiller ikke skal ha eneretten til det bestilte bildet etter fotografiloven § 10. Fotografen er da eneste rettighetshaver til det fotografiske bildet. • Fotograf og bestiller har avtalt at både fotografen og bestiller skal ha framtidige rettigheter Fotografen og bestiller har da rettighetene til det fotografiske bildet i fellesskap.

6.6 Ofte stilte spørsmål

1. NÅR KAN FOTOGRAFIER BRUKES FRITT?

Det er viktig å huske på at personvernbestemmelser kan begrense bruk av bilder selv om de er «falt i det fri» rent opphavsrettslig.

a. Fotografiske verk

70 år etter fotografens død.

Fotografiske verk er «falt i det fri» 70 år etter utløpet av fotografens dødsår, og kan brukes vederlagsfritt og uten tillatelse fra etterkommere. Dette er det lengste vernet for fotografier, og gjelder fotografiske verk, og ikke fotografiske bilder. Etter vår tolkning av verkshøydekravet vil det normalt være få fotografiske verk i kulturhistoriske fotosamlinger og arkiver. Ingen fotografier har altså opphavsrettslig vern lenger enn 70 år etter fotografens dødsår, men mange har kortere.

b. Fotografiske bilder

15 år etter fotografens død, eller 50 år etter eksponeringsåret.

Fotografiske bilder er falt i det fri 15 år etter utløpet av fotografens dødsår, forutsatt at det er minst 50 år siden bildet ble tatt. Hvis fotografen er ukjent må man regne 50 år etter eksponeringsåret. Bruk må da ta høyde for at rettighetshavere kan melde seg, slik at kreditering, eventuelt vederlag eller fjerning av bildet kan etterkommes.

NB! Dette er vernetiden, jf. dagens åndsverklov, og gjelder bilder tatt etter 30. juni 1995.

c. Fotografiske bilder tatt før 30. juni 1995

Fotografiske bilder som var falt i det fri 30. juni 1995, fikk ikke fornyet vern i åndsverkloven. Vernetiden beregnes derfor etter den gamle fotografi-loven. Den hadde vernetid på 15 år etter utløpet av fotografens dødsår og 25 år etter at bildet ble tatt. Er fotografen død før 1980 og bildet er tatt før 1970, kan altså fotografiske bilder brukes fritt. Hvis fotografen er ukjent må man regne 25 år etter eksponeringsåret. M.a.o. kan fotografiske bilder med ukjent fotograf tatt før 1970 brukes fritt, jf. fotografi-loven. Bruk må da ta høyde for at rettighetshavere kan melde seg, slik at kreditering, eventuelt vederlag eller fjerning av bildet kan etterkommes.

d. Bruk av fotografier fra samlingen i utstillinger

En abm-institusjon kan stille ut fysiske fotografier fra samlingen (eller fra annen samling gjennom lån e.l.) dersom det tidligere er utgitt, eller det er eksemplar av et bilde/verk som opphavsmannen har overdratt (solgt, gitt bort e.l.). Dette gjelder uavhengig av om fotografiet er et verk eller et bilde, og om vernetiden har gått ut eller ikke. Retten til å vise eksemplar av fotografi gjelder kun det fysiske eksemplar – «originalen» som institusjonen eier eller har til disposisjon.

e. Bruk av fotografier i undervisning

Når et eksemplar av et fotografi er overdratt, eller fotografiet er offentliggjort, kan det vises fram og framføres offentlig i forbindelse med undervisning. Det omfatter visning av et fysisk eksemplar og framføring av fotografiet på skjerm, for eksempel i en PowerPoint-presentasjon. En fotograf som har stilt ut eller publisert bildene sine, må altså finne seg i at bildene blir brukt i klasseromsundervisning

o.l. Det må forstås å ligge implisitt i loven at bruk i undervisning forutsetter en eksemplarframstilling (skanning e.l.), og at slik eksemplarframstilling for undervisningsformål ikke krever vederlag eller rettighetshavers samtykke. Med undervisning menes ikke enhver form for opplysningsarbeid, men også folkeopplysningsarbeid og voksenopplæring omfattes. Loven definerer ikke klart hva som menes med undervisning, men det må antageligvis stilles krav til at undervisningen skjer i organiserte former.

f. Bruk av fotografier i offentlige dokumenter

Et fotografi som brukes som illustrasjon i en offentlig utredning, rapport eller lignende, og som i utgangspunktet ble laget for å brukes i dokumentet, kan brukes fritt. I følge åndsverkloven § 9 er offentlige dokumenter uten vern. Med offentlige dokumenter menes bl.a. lover, forskrifter, rettsavgjørelser og andre vedtak av offentlig myndighet, samt andre dokumenter som gjelder offentlig myndighetsutøvelse.

g. Bruk av bilder i «kritisk eller vitenskapelig fremstilling»

Et offentliggjort fotografi kan brukes uten rettighetshavers samtykke i tilknytning til teksten i kritisk eller vitenskapelig fremstillinger, f.eks. faglige artikler, som ikke er av allmennopplysende karakter, dvs. at fremstillingen er myntet på et smalt publikum. Såfremt gjengivelsen ikke er av ervervsmessig art, er det tillatt med elektronisk gjengivelse, herunder på Internett.

h. Tilsvarende materiale av allmennopplysende form, dvs. populærvitenskaplige framstillinger kan bare gjengis mot at vederlag betales til

rettighetshaver, men det er ikke nødvendig med rettighetshavers samtykke. Elektronisk gjengivelse i framstillinger som er rettet mot allmennheten krever derimot rettighetshavers samtykke.

i. Kopiering til privat bruk

Fysiske personer kan kopiere et offentliggjort åndsverk til privat bruk. Regelen gjelder alle verks- og medietyper. Juridiske personer, som for eksempel statsinstitusjoner, kommuner og foretak, er ikke omfattet av regelen. Privat bruk betyr at kopiering og bruken av kopien kun kan skje i den private sfære, altså innenfor den nære krets av venner og familie. Det er tillatt å be en abm-institusjon om hjelp til kopieringen (fremmed hjelp). Det kan kun kopieres enkelte eksemplarer, og det man kopierer fra, kopieringsgrunnlaget, må være lovlig.

j. Fotografier i skrifter av biografisk innhold

Det er tillatt å gjengi offentliggjorte personbilder i skrifter med biografisk innhold uten å innhente samtykke fra fotografen og uten å betale vederlag. Bestemmelsen gjelder bare «skrifter», altså skrevne tekster, og ikke bruk i andre medietyper eller i maskinlesbar form.

k. Fotografier i nyhetspressen – reportasjeregelen

Det gjelder særlige regler for gjengivelse av fotografier i aviser, tidsskrifter og kringkasting, bl.a. for at de raskt skal kunne bruke fotografier av en dagsaktuell hendelse uten å innhente samtykke. Vederlag skal derimot betales, med mindre fotografiene er selve hendelsen, for eksempel i omtale av en fotoutstilling eller fotobok. Da er verken samtykke eller vederlag påkrevd.

Reportasjereglene gjelder ikke fotografier tatt med henblikk på gjengivelse i pressen, for eksempel av profesjonelle pressefotografer. Slike fotografier må klareres før de gjengis.

2. HVEM HAR OPPHAVSRETT TIL FOTOGRAFIENE?

Dagens åndsverklov gir automatisk fotografen opphavsrett til sine fotografier. Dette betyr at det i utgangspunktet er fotografen som har enerett til å endre, kopiere og gjøre fotografiene tilgjengelige. Alle som vil bruke fotografiene til noe annet enn privat bruk eller annen bruk som følger av lånereglene i åndsverkløven, må følgelig ha tillatelse fra fotografen eller dennes etterkommere, og eventuelt betale et vederlag. Dette gjelder innenfor vernetiden for fotografiske verk og bilder, se punkt 2.1.6.

Bruk av fotografier som ikke har grunnlag i åndsverkløven må være avtalefestet. En form for slik avtale kan være en kontrakt som overfører opphavsrettigheter til arbeids- eller oppdragsgiver. Overføring av opphavsrettigheter fra en ansatt fotograf til arbeidsgiver (for eksempel et museum) vil også kunne ligge implisitt i ansettelsesforholdet, men det bør likevel konkretiseres i en skriftlig avtale.

For bilder tatt før 30.6.1995 er det fotografiløven som gjelder. Etter denne loven fikk oppdragsgiver eneretten til bestilte bilder i kraft av loven. For disse fotografiene er det altså fotografen som må ha en avtale/kontrakt for å ha opphavsrett til sine fotografier som er tatt på oppdrag.

Opphavsrett vil altså normalt ligge hos fotografen eller dennes etterkommere, men kan også innehas av oppdrags-/arbeidsgiver.

3. NÅR MÅ MAN INNHENTE TILLATELSE FØR BRUK?

Hovedregelen er at det alltid skal innhentes tillatelse fra fotografen eller annen rettighetshaver så lenge vernetiden ikke er utløpt. Det finnes likevel viktige regler som avgrenser rettigheter til vernede fotografier, de såkalte «lånereglene», for å imøtekomme samfunnets interesser, bl.a. i forhold til ytringsfrihet. Disse er omtalt i punkt 2.3.

4. HVEM HAR ANSVAR FOR Å INNHENTE TILLATELSE TIL BRUK?

Det er i utgangspunktet den som utnytter materialet som har ansvar for å klarere bruken. Dersom for eksempel et museum formidler et fotografi til et forlag for publisering i en bok, er det forlaget som har ansvaret for å klarere den aktuelle bruken med opphavsmann og ev. avbildede. Museet har likevel et etisk ansvar for å orientere om rettighetsforhold, og på andre måter bidra til at lovverket blir fulgt. Dersom museet selv skal publisere bildet, for eksempel på nettet, er det museet som har ansvaret for å klarere bruken. Som profesjonell bildeformidler og –forvalter bør museet derfor ha gode rutiner for rettighetshåndtering.

5. HVORDAN INNHENTER MAN TILLATELSE TIL BRUK?

Bruk kan kreve samtykke fra både fotograf, oppdragsgiver og/eller avbildede. Hvis bildet er flere tiår gammelt, kan rettighetshavere være krevende å spore opp. Det finnes flere nyttige verktøy, se punkt 6.2. Noen ganger lar det seg ikke gjøre å spore opp rettighetshavere. Da må institusjonen gjøre en vurdering av om man likevel skal velge å bruke materialet, se punkt 1.1.7.

6. NÅR MÅ DET INNHENTES SAMTYKKE FRA AVBILDEDE PERSONER FØR BRUK?

Utgangspunktet er at avbildede personer har retten til eget bilde. Hovedregelen er at avbildede personer eller deres etterkommere alltid skal forespørres i hele avbildedes levetid og i 15 år etter utgangen av avbildedes dødsår. Samtykke er spesielt viktig der personer er fremstilt på en måte, eller bildet skal brukes i en sammenheng som kan oppfattes som krenkende eller ufordelaktig.

Det finnes flere viktige unntak for hovedregelen om samtykke, bl.a. når;

- avbildningen har aktuell og allmenn interesse
- avbildningen av personen er mindre viktig enn hovedinnholdet i bildet
- bildet gjengir forsamlinger, folketog i friluft eller forhold eller hendelser som har allmenn interesse
- avbildningen brukes i skrifter med biografisk innhold

Disse omtales nærmere i punkt 2.3.

7. HVA GJØR VI NÅR AVBILDEDES IDENTITET IKKE ER KJENT?

Ofte er det umulig å innhente samtykke fordi avbildede eller etterkommere ikke lar seg spore. Når avbildedes identitet ikke er kjent vet vi som regel heller ikke alderen. Vår anbefaling er da å anslå alder, og regne vernetiden til 100 år fra antatt fødselsår. Vernet svekkes også gradvis gjennom vernetiden, slik at absolutt sikkerhet ikke nødvendigvis er påkrevd. Bruk må så vurderes opp mot bl.a. alder, hvor enkelt det er å gjenkjenne den avbildede, i hvor stor grad avbildningen er krenkende og den offentlige interessen for å tilgjengeliggjøre fotografiet. Se også punkt 3.1.

Bruk når samtykke ikke har vært mulig å innhente, bør følges av en tekst som uttrykker et forsøk på og et ønske om å klarere og evt. honorere bruk. Se punkt 5.2.

8. NÅR SKAL FOTOGRAFEN NAVNGIS?

For fotografiske verk skal fotografen alltid navngis. Dette inngår i åndsverkslovens ideelle rettigheter, og gjelder også etter at vernetiden er utløpt/bildet er falt i det fri. For fotografiske bilder gjelder dette kun innenfor vernetiden, men yrkesetiske normer taler for navngiving ved all bruk av fotografier.

9. HVA GJØR MAN NÅR FOTOGRAFENS NAVN IKKE ER KJENT?

Fotografiske *bilder* eldre enn 1970 av ukjent opphavsmann er vernet 25 år etter det året eksponeringen fant sted (fotografiloven). For fotografiske bilder

nyere enn 1970 er vernet 50 år etter det året eksponeringen fant sted (åndsverkloven). For fotografiske verk som er offentliggjort uten opphavsmannens navn er vernetiden 70 år etter utløpet av det år da verket først ble offentliggjort. For ikke offentliggjorte verk av ukjent opphavsmann er vernetiden 70 år etter utløpet av det år da verket ble skapt.

Bruk når samtykke ikke har vært mulig å innhente, bør følges av en tekst som uttrykker et forsøk på og et ønske om å klarere og evt. honorere bruk. Se punkt 5.2.

10. NÅR SKAL INSTITUSJONEN/EIEREN NAVNGIS?

Det er ikke noe krav i loven til at eier av et bilde skal navngis. Vi anbefaler likevel at eier/kilde alltid navngis på lik linje med opphavsmann, da det som regel vil være gode etiske og faglige grunner til å navngi eieren/kilden.

11. NÅR ER ET FOTOGRAFI OFFENTLIGGJORT?

Når et fotografi er gjort tilgjengelig utenfor det private området med rettighetshavers samtykke, for eksempel ved at eksemplar av et fotografi frembys til salg, utleie eller utlån, er det å anse som offentliggjort. Det betyr at fotografier som en fotograf eller annen rettighetshaver gir eller selger en offentlig abm-institusjon, som hovedregel vil være å anse som offentliggjort. I noen tilfeller der rettighetshaver har overdratt eksemplar av fotografier, og dette er tilgjengeliggjort for allmennheten, er fotografiene å anse som offentliggjort selv om rettighetshaver ikke har samtykket til det, se også punkt 2.3.1.

12. KAN MATERIALE SOM FINNES PÅ INTERNETT FRITT BENYTTES?

Utgangspunktet er at lovlig utlagt materiale på Internett bare kan brukes dersom vernetiden er utløpt, eller ved at lånereglene i åndsverklovens kapittel 2 åpner for det. En viktig regel i så måte er bestemmelsen i åndsverklovens § 12 om kopiering til privat bruk. Denne bestemmelsen innebærer at privatpersoner kan laste ned lovlig utlagte bilder og annet materiale til sin private PC. Bestemmelsen gir imidlertid ikke tillatelse til å gjengi materialet utenfor en privat krets. Arkiv, bibliotek og museum kan som institusjon ikke laste ned materiale fra Internett i henhold til åndsverkloven. § 12. På noen nettsted fremgår det av en opphavsrettsnotis eller Creative Commons-lisens at materiale kan gjenbrukes på bestemte måter. I så fall kan materialet benyttes på den måten lisensen eller notisen bestemmer.

En del materiale kan være publisert på Internett i strid med opphavsretten. Slikt ulovlig utlagt materiale kan ikke brukes eller republiseres i andre sammenhenger uten at brukeren blir medskyldig i opphavsrettsbrudd. Dessuten kan noe av materialet også være publisert i strid med andre lover, slik som straffeloven, personopplysningsloven, forvaltningsloven, helselovgivningen osv., slik at medvirkning til videre-spredning kan gjøre brukeren medskyldig i brudd på disse lovene. Som nevnt innledningsvis kan materiale hvor vernetiden er utløpt, fritt benyttes så lenge navngivelsesretten og respektretten overholdes.

13. KAN ARKIV, BIBLIOTEK OG MUSEUM SKANNE KUNSTVERK OG FOTOGRAFI FRA BØKER OG PRESENTERE DEM PÅ INTERNETT?

Selv om verket som er avbildet i boken er falt i det fri, vil den fotografiske gjengivelsen av kunstverket kunne ha et eget opphavsrettslig vern som fotografisk bilde. Det betyr at nyere fotografier av «Brudeferden i Hardanger» eller «Mona Lisa» i bøker *kan* være vernet etter åndsverkloven. I tillegg kan forlaget som utgir boken ha satsrettigheter etter markedsføringsloven.

Mange abm-institusjoner både nasjonalt og internasjonalt hevder ikke rettigheter til avfotograferinger de selv har laget, slik at institusjonenes fotografier av materiale i samlingen som er falt i det fri, også kan brukes fritt. Her er praksis derimot svært ulik. Svaret er derfor at slik bruk bør klareres med mindre det klart fremgår at det kan brukes fritt.

14. KAN ARKIV, BIBLIOTEK OG MUSEUM GJENGI KUNSTVERK OG FOTOGRAFISKE VERK SOM INNGÅR I DERES SAMLING ELLER SOM UTSTILLES I DERES LOKALER, I EN KATALOG ELLER MEDDELELSE OM UTSTILLINGEN?

Ja, slike verk kan gjengis i katalog som fremstilles ved trykking, fotokopiering eller lignende metode. Slike kataloger kan derimot ikke gjengis på Internett. Kunstverk og fotografier kan også gjengis i meddelelse om (eller markedsføring av) en utstilling, det være seg i trykt form eller på Internett. Forutsetningen er at bildene som brukes i meddelelsen faktisk er en del av utstillingen, og at det kun brukes enkelte bilder.

15. KAN ARKIV, BIBLIOTEK OG MUSEUM FREMSTILLE KOPIER AV KUNSTVERK OG FOTOGRAFER DE HAR I SINE SAMLINGER, TIL BRUK I UTSTILLINGER I INSTITUSJONENS LOKALER?

Nei, det kreves tillatelse fra opphavsmannen for å kopiere vernede kunstverk og fotografier. Derimot kan arkiv, bibliotek og museum i utgangspunktet fritt vise frem originalt, fysisk eksemplar av kunstverk og fotografier som de har i sine samlinger. Når det gjelder fotografier, gjelder likevel visse innskrenkninger for personbilder. Fotografi som avbilder en person, kan som regel ikke gjengis eller vises offentlig uten samtykke fra den avbildede. Imidlertid finnes en rekke unntak som kan komme til anvendelse i det enkelte tilfelle.

16. KAN ARKIV, BIBLIOTEK OG MUSEUM DIGITALISERE MATERIALE SOM DE HAR I SINE SAMLINGER FOR KONSERVERINGS- OG SIKRINGSFORMÅL?

Hovedregelen er fremdeles at eksemplarfremstilling i arkiv, bibliotek og museum for konserverings- og sikringsformål skal skje i samme format som originaleksemplaret. Imidlertid kan eksemplar av vernet materiale digitaliseres for konserverings- eller sikringsformål der tilsvarende materiale som oppfyller konserverings- og sikringsformålet ikke kan skaffes på utsalgssted eller fra utgiver, importør eller produsent.

17. KAN ARKIV, BIBLIOTEK OG MUSEUM TA KOPIER FOR KONSERVERING OG SIKRING AV MATERIALE UTLÅNT FRA EN ANNEN INSTITUSJON ELLER FRA TREDJEMANN?

Arkiv, bibliotek og museum kan bare ta kopier for konservering og sikring av materiale som de har eksemplarer av i sine samlinger. Denne typen kopiering og eventuell bruk av kopiene må derfor avtales med rettighetshaverne. En abm-institusjon må likevel kunne kjøpe digitaliseringstjenester fra andre aktører, herunder en annen abm-institusjon, som har det rette utstyret og kompetansen til å utføre digitaliseringen. Den som utfører digitalisering for en abm-institusjon får ikke rett til å beholde en digital kopi av materialet, med mindre tillatelse er gitt av rettighetshaver.

18. KAN EN INSTITUSJON DIGITALT FJERNLÅNE ET ÅNDSVERK TIL EN BRUKER SOM BEFINNER SEG I EN ANNEN INSTITUSJON?

Ja, forskriften til åndsverkloven tillater elektronisk fjernlån på konkret bestilling fra bruker som befinner seg i en annen abm-institusjons lokaler. Adgangen til fjernlån er likevel begrenset ved at forskriften må forstås slik at det bare er materiale avsenderinstitusjonen selv lovlig har digitalisert, grunnet konserverings- og sikringsformål, som kan fjernlånes.

19. KAN PUBLIKUM TA BILDE AV ÅNDSVERK I ARKIV, BIBLIOTEK OG MUSEUM MED EGET KAMERA?

Åndsverkloven § 12 gir publikum anledning til å ta bilde (kopi) av offentliggjort åndsverk til privat bruk. Det er altså et krav om at verket må være offentliggjort, og at bildet kun skal brukes innenfor en privat krets. En institusjon kan derimot nedlegge forbud mot fotografering, for eksempel av bevaringshensyn.

KILDER OG LITTERATUR

BERG, JOHANNA. *Fritt fram! Utredning rörande policy för Riksantikvarieämbetets informationsmängder.*

Intern rapport från Riksantikvarieämbetet.

<http://www.k-blogg.se/wp-content/uploads/2011/03/Fritt-fram.pdf> [lesedato 27.06.2011]

BLOMQVIST, JØRGEN. «Billedret». NIR 1984 s. 168

BONO – BILLEDKUNST OPHAVSRETT I NORGE.

<http://www.bono.no/> [lesedato 15.12.2011]

Brussels Declaration on digital access to archives.

The National Archivists of Europe gathered in the European Board of National Archivists (EBNA). Brussel. 2010 http://extranet.arch.be/arch/ebna/docs/declaration_en_EBNA.pdf [lesedato 18.08.2011]

BØRDE, CHARLOTTE OG VEBJØRN SØNDRSRØD.

På rett hylle med åndsverkloven: En veiledning i opphavsrett for arkiv, bibliotek og museum.

ABM-skrift # 45. Oslo. 2008

CREATIVE COMMONS NORGE.

<http://creativecommons.no/> [lesedato 15.12.2011]

DATATILSYNET. *Barn og unges personopplysninger: Retningslinjer for innhenting og bruk.*

<http://www.datatilsynet.no/upload/Dokumenter/saker/2004/barn%20og%20unge.pdf> [lesedato 03.06.2011]

DATATILSYNET. *I beste mening – om bilder av barn på nett.* http://www.datatilsynet.no/upload/Ungdom%20og%20personvern/Datatilsynet_veileder_Bokmål_nettsversjon.pdf [lesedato 03.06.2011]

DIS-NORGE. <http://www.disnorge.no/gravminner/> [lesedato 15.12.2011]

FINN EN FOTOGRAF. <http://fotografiens-hus.no/finn-en-fotograf/> [lesedato 15.12.2011]

FONNES, IVAR. *Arkivhåndboken for offentlig forvaltning.* Riksarkivaren, rapporter og retningslinjer, nr. 32

FORBUNDET FRIE FOTOGRAFER. <http://www.fffoto-grafer.no/v1/> [lesedato 15.12.2011]

FOTOGRAFREGISTERET. <http://www.nb.no/nmff/> [lesedato 15.12.2011]

Fri tilgang til foto på nett. Prosjektrapport Norsk folkemuseum/Maihaugen 2011 <http://www.norsk-folkemuseum.no/PageFiles/5334/Fotorapport.pdf> [lesedato 18.08.2011]

FYLKESFOTOARKIVET I MØRE OG ROMSDAL. <http://www.fylkesfoto.no/> [lesedato 15.12.2011]

GALLERI NOR. <http://www.nb.no/gallerinor/index.php> [lesedato 15.12.2011]

GALTUNG, ANDREAS. *Fotografiloven*. Oslo. 1991
GRAVFERDSETATEN I OSLO KOMMUNE.
<http://www.begravdeioslo.no/> [lesedato 15.12.2011]

HOLMØYVIK, EIRIK. «Verkshøgdevurderinga for fotografi». Festskrift til Det juridiske fakultet ved Universitetet i Bergen i anledning 25 års jubileet. 2005

HOVEDKILDER I ARKIVENE. <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Tema/Slektsgransking/Hovedkilder> [lesedato 15.12.2011]

JOHANSEN, MICHAL WIIK, KNUT-BREDE KASPERSEN OG ÅSTE MARIE BERGSENG SKULLERUD. *Personopplysningsloven – Kommentarutgave*. Oslo. 2001

INFORMASJONSSENTRAL FOR OPPHAVSRETT OG KLARERING. <http://www.clara.no/> [lesedato 15.12.2011]

JONGERS, MARIA. «Retten til eget bilde». Complex 5/06

JORDAHL, THEO. *Fotorett i mediene*. Oslo. 1996

KETELAAR, ERIC. «Can We Trust Information?» *The International Information & Library Review*. Vol. 29, No. 3-4, 1997

KNOPH, RAGNAR. *Åndsretten*. Oslo. 1936

KORN, NAOMI. *In From the Cold. An assessment of the scope of 'Orphan Works' and its impact on the delivery of services to the public*. JISC/Collections Trust. 2009

KRABBE-KNUDSEN, JOHAN. «Fotografiske verk og fotografiske bilder, åndsverkloven § 1 og 43a». Complex 1/98

LANGE, VILHELM, DAG MANGSET OG ØYVIND ØDEGAARD. *Privatarkiver: Bevaring og tilgjengeliggjøring*. Riksarkivarens skriftserie, nr. 11

LÖFGREN, MIKAEL. *Digitalisering och upphovsrätt inom kultursektorn*. Konferanserapport. Nätverkstan. Stockholm. 2009

MÆLAND, HENRY JOHN. «Retten til eget bilde og fotografilovens § 15». Lov og Rett 1985 ss. 195-224

NIGGEMANN, ELISABETH, JACQUES DE DECKER OG MAURICE LÉVY. *The New Renaissance. Report of the 'Comité des Sages'*. Reflection Group on Bringing Europe's Cultural Heritage Online. Europeana. 2011

NORGES FOTOGRAFFORBUND. <http://fotografiens-hus.no/forbundet/> [lesedato 15.12.2011]

NORHEIM, LARS G. *Foto- og opphavsrettslige spørsmål ved museene*. Norsk museumsutvikling 1998:6

NORSK JOURNALISTLAG. <http://www.nj.no/> [lesedato 15.12.2011]

Policy och rekommendationer för webbpublicering av fotografi. Statens offentliga utredningar (SOU) 2009:15, bilaga 5. Regeringskansliet. Stockholm. 2009

Rettigheter og fotografi. Norsk museumsutvikling 2000:7

RIKSARKIVAREN. *Retningslinjer for arbeidet med privatarkiver*. <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Privatarkiver/Bevaring-av-privatarkiver/Lover-og-retningslinjer/Retningslinjer> [lesedato 03.06.2011]

RIKSARKIVAREN. *Yrkesetiske retningslinjer for arkivarer*. <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Offentlig-forvaltning/Regelverk/Yrkesetikk/Retningslinjer> [lesedato 18.08.2011]

ROGNSTAD, OLE-ANDREAS. *Opphavsrett*. Oslo. 2009

ROGNSTAD, OLE-ANDREAS. *Spredning av verkseksemplar*. Oslo. 1999

STENVIK, ARE. «Rettsbeskyttelse av personlig særpreg». Festskrift til Mogens Koltvedgaard. København. 2003

STORE NORSKE LEKSIKON. <http://snl.no/> [lesedato 15.12.2011]

Well-intentioned Practice for Putting Digitized Collections of Unpublished Materials Online. OCLC The Worlds Libraries Connected. Ohio, USA. 2010 <http://www.oclc.org/research/activities/rights/practice.pdf> [lesedato 18.08.2011]

LOVER OG FORARBEIDER

BERN-KONVENSJONEN TIL BESKYTTELSE AV LITTERÆRE OG KUNSTNERISKE VERK. 1886-09-09-001. <http://www.lovdato.no/traktater/index.html> [lesedato 26.05.2011]

FORSKRIFT AV 23.6.1995 NR 572 IKRAFTTREDELSE AV LOV 23. JUNI 1995 NR. 37 OM ENDRING I LOV AV 12. MAI 1961 NR. 2 OM OPPHAVSRETT TIL ÅNDSVERK M.V.

FORSKRIFT OM AVLEVERINGSPLIKT FOR ALLMENT TILGJENGELIGE DOKUMENT. <http://www.lovdato.no/cgi-wift/ldles?doc=/sf/sf/sf-19900525-0427.html> [lesedato 03.06.2011]

FORSKRIFT OM UTFYLLENDE TEKNISKE OG ARKIVFAGLIGE BESTEMMELSER OM BEHANDLING AV OFFENTLIGE ARKIVER. <http://www.lovdato.no/cgi-wift/ldles?doc=/sf/sf/sf-19991201-1566.html> [lesedato 03.06.2011]

FORSKRIFT TIL ÅNDSVERKLOVEN. <http://www.lovdata.no/cgi-wift/ldles?doc=/sf/sf/sf-20011221-1563.html> [lesedato 24.05.2011]

KGL.RES. 23. NOV. 2007 OM ENDRINGER I FORSKRIFT TIL ÅNDSVERKLOVEN. http://www.regjeringen.no/upload/KKD/Medier/21112007-%20kg1%20res%20endringer%20i%20avl%20_versjon%20i%20stats-råd_.pdf [lesedato 26.05.2011]

LAG OM RÄTT TILL FOTOGRAFISK BILD. Justitiedepartementet. Stockholm 1960 – opphevet
LOV OM ARKIV (ARKIVLOVA). <http://www.lovdata.no/all/nl-19921204-126.html> [lesedato 03.06.2011]

LOV OM AVLEVERINGSPLIKT FOR ALLMENT TIL-GJENGELEGE DOKUMENT (PLIKTAVLEVERINGSLOVA). <http://www.lovdata.no/all/nl-19890609-032.html> [lesedato 03.06.2011]

LOV OM BEHANDLING AV PERSONOPPLYSNINGER (PERSONOPPLYSNINGSLOVEN). <http://www.lovdata.no/all/nl-20000414-031.html> [lesedato 03.06.2011]

LOV OM BEHANDLINGSMÅTEN I FORVALTNINGSSAKER (FORVALTNINGSLOVEN). <http://www.lovdata.no/all/nl-19670210-000.html> [lesedato 03.06.2011]

LOV OM ENDRINGER I ÅNDSVERKLOVEN M.M. <http://www.lovdata.no/all/nl-19950623-037.html> [lesedato 24.05.2011]

LOV OM OPPHAVSRETT TIL ÅNDSVERK M.V. (ÅNDSVERKLOVEN) <http://www.lovdata.no/all/nl-19610512-002.html> [lesedato 24.05.2011]

LOV OM RETT TIL FOTOGRAFI – OPPHEVET. <http://www.lovdata.no/oll/nl-19600617-001.html> [lesedato 24.05.2011]

LOV OM STRAFF (STRAFFELOVEN). <http://www.lovdata.no/all/nl-20050520-028.html> [lesedato 03.06.2011]

NOU 1987:16 FOTOGRAFIRETTEN. Delutredning IV

RDIR.2001/29/EF OPPHAVSRETTSDIREKTIVET

OT.PR.P. NR. 26 (1959-60) Opphavsrett til åndsverk

OT. PR.P. NR 52 (1988-89) Lov om avleveringsplikt for allment tilgjengelege dokument

OT.PR.P. NR.77 (1991-92) Arkiv

OT. PR.P. NR. 84 (1991-92) (ENDRINGSLOV) Lov 12 mai 1961 nr 2 om opphavsrett til åndsverk m.v. og i enkelte andre lover som følge av EØS-avtalen

OT.PR.P. NR. 15 (1994-95) (ENDRINGSLOV) Åndsverkloven m.m

OT. PR.P. NR. 54 (1994-95) (ENDRINGSLOV) Åndsverkloven m.m

OT. PR.P. NR. 46 (2004-2005). Om lov om endringer i åndsverkloven m.m. <http://www.regjeringen.no/nb/dep/kud/dok/regpubl/otprp/20042005/otprp-nr-46-2004-2005-.html?id=396411> [lesedato 25.05.2011]

ST.MELD. NR. 24 (2008-2009). Nasjonal strategi for digital bevaring og formidling av kulturarv (Digitaliseringsmeldingen). <http://www.regjeringen.no/nb/dep/kkd/dok/regpubl/stmeld/2008-2009/stmeld-nr-24-2008-2009-.html> [lesedato 22.08.2011]

RETTSPRAKSIS

Oslo byretts dom 22. mai 1989 (Heitkøtter)

Rt. 1995 s. 1948 (Diana Ross)

Rt. 2007 s. 687 (Big Brother)

Rt. 2008 s. 489 (Plata)

Rt. 2008 s. 1089 (Bryllupsreportasje)

Rt. 2009 s. 1568 (Andy Finch)

NASJONALBIBLIOTEKETS JURISTER

Kristine Farstadvoll og Maria Jongers er hovedbidragsytere i dette heftet. De jobber begge som jurister i Nasjonalbiblioteket, som er nasjonal ansvarsinstitusjon på området, med opphavsrett og personvern som de viktigste fagområdene.

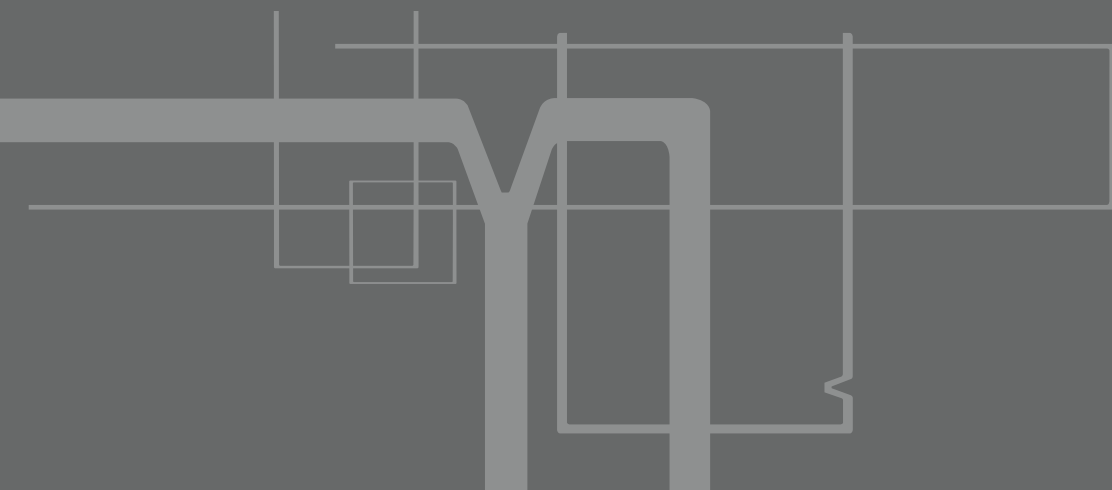
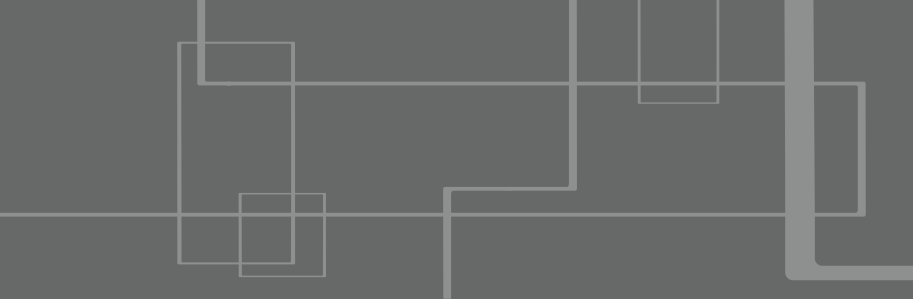
KRISTINE FARSTADVOLL er utdannet jurist fra Universitetet i Oslo med spesialisering innen immaterialrett og EU-rett. Hun var ansatt i Oslo kommune og Helsedirektoratet i perioden 2000–2009. I Nasjonalbiblioteket jobber hun særlig med opphavsrett og offentlige anskaffelser.

MARIA JONGERS er utdannet jurist ved Universitetet i Oslo, hvor hun spesialiserte seg innen opphavsrett, personvern og patent- og varemerkerett. Hun har tidligere vært vitenskapelig assistent ved Senter for rettsinformatikk, Universitetet i Oslo og vært saksbehandler i Statens sivilrettsforvaltning. Siden

2007 har hun vært ansatt i Nasjonalbiblioteket, hvor hun hovedsakelig jobber med problemstillinger knyttet til opphavsrett og personvern. Maria har skrevet avhandlingen «Retten til eget bilde – en redegjørelse, vurdering og sammenligning av den avbildedes rettsvern etter åndsverkloven § 45c, straffeloven § 390 og personopplysningsloven», utgitt i Complex 05/06.

Nasjonalbiblioteket har ansatt tre jurister som tilbyr gratis veiledning i opphavsrett, personvern, kontraktsrett og annen relevant lovgivning til abm-institusjoner. Send gjerne en e-post til juss@nb.no eller ring 810 013 00 hvis du har spørsmål som du tror juristene i Nasjonalbiblioteket kan svare på.

Juristene holder jevnlig kurs og foredrag om opphavsrett og personvern. Ta kontakt hvis det er av interesse for din virksomhet.

ISBN 78-82-8105-097-3